

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 10 (92) / 2025

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 10 (92)

Київ 2025

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2025

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».

Серія: «Юридичні науки», 2025

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Źriderieskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Źriderieskie nauki

Редакційна колегія:

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії права, міжнародного права та приватного права Інституту міжнародних відносин та права Київського міжнародного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії:

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри інформаційних технологій Київського національного університету культури і мистецтв (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, професор, військовослужбовець ЗС України, полковник юстиції (Україна)

Гулак Олена Василівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Дем'янчук Юрій Вікторович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та правоохоронної діяльності Білоцерківського інституту економіки та управління Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» (Біла Церква, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, директор Департаменту Бюро економічної безпеки (Київ, Україна)

Дуліба Євгенія Володимирівна — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Корсун Сергій Іванович — кандидат психологічних наук, доцент, керівник секції юридичної психології Європейського інституту безперервної освіти (Подгайська, Словачька Республіка)

Кравчук Мар'яна Юріївна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права та судочинства Західноукраїнського національного університету (Тернопіль, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Лоренцмайер Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миронець Оксана Миколаївна — кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету, секретар Сумської міської ради (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, радник голови Наглядової ради Науково-дослідного інституту публічного права (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растіслав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковічово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial board:

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Science of Law, Professor, Head of the Department of Theory of Law of the International Law and Private Law of Institute of International Relations and Law of Kyiv International University (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board:

Tetyana Byrkovych — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Information Technologies of the Kyiv National University of Culture and Arts (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Professor, Military of Armed Forces of Ukraine, Colonel of Justice (Ukraine)

Olena Hulak — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuriy Demianchuk — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Civil, Commercial, Administrative Law and Law Enforcement of the Bila Tserkva Institute of Economics and Management of Open International University of Human Development “Ukraine” (Bila Tserkva, Ukraine)

Oleksii Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Science and Technology Figure of Ukraine, Director of the Economic Security Bureau Department (Kyiv, Ukraine)

Yevheniia Duliba — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Constitutional Law and Field-Related Disciplines of the Institute of Law of National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlín, Czech Republic)

Sergii Koroed — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Civil Law and Procedure of the Higher Education of King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Sergii Korsun — Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Section of Legal Psychology of the European Institute of Further Education (Podgajská, Slovak Republic)

Mariana Kravchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Administrative Law and Judiciary of the West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Chief Scientific Officer of the Department of Problems of Public Law of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnychuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Law Disciplines of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Vinnytsia, Ukraine)

Oksana Myronets — PhD in Law, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Faculty of Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Vasyl Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law of the Kyiv Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the Sumy State University, Secretary of Sumy City Council (Sumy, Ukraine)

Anatoliy Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Advisor to the Chairman of the Supervisory Board of the Scientific Institute of Public Law (Kyiv, Ukraine)

Olexandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuliya Yurynets — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Doctor of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- Зал Дмитро Олександрович**
ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ПРОФІЛАКТИКИ КОРУПЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ ІНСТИТУЦІЙ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ 11
- Крут Катерина Олегівна, Панов Ігор Олексійович**
ЮРИДИЧНА ОСОБА ПУБЛІЧНОГО ПРАВА ТА ДЕРЖАВНИЙ ОРГАН: РОЗМЕЖУВАННЯ ПРИ КЛАСИФІКАЦІЇ ПОСАД ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ В МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЯХ 19
- Легенький Микола Іванович, Сопілко Ірина Миколаївна**
ОСНОВНІ НАПРЯМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ПОЛОЖЕННЯМИ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА..... 25
- Можаровська Наталія Олегівна**
МАРЖИНАЛЬНА ТОРГІВЛЯ В ДОГОВОРАХ ВАЛЮТНОГО ДИЛІНГУ:
ПУБЛІЧНО-ПРОВОА МОДЕЛЬ УПРАВЛІННЯ РИЗИКОМ 32
- Найда Інна Володимирівна, Думініка Кирило Олександрович**
МЕДІАЦІЯ У СФЕРІ ФІНАНСОВИХ ПРАВОВІДНОСИН: ПРОВОА ПРИРОДА
ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ 42

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

- Зарічанська Зоя Віталіївна**
МЕЖІ СУДДІВСЬКОГО РОЗСУДУ ЩОДО ПОДОВЖЕННЯ СТРОКІВ ДЛЯ ВЧИНЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ..... 48
- Халецька Катерина Костянтинівна**
СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТИ 56

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- Гришко Лілія Миколаївна**
ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРЕДСТАВНИКІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ УКРАЇНИ, КАБІНЕТІ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ ТА КОНСТИТУЦІЙНОМУ СУДІ УКРАЇНИ: ДОКТРИНАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТА ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ..... 64
- Стещенко Тетяна Віталіївна, Коверник Дарина Володимирівна**
ІНСТИТУТ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ СЛУХАНЬ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ УКРАЇНИ:
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ, ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ
ВДОСКОНАЛЕННЯ 73

Яковюк Іван Васильович, Муртіщева Аліна Олександрівна МІСЦЕ ТА РОЛЬ ПРЕДСТАВНИКІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В СТРУКТУРІ АПАРАТУ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ	80
---	----

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Гетьман Євгеній Сергійович НАУКОВА ДЕФІНІЦІЯ ПОНЯТТЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	89
--	----

Давиденко Вікторія Леонідівна СУЧАСНІ ВИКЛИКИ РОЗВИТКУ ПОНЯТТЯ ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ	99
---	----

Хитра Андрій Ярославович МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРАДИГМАЛЬНИХ ЗРУШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ	107
---	-----

Хім'як Юрій Богданович ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	113
---	-----

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Марочкін Олексій Іванович ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ УТВОРЕННЯ «СУДУ, ВСТАНОВЛЕНОГО ЗАКОНОМ», У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРАКТИКА ВЕРХОВНОГО СУДУ	120
--	-----

Юр'єв Денис Сергійович ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ КОМП'ЮТЕРНИХ ДАНИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЗА ФАКТАМИ РОЗКРАДАНЬ МАЙНА НА ПІДПРИЄМСТВАХ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ	129
--	-----

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Хвойницька-Перейма Христина Михайлівна ТРАДИЦІЯ ПРИРОДНОГО ПРАВА В СКАНДИНАВСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ТА ЮРИСПРУДЕНЦІЇ	138
---	-----

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Старчук Євген Валерійович ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ОРГАНУ ІЗ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В УКРАЇНІ.....	144
--	-----

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Zal Dmytro

EUROPEAN STANDARDS OF CORRUPTION PREVENTION IN THE ACTIVITIES OF PUBLIC INSTITUTIONS AND THEIR IMPLEMENTATION INTO ADMINISTRATIVE LAW OF UKRAINE... 11

Krut Kateryna, Panov Igor

LEGAL ENTITY UNDER PUBLIC LAW AND STATE BODY: DISTINCTION IN THE CLASSIFICATION OF CIVIL SERVICE POSITIONS IN LOCAL STATE ADMINISTRATIONS..... 19

Legenkyi Mykola, Sopilko Iryna

MAIN DIRECTIONS OF HARMONIZATION OF THE NATIONAL LEGISLATION OF UKRAINE WITH THE PROVISIONS OF EUROPEAN UNION LAW IN THE FIELD OF ADMINISTRATIVE JUDICIAL PROCEEDINGS 25

Mozharovska Nataliia

MARGIN TRADING IN FOREIGN EXCHANGE DEALING CONTRACTS: A PUBLIC-LAW MODEL OF RISK MANAGEMENT 32

Naida Inna, Dumynika Kyrylo

MEDIATION IN THE FIELD OF FINANCIAL LEGAL RELATIONS: LEGAL NATURE AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT IN UKRAINE 42

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW

Zarichanska Zoya

LIMITS OF JUDICIAL DISCRETION REGARDING EXTENSION OF TIME LIMITS FOR PERFORMING PROCEDURAL ACTIONS IN COMERCIAL PROCEEDINGS..... 48

Khaletska Kateryna

MODERN PROBLEMS AND WAYS TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF PUBLIC PROCUREMENT IN UKRAINE: THEORETICAL AND INTERNATIONAL ASPECTS..... 56

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

Hryshko Liliia

PRINCIPLES OF ACTIVITY OF REPRESENTATIVES OF THE PRESIDENT OF UKRAINE IN THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE, THE CABINET OF MINISTERS OF UKRAINE AND THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE: DOCTRINAL INTERPRETATION AND LEGISLATIVE ENSHRINEMENT 64

Steshenko Tetiana, Kovernyk Daryna

INSTITUTE OF PARLIAMENTARY HEARINGS IN THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE: CONSTITUTIONAL AND LEGAL BASIS, IMPLEMENTATION PRACTICE AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT 73

Yakoviyk Ivan, Murtishcheva Alina

THE PLACE AND ROLE OF REPRESENTATIVES OF THE PRESIDENT OF UKRAINE
IN THE STRUCTURE OF THE HEAD OF STATE'S ADMINISTRATION 80

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAWS

Hetman Yevhenii

SCIENTIFIC DEFINITION OF THE CONCEPT OF ECOLOGICAL SECURITY:
CRIMINOLOGICAL ASPECT 89

Davydenko Viktoriia

MODERN CHALLENGES IN THE DEVELOPMENT OF THE NOTION OF WAR CRIMES 99

Khytra Andriy

METHODOLOGY OF RESEARCHING PARADIGM SHIFTS IN CRIMINAL PROCEDURAL
LAW OF UKRAINE 107

Khimyak Yuriy

SPECIFIC ISSUES OF DIGITALIZATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS 113

CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATING ACTIVITIES

Marochkin Oleksii

THE PROCEDURAL ASPECT OF ESTABLISHING A 'COURT ESTABLISHED BY LAW'
IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PRACTICE OF THE SUPREME COURT 120

Yuryev Denis

PROCEDURAL FEATURES OF COMPUTER DATA EXAMINATION IN CRIMINAL
PROCEEDINGS ON PROPERTY EMBEZZLEMENT AT METALLURGICAL ENTERPRISES 129

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Khvoinytska-Pereima Khrystyna

THE NATURAL LAW TRADITION IN SCANDINAVIAN PHILOSOPHY AND JURISPRUDENCE ... 138

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Starchuk Yevhen

PROSPECTS FOR ESTABLISHING A NATIONAL PERSONAL DATA PROTECTION
AUTHORITY IN UKRAINE 144

УДК 342.9

Зал Дмитро Олександрович

*аспірант кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Zal Dmytro

*Postgraduate Student of the Department of Administrative Law and Administrative Activities,
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-10-11530

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ПРОФІЛАКТИКИ КОРУПЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ ІНСТИТУЦІЙ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

EUROPEAN STANDARDS OF CORRUPTION PREVENTION IN THE ACTIVITIES OF PUBLIC INSTITUTIONS AND THEIR IMPLEMENTATION INTO ADMINISTRATIVE LAW OF UKRAINE

Анотація. Вступ. У статті досліджуються європейські стандарти профілактики корупції, закріплені у міжнародних правових актах (Конвенція ООН проти корупції, Кримінальна та Цивільна конвенції Ради Європи, директиви ЄС, стандарти GRECO) та проаналізовано особливості їх імплементації в адміністративне право України. Розкрито сучасні механізми запобігання корупції у діяльності публічних інституцій, виявлено проблеми правозастосування та визначено напрями удосконалення національної антикорупційної політики з урахуванням європейського досвіду.

Корупція є однією з головних загроз демократичному розвитку, верховенству права та захисту прав людини. Вона підриває довіру до інститутів державної влади, гальмує економічний розвиток та створює перешкоди для інтеграції України до Європейського Союзу. Європейський досвід показує, що ефективна протидія корупції ґрунтується насамперед на превенції, а не виключно на покаранні. Конвенція ООН проти корупції (UNCAC, 2003) підкреслює важливість створення незалежних органів із запобігання корупції, впровадження механізмів прозорості та підзвітності, а також участі громадянськості у контролі за діяльністю органів влади [1].

Мета. Метою дослідження є розкриття сутності європейських стандартів профілактики корупції та аналіз їх імплементації в адміністративне право України, визначення проблемних аспектів цього процесу та формулювання рекомендацій щодо вдосконалення національної антикорупційної політики.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження виступили:

- Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції (2003 р.), Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією Ради Європи (1999 р.), Цивільна конвенція корупцією Ради Європи (1999 р.), Директива (ЄС) 2017/1371 Європейського Парламенту та Ради від 5 липня 2017 р. про боротьбу з шахрайством, що шкодить фінансовим інтересам Союзу (PIF Directive), Директива (ЄС) 2018/1673 Європейського Парламенту та Ради від 23 жовтня 2018 р. про боротьбу з відмиванням грошей за допомогою кримінального права
- Документи Групи держав проти корупції (GRECO, Group of States against Corruption), створеної Радою Європи у 1999 р., Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки, звіти НАЗК);
- наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників з адміністративного права та антикорупційної політики.

Методологічну основу дослідження становлять:

- метод порівняльно-правового аналізу – для зіставлення положень міжнародних документів і українського законодавства;
- метод системного аналізу – для оцінки ефективності функціонування національних інституцій у контексті європейських стандартів;
- метод доктринального узагальнення – для формування висновків щодо перспектив вдосконалення адміністративного права.

Результати. У ході дослідження встановлено, що ключові міжнародні антикорупційні стандарти, закріплені у Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції (UNCAC, 2003), Кримінальній конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією та рекомендаціях Групи держав проти корупції Ради Європи (GRECO), поступово інтегруються в адміністративне право України. Особливу роль вігіграють також стандарти Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) та директиви Європейського Союзу (ЄС) щодо публічних закупівель і захисту фінансових інтересів.

У результаті імплементації цих стандартів у національне законодавство ухвалено Закон України «Про запобігання корупції» (2014), створено Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), запроваджено механізми електронного декларування, врегулювання конфлікту інтересів, систему електронних закупівель «ProZorro» та інститут викривачів.

Разом із тим виявлено, що низка положень адміністративного права залишається декларативною, а їх практична реалізація ускладнена політичними та інституційними чинниками. Недостатня незалежність НАЗК, вибіркоче застосування дисциплінарної відповідальності та низький рівень довіри громадян до антикорупційних механізмів залишаються основними проблемами.

Таким чином, результати свідчать, що Україна здійснила значний прогрес у наближенні свого адміністративного права до європейських стандартів профілактики корупції, однак подальші кроки мають бути спрямовані на забезпечення гівєвості, незворотності та практичної ефективності запроваджених норм.

Перспективи. Подальші дослідження мають зосередитися на розробці механізмів гармонізації національного адміністративного законодавства із європейськими антикорупційними стандартами, а також на оцінці впливу цифрових технологій та інструментів відкритих даних на запобігання корупційним ризикам.

Ключові слова: корупція, профілактика, європейські стандарти, адміністративне право, GRECO (Group of States against Corruption – Група держав проти корупції), UNCAC (United Nations Convention against Corruption – Конвенція ООН проти корупції), НАЗК (Національне агентство з питань запобігання корупції), антикорупційна стратегія.

Summary. Introduction. The article explores European standards for the prevention of corruption enshrined in international legal instruments (the United Nations Convention against Corruption, the Criminal and Civil Law Conventions on Corruption of the Council of Europe, EU directives, GRECO standards) and analyzes the specifics of their implementation into the administrative law of Ukraine. Contemporary mechanisms for preventing corruption in the activities of public institutions are examined, problems of law enforcement are identified, and directions for improving the national anti-corruption policy in the light of European experience are outlined. Corruption is recognized as one of the main threats to democratic development, the rule of law, and the protection of human rights. It undermines public trust in state institutions, hinders economic growth, and creates obstacles to Ukraine's integration into the European Union. European experience demonstrates that effective counteraction to corruption is based primarily on prevention rather than punishment alone. The United Nations Convention against Corruption (UNCAC, 2003) emphasizes the importance of establishing independent anti-corruption bodies, introducing mechanisms of transparency and accountability, and ensuring public participation in overseeing the activities of state authorities [1].

Purpose. The aim of this study is to reveal the essence of European standards for the prevention of corruption and to analyze their implementation into the administrative law of Ukraine, to identify problematic aspects of this process, and to formulate recommendations for improving the national anti-corruption policy.

Materials and Methods.

- United Nations Convention against Corruption (2003), Criminal Law Convention on Corruption of the Council of Europe (1999), Civil Law Convention on Corruption of the Council of Europe (1999), Directive (EU) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2017 on the fight against fraud to the Union's financial interests by means of criminal law (PIF Directive), Directive (EU) 2018/1673 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2018 on combating money laundering by criminal law;
- Documents of the Group of States against Corruption (GRECO), established by the Council of Europe in 1999, Anti-Corruption Strategy for 2021–2025, reports of the National Agency on Corruption Prevention (NACP);
- Scholarly works of domestic and foreign researchers on administrative law and anti-corruption policy.

Results. The study has established that key international anti-corruption standards enshrined in the United Nations Convention against Corruption (UNCAC, 2003), the Council of Europe's Criminal Law Convention on Corruption, and the recommendations of the Group of States against Corruption (GRECO) are gradually being integrated into the administrative law of Ukraine. The standards of the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) and the directives of the European Union (EU) concerning public procurement and the protection of financial interests also play a significant role. As a result of implementing these standards into national legislation, Ukraine adopted the Law «On Prevention of Corruption» (2014), established the National Agency on Corruption Prevention (NACP), introduced mechanisms of electronic asset declaration, conflict of interest regulation, the ProZorro electronic public procurement system, and the whistleblower protection framework. At the same time, it has been revealed that a number of administrative law provisions remain declarative, and their practical implementation is hindered by political and institutional factors. The insufficient independence of the NACP, selective application of disciplinary liability, and the low level of public trust in anti-corruption mechanisms remain among the key challenges. Thus, the findings indicate that Ukraine has made significant progress in approximating its administrative law to European standards of

corruption prevention, although further steps must focus on ensuring the effectiveness, irreversibility, and practical implementation of adopted norms.

Prospects. Further research should concentrate on developing mechanisms for harmonizing national administrative legislation with European anti-corruption standards, as well as on assessing the impact of digital technologies and open data instruments on mitigating corruption risks.

Key words: corruption, prevention, European standards, administrative law, GRECO (Group of States against Corruption), UNCAC (United Nations Convention against Corruption), NACP (National Agency on Corruption Prevention), anti-corruption strategy.

Постановка проблеми. Корупція залишається Поднією з ключових загроз для демократичного розвитку України, ефективного функціонування публічних інституцій та забезпечення верховенства права. Попри те, що Україна є стороною низки міжнародних документів, спрямованих на формування та впровадження сучасних антикорупційних стандартів, практичне втілення відповідних механізмів залишається фрагментарним та непослідовним.

Зокрема, Конвенція ООН проти корупції (UNCAC) визначає обов'язок держав-учасниць створювати ефективні превентивні механізми, включаючи кодекси поведінки для посадових осіб, доброчесність у державній службі та незалежні антикорупційні органи [1]. Водночас, у Четвертому раунді оцінювання GRECO зазначено, що Україна повною мірою реалізувала лише частину рекомендацій — із 31 виконано задовільно 18, ще 9 залишилися частково виконаними, а 4 — невиконаними [2, с. 1]. Це свідчить про складність імплементації міжнародних стандартів у національну правову систему.

Організація економічного співробітництва та розвитку (OECD) у своєму «Огляді цілісності та протидії корупції в Україні» наголошує на недостатньому рівні інституційної спроможності та проблемах із прозорістю в управлінні конфліктами інтересів [3, с. 70–72]. Європейська Комісія у щорічному Звіті щодо України (2024) також вказує на потребу у подальшому реформуванні публічної адміністрації та зміцненні незалежності Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) [4, с. 11–12].

Додатково, за даними Transparency International, у 2024 році Україна отримала лише 36 балів зі 100 у індексі сприйняття корупції, що свідчить про високий рівень корупційних ризиків у публічному секторі [5, с. 2]. Ці дані підтверджують, що навіть за наявності формально прогресивного законодавства, фактичний рівень виконання міжнародних стандартів залишається недостатнім.

Українські науковці також підкреслюють складність інтеграції європейських антикорупційних практик у систему адміністративного права. Так, Н. Корчак зазначає, що інституційна доброчесність державної служби в Україні все ще залежить від політичної кон'юнктури [6, с. 45–47]. О. Сухаренко вказує на потребу системної гармонізації норм українського законодавства із положеннями UNCAC та практиками ЄС [7, с. 133–135].

Таким чином, проблема імплементації європейських стандартів профілактики корупції полягає не стільки у відсутності нормативної бази, скільки у низькому рівні її практичного застосування та інституційного забезпечення. Це визначає актуальність дослідження з точки зору адміністративного права України, яке покликане адаптувати та закріпити механізми превенції корупції відповідно до міжнародних зобов'язань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика впровадження європейських стандартів профілактики корупції в діяльність публічних інституцій активно досліджується як у міжнародному, так і в національному науковому дискурсі. Значний внесок у формування доктрини зроблено міжнародними організаціями та українськими вченими.

У Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції (Конвенція ООН проти корупції, UNCAC — United Nations Convention against Corruption) окреслено основні напрями запобігання корупції, включно з етичними стандартами, запровадженням кодексів поведінки та створенням спеціалізованих антикорупційних інституцій [1]. Група держав проти корупції Ради Європи (GRECO — Group of States against Corruption) у Четвертому раунді оцінювання наголошує на необхідності підвищення доброчесності суддівського корпусу та вдосконалення процедур врегулювання конфлікту інтересів [2, с. 3–5].

Організація економічного співробітництва та розвитку (OECP, OECD — Organisation for Economic Co-operation and Development) у своїх дослідженнях з питань доброчесності в Україні вказує на суттєві проблеми практичного впровадження стандартів прозорості у сфері державного управління, зокрема щодо відкритості державних реєстрів і системи моніторингу державних службовців [3, с. 68–72]. У Звіті Європейської Комісії (ЄК) про Україну за 2024 рік відзначається прогрес у створенні інституційної бази антикорупційної політики, однак наголошується на збереженні системних викликів у частині незалежності Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) та ефективності роботи антикорупційних судів [4, с. 11–12].

Міжнародна організація Transparency International у своєму Індексі сприйняття корупції (CPI — Corruption Perceptions Index) фіксує стабільно низькі показники України, що, на думку експертів організації, свідчить про недостатність практичної реалізації навіть тих стандартів, які формально впроваджено [5, с. 2].

Вітчизняні дослідники також активно аналізують проблематику. Н. Корчак розглядає доброчесність державних службовців як ключовий чинник у профілактиці корупції [6, с. 45–47]. О. Сухаренко досліджує необхідність системної гармонізації українського адміністративного права з положеннями міжнародних документів, зокрема Конвенції ООН проти корупції (UNCAC) та рекомендаціями Групи держав проти корупції Ради Європи (GRECO) [7, с. 133–135]. Водночас І. Коліушко та В. Тимошук підкреслюють, що реформування адміністративного права має відбуватись із врахуванням європейських практик належного врядування (good governance), які є фундаментом для зменшення корупційних ризиків у державному секторі [8, с. 98–100].

Попри наявність значної кількості досліджень, у науковому полі залишаються нерозкритими питання практичної інтеграції європейських стандартів профілактики корупції в систему адміністративного права України. Зокрема, потребують глибшого опрацювання механізми інституційного контролю, роль адміністративної юстиції у профілактиці корупційних проявів, а також питання реальної взаємодії між антикорупційними органами та іншими суб'єктами публічної влади.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є комплексне дослідження європейських стандартів профілактики корупції та аналіз особливостей їх імплементації в адміністративне право України. У межах цього дослідження ставиться завдання визначити сутність і зміст основних міжнародних стандартів у сфері запобігання корупції, закріплених у Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції (UNCAC), Кримінальній та Цивільній конвенціях Ради Європи, рекомендаціях Групи держав проти корупції (GRECO), документах Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) та директивах Європейського Союзу. Особлива увага приділяється оцінці ступеня інтеграції цих стандартів у національне законодавство України, зокрема в адміністративно-правові механізми профілактики корупції.

Важливим напрямом дослідження є аналіз діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) та інших інституцій у контексті виконання міжнародних рекомендацій, а також виявлення проблем правозастосування у сфері запобігання корупції. У статті також розглядаються ключові чинники, що перешкоджають ефективній імплементації європейських стандартів, та формулюються пропозиції щодо вдосконалення адміністративного права України.

Таким чином, стаття спрямована не лише на теоретичний аналіз європейських стандартів, але й на практичну оцінку ефективності їх імплементації в Україні. Результати дослідження мають сприяти подальшому розвитку національної антикорупційної політики, зміцненню адміністративно-правових ін-

струментів профілактики корупції та забезпеченню інтеграції України у європейський правовий простір.

Виклад основного матеріалу дослідження:
Європейські стандарти профілактики корупції. Європейські стандарти профілактики корупції сформувалися як багаторівневий комплекс міжнародних правових норм, інституційних механізмів та практик, спрямованих на забезпечення прозорості, доброчесності та підзвітності діяльності публічних інституцій. Вони стали результатом багаторічного досвіду держав Європи та міжнародних організацій, що об'єднали свої зусилля для вироблення універсальних критеріїв боротьби з корупцією. У сучасному розумінні європейські стандарти не зводяться лише до криміналізації корупційних правопорушень, а охоплюють широкую систему превентивних заходів, інституційних гарантій незалежності органів влади, а також процедурних механізмів, що покликані унеможливити виникнення корупційних ризиків [1].

Першим фундаментальним документом міжнародного рівня, що визначив підвалини сучасної антикорупційної політики, стала Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції (United Nations Convention against Corruption — UNCAC, 2003). Вона була ратифікована більшістю європейських держав, у тому числі Україною у 2006 році. Конвенція передбачає створення комплексної системи запобігання корупції, яка включає незалежні антикорупційні органи, кодекси етичної поведінки для державних службовців, регулювання державних закупівель, забезпечення доступу громадськості до інформації та захист викривачів. Її положення стали орієнтиром для країн Європи у формуванні національних стратегій запобігання корупції, адже вперше на міжнародному рівні було зафіксовано принципи прозорості та доброчесності як універсальні цінності публічного управління [1].

Значний внесок у формування європейських стандартів профілактики корупції належить Раді Європи, яка у 1999 році започаткувала діяльність Групи держав проти корупції (Group of States against Corruption — GRECO). Цей орган виконує функції моніторингу та нагляду за виконанням державами-членами антикорупційних зобов'язань, а також надає рекомендації для вдосконалення законодавства та практики. GRECO здійснює регулярні раунди оцінювання, в межах яких аналізуються такі сфери, як прозорість парламентських процедур, етичні стандарти для суддів і прокурорів, запобігання конфлікту інтересів, фінансування політичних партій. Україна приєдналася до GRECO у 2006 році, і з того часу проходить періодичні оцінювання. Останні звіти організації свідчать, що наша держава виконала лише частину наданих рекомендацій, зокрема в частині регулювання конфлікту інтересів і забезпечення прозорості парламентської діяльності. Це засвідчує потребу подальшого поси-

лення інституційної спроможності та політичної волі [4, с. 2–9].

Важливе місце у формуванні стандартів доброчесності займає Організація економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Co-operation and Development — OECD). Саме ця організація виробила концепцію «public integrity» — публічної доброчесності, що охоплює сукупність цінностей, процедур та інституцій, спрямованих на зміцнення довіри громадян до держави. У звітах OECD, зокрема в «Integrity and Anti-Corruption Review of Ukraine», наголошується на необхідності створення дієвих систем контролю за державними закупівлями, підвищення ефективності Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), посилення механізмів захисту викривачів та удосконалення дисциплінарної відповідальності державних службовців [5, с. 70–73]. Крім того, OECD розробила показники Public Integrity Indicators, які застосовуються для оцінки ефективності системи запобігання корупції в різних країнах і дозволяють здійснювати порівняльний аналіз [6, с. 12–18].

Європейський Союз послідовно інтегрує стандарти запобігання корупції у свою правову систему та зовнішню політику. Так, Директива 2014/24/EU «Про державні закупівлі» закріплює вимоги щодо прозорості та конкуренції у сфері витрачання публічних коштів, що є важливим елементом запобігання корупції. Директива 2017/1371/EU (так звана PIF Directive) спрямована на захист фінансових інтересів ЄС шляхом криміналізації шахрайства, корупції та зловживання службовим становищем, пов'язаних із використанням бюджету Європейського Союзу [7, с. 20–24; 8, с. 33–39]. Європейська комісія у своїх щорічних звітах про стан верховенства права наголошує на потребі зміцнення незалежності антикорупційних інституцій у країнах-кандидатах на вступ до ЄС, зокрема в Україні, а також на необхідності забезпечення реальної ефективності антикорупційних норм [9, с. 44–47].

Окрему роль у становленні європейських стандартів відіграють міжнародні громадські організації. Transparency International завдяки Індексу сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index — CPI) забезпечує оцінювання рівня корупційних ризиків у різних країнах. За даними CPI 2023 року, Україна посіла 104 місце серед 180 держав, що свідчить про певне покращення у сфері запобігання корупції, однак водночас підтверджує збереження високого рівня ризиків у публічному секторі [10, с. 1–2]. Саме міжнародні рейтинги та незалежні оцінювання формують для держав додаткову мотивацію до вдосконалення політик прозорості.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що європейські стандарти профілактики корупції базуються на таких ключових принципах:

- прозорість та підзвітність діяльності органів влади;
- незалежність антикорупційних інституцій;

- врегулювання конфлікту інтересів і запобігання політичній корупції;
- криміналізація корупційних правопорушень і забезпечення невідворотності покарання;
- активна участь громадянського суспільства та медіа у контролі за державними процесами.

Для України ці стандарти мають подвійне значення. По-перше, вони є необхідною умовою для успішної інтеграції до Європейського Союзу. По-друге, їхня реалізація сприяє формуванню якісно нової моделі публічного управління, що ґрунтується на принципах доброчесності та довіри громадян. Водночас ефективність імплементації залежить не лише від ухвалення законодавчих актів, а й від реального застосування цих норм у практиці державних інституцій. Лише за умов дієвого контролю та стабільності правових інститутів можна говорити про утвердження в Україні європейських стандартів профілактики корупції як невід'ємної частини адміністративного права.

Імплементація європейських стандартів профілактики корупції в адміністративне право України. Імплементація європейських стандартів профілактики корупції в адміністративне право України є багаторівневим процесом, що охоплює гармонізацію національного законодавства з міжнародними договорами, посилення інституційної спроможності антикорупційних органів та формування правозастосовної практики, яка відповідає вимогам доброчесності, прозорості та підзвітності. Початок цього процесу закріплений у ратифікації Україною у 2006 році Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції (UNCAC, 2003), яка визначила базові принципи державної антикорупційної політики: створення незалежних превентивних інституцій, впровадження кодексів поведінки для посадових осіб, удосконалення механізмів врегулювання конфлікту інтересів, забезпечення прозорості у сфері публічних фінансів і державних закупівель, а також запровадження дієвих інструментів міжнародного співробітництва [1, с. 15–19].

Не менш значущим кроком стала ратифікація Україною у 2005 році Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією та приєднання до Групи держав проти корупції (GRECO). Остання здійснює періодичний моніторинг та надає рекомендації, які охоплюють, зокрема, прозорість парламентських процедур, етичні стандарти суддів і прокурорів, підвищення підзвітності правоохоронних органів. За результатами останніх оцінок GRECO, Україна виконала лише частину рекомендацій, що свідчить про наявність прогресу, але й підтверджує обмеженість інституційних можливостей у сфері належного впровадження [2, с. 7–10; 3, с. 2–9].

У цьому контексті важливим стало ухвалення у 2014 році Закону України «Про запобігання корупції», який заклав адміністративно-правові основи профілактики корупційних правопорушень.

Ним було визначено повноваження Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), що отримало мандат на контроль за фінансовим декларуванням, врегулюванням конфлікту інтересів, наданням роз'яснень і координацію превентивних заходів. Фактично, закон став спробою втілити рекомендації GRECO та Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), яка у звіті «Integrity and Anti-Corruption Review of Ukraine» прямо наголошувала на необхідності посилення адміністративних інструментів контролю у публічній службі [4, с. 12–16; 5, с. 70–73].

Важливою складовою європейських стандартів є врегулювання конфлікту інтересів, що має значний адміністративно-правовий вимір. Стаття 28 Закону «Про запобігання корупції» визначає обов'язок посадових осіб повідомляти про реальний чи потенційний конфлікт, а НАЗК уповноважене застосовувати заходи адміністративної відповідальності. Такий підхід відповідає рекомендаціям OECD, де управління доброчесністю в державному секторі визначається одним із ключових елементів превентивної антикорупційної політики [6, с. 13–16]. У європейських країнах, зокрема у Польщі та Литві, подібні механізми функціонують ефективніше завдяки розвиненій практиці дисциплінарних процедур, чого поки бракує Україні.

Європейський Союз інтегрував антикорупційні стандарти до політики асоціації та розширення. У цьому контексті вагомим значення набули Директива 2014/24/ЄС щодо публічних закупівель та Директива 2017/1371/ЄС (PIF Directive) про захист фінансових інтересів Союзу. Вони встановлюють суворі правила прозорості, запобігання конфлікту інтересів та криміналізації шахрайства з бюджетними коштами. Україна у відповідь реформувала систему державних закупівель, запровадивши електронну платформу «ProZorro», яка вже отримала міжнародне визнання як один із найефективніших інструментів зниження корупційних ризиків у сфері публічних фінансів [7, с. 20–23; 8, с. 33–39].

Адміністративне право України набуває особливого значення у цій площині, оскільки саме через адміністративні процедури реалізується більшість превентивних заходів: від регулювання конкурсного відбору державних службовців і їхньої дисциплінарної відповідальності до контролю за прозорістю публічних закупівель та діяльності органів місцевого самоврядування. У цьому контексті важливим є поступовий відхід від декларативності законодавчих норм і формування практики, яка забезпечує реальне виконання положень закону [9, с. 44–47; 10, с. 55–61].

Особливу увагу варто звернути на Антикорупційну стратегію України на 2021–2025 роки, затверджену Верховною Радою у 2022 році. Документ інтегрує стандарти UNCAC, GRECO та ЄС, визначаючи серед пріоритетних напрямів: посилення інституційної спроможності НАЗК, розвиток електронних інстру-

ментів контролю (зокрема, вдосконалення системи «ProZorro»), зміцнення незалежності антикорупційних органів та впровадження сучасних механізмів управління доброчесністю у сфері публічної служби. Стратегія наголошує на ролі адміністративного права як механізму системної профілактики, що має забезпечити інтеграцію України у європейський простір доброчесності [11, с. 8–12].

Водночас імплементація європейських стандартів у національне адміністративне право має фрагментарний характер. Часто норми залишаються декларативними, без дієвих механізмів контролю. Це проявляється у сфері публічної служби, де дисциплінарна відповідальність застосовується вибірково, а механізми захисту викривачів корупції залишаються малоефективними. Додатковою проблемою є недостатня незалежність НАЗК, що ускладнює його здатність координувати та контролювати профілактичні заходи на належному рівні [12, с. 3–7; 13, с. 18–22].

Узагальнюючи, імплементація європейських стандартів у адміністративне право України є складним і тривалим процесом. Він потребує не лише формального запозичення міжнародних норм, а й розбудови інституційних спроможностей, забезпечення їх реального виконання та формування сталої правозастосовної практики. Ключовим завданням є зміцнення незалежності антикорупційних органів, розширення практики дисциплінарної відповідальності у сфері публічної служби, підвищення ефективності адміністративного контролю за публічними фінансами та гармонізація правових процедур із європейськими стандартами. Лише за таких умов можна досягти реальної інтеграції України у європейський простір доброчесності та підзвітності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, слід наголосити, що імплементація європейських стандартів профілактики корупції в адміністративне право України є складним, багатоступеневим і водночас незворотним процесом, зумовленим як міжнародними зобов'язаннями держави, так і внутрішнім суспільним запитом на прозорість та доброчесність у публічному управлінні. Поступове запозичення положень Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції (UNCAC), Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією, рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO), стандартів Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) і директив Європейського Союзу забезпечує правове підґрунтя для формування національної системи запобігання корупції [1; 2, с. 7–10; 4, с. 12–16; 5, с. 70–73].

Українське адміністративне право за останнє десятиліття пройшло суттєву трансформацію. Ухвалення Закону України «Про запобігання корупції» (2014) та створення Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) започаткували інституційну основу для профілактики. Система електронних

декларацій, механізми врегулювання конфлікту інтересів, прозорість публічних закупівель через електронну платформу «ProZorro» — усе це свідчить про реальне застосування європейських стандартів. Водночас ефективність цих механізмів залишається частково обмеженою унаслідок політичного тиску, недостатньої незалежності інституцій і слабкої практики адміністративної та дисциплінарної відповідальності [7, с. 20–23; 8, с. 33–39; 12, с. 55–61].

Аналіз зарубіжного досвіду показує, що країни Центрально-Східної Європи, які пройшли аналогічний шлях євроінтеграції (Польща, Литва, Румунія), досягли прогресу саме завдяки комплексній інтеграції адміністративних процедур, які забезпечують прозорість роботи органів влади, невідворотність дисциплінарних санкцій і функціонування незалежних антикорупційних агентств. Для України надзвичайно важливим є вивчення цих моделей, адже вони дозволяють не тільки уникнути помилок, але й прискорити адаптацію національного законодавства до *acquis* Європейського Союзу [9, с. 44–47].

Зроблені висновки дозволяють визначити основні напрями перспективних досліджень:

- поглиблене вивчення ефективності діяльності НАЗК у порівнянні з аналогічними органами в країнах ЄС, що дозволить сформувати модель оптимізації його функцій;
- аналіз впливу європейських директив на сферу публічних закупівель та оцінка дієвості системи «ProZorro» як інструмента запобігання корупції;
- дослідження судової практики у справах про порушення адміністративно-правових норм щодо конфлікту інтересів та електронного декларування з метою виявлення прогалин і суперечностей;
- оцінка впровадження інституту викривачів у контексті національних правових та культурних

особливостей, адже лише формальне закріплення цього інституту без належного захисту свідків не забезпечує його дієвості;

- вивчення ролі громадянського суспільства та ЗМІ у контролі за діяльністю органів публічної влади як одного з ключових факторів успішної імплементації європейських стандартів доброчесності.

Важливим також є розвиток наукових досліджень у сфері адміністративного права, спрямованих на теоретичне осмислення категорій «публічна доброчесність», «адміністративна профілактика корупції», «конфлікт інтересів» тощо. Лише через поєднання практичного досвіду і теоретичного аналізу можлива побудова сталої моделі антикорупційної політики.

Таким чином, перспективи подальших досліджень полягають у міждисциплінарному аналізі, який поєднує адміністративне право, конституційне право, кримінальне право та міжнародне право. В умовах євроінтеграції Україна має не лише формально запроваджувати європейські стандарти, але й забезпечити їх ефективне застосування. Це вимагає від науковців і практиків системної співпраці, спрямованої на вдосконалення правових механізмів, посилення інституційної спроможності та формування нової культури доброчесності у публічному управлінні.

У кінцевому підсумку імплементація європейських стандартів профілактики корупції в адміністративне право України має стратегічне значення для зміцнення верховенства права, забезпечення довіри громадян до держави та інтеграції України у європейський правовий простір. Подальші дослідження у цій сфері повинні не лише описувати існуючі проблеми, але й пропонувати дієві шляхи їх подолання, орієнтуючись на найкращі практики країн Європейського Союзу.

Література

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: міжнародний документ від 31 жовт. 2003 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 27. Ст. 1113. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 27.08.2025).
2. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією: міжнародний документ від 27 січ. 1999 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 50. Ст. 3342. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101 (дата звернення: 27.08.2025).
3. Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 27.08.2025).
4. Group of States against Corruption (GRECO). Fourth Evaluation Round. Corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors. Evaluation Report. Strasbourg: Council of Europe, 2017. 54 p. URL: <https://rm.coe.int/grecoeval4rep-2017-ukraine/> (дата звернення: 27.08.2025).
5. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Integrity and Anti-Corruption Review of Ukraine. Paris: OECD Publishing, 2017. 112 p. URL: <https://www.oecd.org/corruption/integrity-and-anti-corruption-review-ukraine.pdf> (дата звернення: 27.08.2025).
6. OECD. Public Integrity Indicators. OECD Publishing, 2021. URL: <https://www.oecd.org/governance/ethics/public-integrity-indicators.htm> (дата звернення: 27.08.2025).
7. Directive 2014/24/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on public procurement. *Official Journal of the European Union*. 2014. L 94. P. 65–242. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014L0024> (дата звернення: 27.08.2025).

8. Directive (EU) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2017 on the fight against fraud to the Union's financial interests by means of criminal law (PIF Directive). *Official Journal of the European Union*. 2017. L 198. P. 29–41. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32017L1371> (дата звернення: 27.08.2025).
9. European Commission. Rule of Law Report 2023. Country Chapter on the rule of law situation in Ukraine. Brussels: European Commission, 2023. 27 p. URL: <https://commission.europa.eu/document/download/ukraine-rule-of-law-2023> (дата звернення: 27.08.2025).
10. Transparency International. Corruption Perceptions Index 2023. Berlin: Transparency International, 2023. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2023> (дата звернення: 27.08.2025).
11. Національне агентство з питань запобігання корупції. Звіт про діяльність НАЗК у 2022 році. Київ : НАЗК, 2023. 124 с. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/reports/> (дата звернення: 27.08.2025).
12. Закон України «Про державну службу» від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 27.08.2025).
13. Антикорупційна стратегія на 2021–2025 роки: схвалено Законом України від 20 черв. 2022 р. № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20> (дата звернення: 27.08.2025).
14. Білоус В. Т. Антикорупційна політика України: проблеми та перспективи : монографія. Київ : Наукова думка, 2019. 312 с.
15. Кальман О. Антикорупційне право України: адміністративно-правові аспекти : навч. посіб. Харків : Право, 2020. 256 с.

References

1. United Nations Convention against Corruption. (2003). Official Bulletin of Ukraine, (27), p.1113. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 [Accessed 27 Aug. 2025].
2. Criminal Law Convention on Corruption. (1999). Official Bulletin of Ukraine, (50), p.3342. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101 [Accessed 27 Aug. 2025].
3. Verkhovna Rada of Ukraine. (2014). Law of Ukraine “On Prevention of Corruption” No. 1700-VII, 14 October 2014. Official Bulletin of Ukraine, (49), p.2056. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> [Accessed 27 Aug. 2025].
4. Group of States against Corruption (GRECO). (2017). Fourth Evaluation Round: Corruption prevention in respect of members of parliament, judges and prosecutors. Strasbourg: Council of Europe, 54 p. Available at: <https://rm.coe.int/grecoeval4rep-2017-ukraine/> [Accessed 27 Aug. 2025].
5. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2017). Integrity and Anti-Corruption Review of Ukraine. Paris: OECD Publishing, 112 p. Available at: <https://www.oecd.org/corruption/integrity-and-anti-corruption-review-ukraine.pdf> [Accessed 27 Aug. 2025].
6. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2021). Public Integrity Indicators. OECD Publishing. Available at: <https://www.oecd.org/governance/ethics/public-integrity-indicators.htm> [Accessed 27 Aug. 2025].
7. European Union. (2014). Directive 2014/24/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on public procurement. Official Journal of the EU, L94, pp. 65–242. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014L0024> [Accessed 27 Aug. 2025].
8. European Union. (2017). Directive (EU) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council of 5 July 2017 on the fight against fraud to the Union's financial interests by means of criminal law (PIF Directive). Official Journal of the EU, L198, pp. 29–41. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32017L1371> [Accessed 27 Aug. 2025].
9. European Commission. (2023). Rule of Law Report 2023. Country Chapter on the rule of law situation in Ukraine. Brussels: European Commission, 27 p. Available at: <https://commission.europa.eu/document/download/ukraine-rule-of-law-2023> [Accessed 27 Aug. 2025].
10. Transparency International. (2023). Corruption Perceptions Index 2023. Berlin: Transparency International. Available at: <https://www.transparency.org/en/cpi/2023> [Accessed 27 Aug. 2025].
11. National Agency on Corruption Prevention of Ukraine (NACP). (2023). Annual Report 2022. Kyiv: NACP, 124 p. Available at: <https://nazk.gov.ua/uk/reports/> [Accessed 27 Aug. 2025].
12. Verkhovna Rada of Ukraine. (2015). Law of Ukraine “On Civil Service” No. 889-VIII, 10 December 2015. Official Bulletin of Ukraine, (4), p.43. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> [Accessed 27 Aug. 2025].
13. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). Law of Ukraine “On the Anti-Corruption Strategy for 2021–2025” No. 2322-IX, 20 June 2022. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20> [Accessed 27 Aug. 2025].
14. Bilous, V.T. (2019). Anti-Corruption Policy of Ukraine: Problems and Prospects. Kyiv: Naukova Dumka, 312 p.
15. Kalman, O. (2020). Anti-Corruption Law of Ukraine: Administrative and Legal Aspects. Kharkiv: Pravo, 256 p.

УДК 342.951

Крут Катерина Олегівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правоохоронної діяльності ННІ № 5
Харківський національний університет внутрішніх справ*

Krut Kateryna

*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Law Enforcement Activities
National Institute of Internal Affairs No. 5
Kharkiv National University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-3027-4198*

Панов Ігор Олексійович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правоохоронної діяльності ННІ № 5
Харківський національний університет внутрішніх справ*

Panov Igor

*Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Law Enforcement Activities
National Institute of Internal Affairs No. 5
Kharkiv National University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-0704-6605*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-10-11534

**ЮРИДИЧНА ОСОБА ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
ТА ДЕРЖАВНИЙ ОРГАН: РОЗМЕЖУВАННЯ ПРИ
КЛАСИФІКАЦІЇ ПОСАД ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ
В МІСЦЕВИХ ДЕРЖАВНИХ АДМІНІСТРАЦІЯХ
LEGAL ENTITY UNDER PUBLIC LAW AND STATE
BODY: DISTINCTION IN THE CLASSIFICATION
OF CIVIL SERVICE POSITIONS IN LOCAL
STATE ADMINISTRATIONS**

Анотація. Вступ. При впровадженні новітньої моделі класифікації посад державної служби, підґрунтя якої становлять функціональні сімейні утворення, рівневі градації посад, типи державних органів та юрисдикція державних органів, основний вектор реформи був спрямований на уніфікацію сталої кадрової системи та результативність кадрового планування. У місцевих державних адміністраціях та їх структурних підрозділах оновлення моделі класифікації посад державної служби має на меті відобразити специфічність функціональних навантажень державних службовців, запроваджуючи при цьому розмежування посад відповідно до груп з врахуванням при цьому рівнів державних компетенцій. Водночас одним з важливих інструментів вдосконалення кадрової діяльності визначено імплементацію національного законодавства із законодавством Європейського Союзу як його методологічної основи.

Саме рамки компетенцій Європейського Союзу є доволі суттєвим стимулом при розкритті логічності створення класифікаційної моделі посад державної служби, а також функціонального підходу при встановленні логічно зрозумілих зв'язків між функціональними обов'язками посадових осіб в Україні та їх оплатою праці.

Мета дослідження полягає в правовому аналізі оновленої системи класифікації посад державної служби в Україні, що перебуває на даний час в процесі трансформації, імплементуючи в себе європейські стандарти та запроваджуючи компетентнісні підходи до кадрової політики. У статті акцентовано увагу на дослідженні нормативного змісту постанови

Кабінету Міністрів України 23 жовтня 2023 року № 1109, що є ключовим актом під час актуального процесу реформ в сфері європейського моделювання публічного службовця в Україні.

Матеріали і методи. Матеріальне забезпечення дослідження ґрунтувалося на використанні чинних нормативно-правових актів, офіційних документів органів державної влади, наукової та навчальної літератури, статистичних і аналітичних матеріалів, а також узагальнень практики діяльності місцевих державних адміністрацій.

У процесі підготовки статті застосовано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання, що забезпечили всебічне, об'єктивне та системне дослідження проблеми розмежування понять «юридична особа публічного права» та «державний орган» у контексті класифікації посад державної служби в місцевих державних адміністраціях.

Результати. При запровадженні системи класифікації посад та оплати праці в національному законодавстві, що регулює проходження громадянами державної служби в місцевих державних адміністраціях на нових засадах варто акцентувати увагу не лише на засобах організаційного упорядкування таких процесів, а і аналізувати глибші процеси при реформуванні державної служби та статусу державного службовця в Україні. У органах законодавчої, виконавчої та судової влади така система закладає підґрунтя для підбору персоналу на засадах професіоналізації, запровадження управління на основі конкретних результатів, переймаючи кращі європейські стандарти публічного адміністрування. Новітня модель є поштовхом для підвищення інституційної спроможності державної служби, що вважається досить важливим напрямком при євроінтеграційному напрямку держави. При реалізації такої моделі варто визначитись з конкретними інститутами в площині адміністративного права, а саме які юридичні особи публічного права вважаються державними органами в розумінні законодавства про державну службу при класифікації посад державної служби в місцевих державних адміністраціях та їх структурних підрозділах.

Перспективи. Автори планують продовжити аналіз організаційно-правових форм реалізації правосуб'єктності юридичних осіб публічного права в системі публічної адміністрації. Доцільним вважають вивчення впливу адміністративної реформи та процесів децентралізації на статус посад державної служби в місцевих державних адміністраціях. Окремій уваги потребує розроблення критеріїв розмежування публічно-правових і приватно-правових елементів у діяльності державних органів.

Ключові слова: кадрова політика, класифікація посад, державні органи, публічна служба, державна служба, європейські критерії, оплата праці.

Summary. Introduction. When implementing the latest model of classification of civil service positions, the basis of which is functional families, levels of positions, types of state bodies and jurisdiction of state bodies, the main vector of the reform was aimed at unifying a stable personnel system and effectiveness in personnel planning. In local state administrations and their structural divisions, the update of the model of classification of civil service positions aims to reflect the specificity of the functional workloads of civil servants, while introducing the delimitation of positions according to groups, taking into account the levels of state competencies. At the same time, one of the important tools for improving personnel activities is the implementation of national legislation with the legislation of the European Union as its methodological basis.

It is the framework of the competences of the European Union that is a significant incentive in revealing the logic of creating a classification model of civil service positions, as well as a functional approach in establishing logical connections between the functional responsibilities of officials in Ukraine and their remuneration.

The purpose of the study is to conduct a legal analysis of the updated system of classification of civil service positions in Ukraine, which is currently in the process of transformation, implementing European standards and introducing competency-based approaches to personnel policy. The article focuses on the study of the normative content of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 23, 2023 No. 1109, which is a key act during the current process of reforms in the field of European modeling of a public servant in Ukraine.

Materials and methods. The material support of the study was based on the use of current regulatory legal acts, official documents of state authorities, scientific and educational literature, statistical and analytical materials, as well as generalizations of the practice of local state administrations.

In the process of preparing the article, a complex of general scientific and special legal methods of cognition was applied, which ensured a comprehensive, objective and systematic study of the problem of distinguishing the concepts of «legal entity of public law» and «state body» in the context of the classification of civil service positions in local state administrations.

Results. When introducing a system of classification of positions and remuneration in national legislation that regulates the passage of citizens into the civil service in local state administrations on new principles, it is worth focusing not only on the means of organizational regulation of such processes, but also to analyze deeper processes in the reform of the civil service and the status of a civil servant in Ukraine. In the bodies of legislative, executive and judicial power, such a system lays the foundation for the selection of personnel on the basis of professionalization, the introduction of management based on specific results, adopting the best European standards of public administration. The latest model is an impetus for increasing the institutional capacity of the civil service, which is considered a rather important direction in the European integration direction of the state. When implementing such a model, it is worth determining specific institutions in the field of administrative law, namely which legal entities of public law are considered state bodies in the sense of the legislation on civil service when classifying civil service positions in local state administrations and their structural units.

Prospects. The authors plan to continue the analysis of organizational and legal forms of implementation of legal personality of legal entities of public law in the system of public administration. They consider it expedient to study the impact of administrative reform and decentralization processes on the status of civil service positions in local state administrations. Special attention is required to develop criteria for distinguishing public-law and private-law elements in the activities of state bodies.

Key words: personnel policy, classification of positions, state bodies, public service, civil service, European criteria, remuneration.

Постановка проблеми. На даному етапі розвитку інституту публічної служби в Україні питання проведення класифікації посад державної служби в органах державної влади в загальному, в тому числі й в управлінських правовідносинах, є свого роду нагальним. В практичній діяльності служб управління персоналом та територіальних органів Національного агентства України з питань державної служби доволі часто виникають дискусії, коли структурні підрозділи районних державних адміністрацій зі статусом юридичних осіб публічного права самостійно проводять класифікацію (в тому числі повторну) посад державної служби, однак для погодження результатів класифікації посад територіальні органи Національного агентства України з питань державної служби вимагають, щоб таку інформацію їм на погодження надсилали не самі такі структурні підрозділи, а районні державні адміністрації. За таких обставин виникає неоднозначне трактування вимог національного законодавства, за яких державний орган за своєю правовою природою є юридичною особою публічного права, водночас не всі юридичні особи публічного права є державними органами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемними питаннями, що виникають при співставленні понять юридичної особи публічного права та державного органу свого часу у своїх дослідженнях висвітлювали Артеменко І. А., Лютіков П. С., Мілова Т. М., Москаленко А. О., Пасека О. Ф., Спасибо-Фатєєва І. В., Танчик О. М.

Зокрема, Лютіков П. С. відзначає, що відправною точкою розуміння юридичних осіб саме як суб'єктів адміністративного права буде їх адміністративна правосуб'єктність, у тому числі адміністративна дієздатність та адміністративна правоздатність. Таким чином, базовим критерієм поділу юридичних осіб на певні групи є не порядок їх створення, термін дії, форма власності, територія функціонування тощо, а обсяг адміністративної правосуб'єктності, що і зумовлює їх роль та місце в адміністративно-правових відносинах (юридичних осіб — лідерів і юридичних осіб — учасників правовідносин) [1, с. 175–176]. Танчик О. М. зазначає, що різноманітність методологічних підходів окремих авторів у вирішенні загального питання про суб'єкт права значною мірою зумовлює і різноманітність теорій юридичної особи, створення яких можна пояснити потребами практики, історичними умовами існування і діяльності тих чи інших суспільних утворень, економічними умовами

конкретного суспільства. Теорії юридичної особи можна розділити на дві великі групи: концепції, що заперечують наявність певного реального суб'єкта із властивостями юридичної особи; концепції, що визнають наявність носія таких властивостей [2, с. 13].

Москаленко А. О. у своїй праці зазначає, що юридична особа публічного права — це організація, яку утворено на підставі розпорядчого акту Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування відповідно до норм публічного права з метою виконання переважно функцій держави або місцевого самоврядування [3, с. 58].

Однак в умовах євроінтеграційного вектору державної служби в Україні питання співвідношень понять юридичної особи публічного права та державного органу при класифікації посад державної служби не досліджено належним чином.

Метою статті є дослідження проблемних питань, що виникають при здійсненні класифікації посад державної служби в районних державних адміністраціях, та напрацьовано певні шляхи вирішення цих проблем.

Матеріали і методи. Матеріальне забезпечення дослідження ґрунтувалося на використанні чинних нормативно-правових актів, офіційних документів органів державної влади, наукової та навчальної літератури, статистичних і аналітичних матеріалів, а також узагальнень практики діяльності місцевих державних адміністрацій.

У процесі підготовки статті застосовано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання, що забезпечили всебічне, об'єктивне та системне дослідження проблеми розмежування понять «юридична особа публічного права» та «державний орган» у контексті класифікації посад державної служби в місцевих державних адміністраціях.

Виклад основного матеріалу.

В частині 2 статті 6 Закону України «Про державну службу» зазначено, що державний службовець — це громадянин України, який займає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті) (далі — державний орган), одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби [4]. Таким чином законодавець під державним органом розуміє орган

державної влади, інший державний орган, його апарат (секретаріат).

Якщо звернутися до Конституції України, то в статті 6 зазначено, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову [5]. Стаття 1 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» регламентує, що місцева державна адміністрація є місцевим органом виконавчої влади і входить до системи органів виконавчої влади [6]. В частині 4 статті 51 Закону України «Про державну службу» зазначено, що каталог типових посад державної служби і критерії віднесення до таких посад затверджуються Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері державної служби [4]. На виконання абзацу 1 частини 1 статті 51 Закону України «Про державну службу» урядом було прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2023 року № 1109 «Про підготовку до запровадження умов оплати праці державних службовців на основі класифікації посад», якою затверджено каталоги типових посад державної служби і критерії віднесення до таких посад; алгоритм проведення класифікації посад державної служби в умовах воєнного стану [7].

Як зазначено в статті 5 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», у межах бюджетних асигнувань, виділених на утримання відповідних місцевих державних адміністрацій, а також з урахуванням вимог статті 18 Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», їх голови визначають структуру місцевих державних адміністрацій [6]. Згідно статті 17 Закону України про державну службу повноваження керівника державної служби у місцевих державних адміністраціях здійснюють керівник апарату — в апараті місцевої державної адміністрації та її структурних підрозділах (крім структурних підрозділів зі статусом юридичних осіб публічного права); керівник структурного підрозділу зі статусом юридичної особи публічного права — у такому підрозділі [4].

В пункті 5 Алгоритму проведення класифікації посад державної служби в умовах воєнного стану, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2023 року № 1109, керівник державної служби видає розпорядчий документ (наказ) щодо проведення класифікації посад в державному органі, при чому в пункті 22 зазначеного алгоритму вказано, що датою погодження результатів класифікації посад державної служби в державному органі вважається дата реєстрації листа державного органу, яким надіслано до НАДС (територіального органу НАДС) документи, що зазначається у висновку НАДС (територіального органу НАДС), в якому відсутні зауваження. [7].

Таким чином при практичному застосування норм законодавства, що регулює державну службу

в Україні, виникає ситуація, що не всі керівники державної служби є керівниками державного органу, тому і напрошується думка, що у керівників структурних підрозділів районних державних адміністрацій зі статусом юридичної особи публічного права відсутні повноваження на видачу наказів щодо проведення класифікації посад та надіслання листів до НАДС про погодження результатів класифікації посад державної служби, оскільки вони не є керівниками державної служби державного органу.

Однією з відправних точок при визначенні юридичних осіб публічного права є порядок їх створення та припинення як правосуб'єктних організацій. А з поміж вже традиційних способів утворення юридичних осіб — розпорядчого, дозвольного, договірного та нормативно-явочного, в абзаці 2 частини 2 статті 81 Цивільного кодексу України виділено саме розпорядчий спосіб, відповідно до якого передбачається одноосібність волевиявлення повноважного органу державної влади як носія публічних владних повноважень при утворенні юридичної особи публічного права. Такі дії задають унікальний свого роду волевий напрямок для послідовної діяльності створеної юридичної особи публічного права, який і визначається відповідно до унікального волевиявлення уповноваженого суб'єкта владних повноважень.

Велика Палата Верховного Суду з даної точки зору у постанові від 10.07.2024 у справі № 573/1020/22 цілком слушно наголосила, що однією з ознак юридичної особи публічного права є реалізація публічних інтересів держави чи територіальної громади [8]. Тому варто наголосити, що задля належного виконання покладених на структурний підрозділ районної державної адміністрації функцій має бути чітко визначена його правосуб'єктність.

Такий результат досягається, коли в ідеалі спрямованість правової природи структурних підрозділів районних державних адміністрацій зі статусом юридичної особи публічного права реалізується не лише через безпосереднє надання їм повноважень зі сторони владного засновника — районної державної адміністрації як державного органу, але і через закріплення на нормативно-правовому рівні за таким структурним підрозділом винятково конкретних публічно-правових повноважень, в тому числі й повноважень приймати накази про проведення класифікації посад державної служби. Дані повноваження відображаються і в тому, що таким структурним підрозділам належить певний обсяг цивільної правоздатності.

Перелічені фактори за своєю правовою природою й створюють особливості майнової відокремленості, організаційної цілісності та власної унікальної правосуб'єктності структурного підрозділу районної державної адміністрації як юридичної особи публічного права через надання їм можливості брати участь, зокрема, в цивільно-правових відносинах, що зосереджені на досягненнях позитивних соціальних

результатів без будь-яких звичайних комерційних інтересів з метою отримання максимального прибутку, що є характерним для господарського права.

Частина 3 статті 81 Цивільного кодексу України визначає порядок утворення та правовий статус юридичних осіб публічного права, який встановлюється Конституцією України та законом [9]. Водночас цивільне законодавство, на відміну від адміністративного, передбачає ще й наявність інших спеціалізованих організаційно-правових форм юридичних осіб, що можуть створюватися винятково за рішенням суб'єкта владних державних повноважень та мати притаманні юридичні характеристики з ознаками загальних юридичних конструкцій юридичних осіб як правових засобів, за допомогою яких реалізуються законні інтереси таких суб'єктів державницького волевиявлення. Водночас повноваження структурних підрозділів районних державних адміністрацій зі статусом юридичних осіб публічного права прямо передбачені в спеціальному законодавстві й не можуть бути обмежені певним підзаконним нормативним актом.

Варто також відзначити, що при тлумаченні норм Цивільного кодексу України [9] про його розпорядчий спосіб через призму частини 2 статті 19 Конституції України [5] проявляється прихована наявність поряд з формальними ознаками порядку утворення юридичної особи публічного права та самих змістовних критеріїв функціонування такого суб'єкта адміністративних правовідносин сама забезпеченість виконання покладених функцій суб'єкта владних повноважень, що реалізовує засновницьке волевиявлення від імені держави, яке має бути безумовним. Адже як орган державної влади, так і його структурний підрозділ повинен діяти на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією і законами України, іншими словами у відповідність до здебільшого імперативного припису публічно-правового змісту нормативних актів. Такі нормативні акти, зокрема й постанови уряду, повинні конкретно описувати і допустимість діяти не тільки на власний розсуд структурного підрозділу районної державної адміністрації як суб'єкта владних повноважень, але й імперативно визначати, що такий структурний підрозділ наділений владними повноваженнями діяти конкретно по відношенню до проведення класифікації посад державної служби в ньому. Такі прогалини в законодавстві призводять лише до гальмівного процесу діяльності структурних підрозділів районних державних адміністра-

цій зі статусом юридичних осіб публічного права, оскільки вони можуть перебувати в стані правової невизначеності. Відсутність прямої вказівки на повноваження приймати розпорядчі документи та направляти на погодження класифікацію посад державної служби від таких структурних підрозділів до Національного агентства України з питань державної служби чи її структурних підрозділів, може призвести до того, що останні не приймуть на погодження документів, і структурний підрозділ не зможе вчасно подати на затвердження штатний розпис та перемістити за посадами власних працівників.

Зважаючи на повноваження районних державних адміністрацій як органів державної влади щодо засновництва відносно власних структурних підрозділів як юридичних осіб публічного права, які в загальному визначені в Конституції України, допускається в установчих документах таких структурних підрозділів передбачати конкретні повноваження, в тому числі й щодо повноважень в частині класифікації посад державної служби.

Адже саме окресленість особливостей загальних повноважень як регулятивного змісту через власний природний взаємозв'язок регулятивних правовідносин носять чи не найістотнішу складову правового статусу структурних підрозділів районних державних адміністрацій зі статусом юридичних осіб публічного права, та вирізняють їх від тих чи інших організаційних форм юридичних осіб, створюваних суб'єктами владних повноважень.

При відсутності конкретизації повноважень щодо класифікації посад державної служби структурними підрозділами районних державних адміністрацій зі статусом юридичних осіб публічного права може допускатися не тільки часткове, а й повне усунення таких інститутів від управління державними справами.

Висновки. Задля запобігання непередбачуваному гальмуванню діяльності інститутів структурних підрозділів районних державних адміністрацій зі статусом юридичних осіб публічного права в Україні вважаємо за доцільне внести зміни до статті 17 Закону України «Про державну службу», доповнивши її частиною наступного змісту: «Керівник структурного підрозділу районної державної адміністрації зі статусом юридичної особи публічного права як керівник державної служби приймає рішення щодо класифікації посад державної служби та надсилає до Національного агентства України з питань державної служби, його територіальних підрозділів на погодження результати проведеної класифікації».

Література

1. Лютиков П. С. Класифікація юридичних осіб як суб'єктів адміністративного права в адміністративно-правовій доктрині: пошук базового критерію. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2016. № 3. С. 170–177. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2016_3_27 (дата звернення: 15.10.2025).
2. Танчик О. М. Юридична особа як суб'єкт адміністративного права: проблеми теорії та практики. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. Ч. 3 С. 13–18.
3. Москаленко А. О. Адміністративно-правове регулювання статусу юридичних осіб публічного права: дис. ... докт. філософії: 081 «Право». Одеса, 2022. 239 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/22335> (дата звернення: 15.10.2025).
4. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 24.10.2025).
5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 24.10.2025).
6. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09 квітня 1999 р. № 586-XIV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення: 24.10.2025).
7. Про підготовку до запровадження умов оплати праці державних службовців на основі класифікації посад : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2023 р. № 1109. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.10.2025).
8. Постанова Верховного Суду від 10 липня 2024 року у справі № 573/1020/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121104622>.
9. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 24.10.2025).

References

1. Lyutikov P. S. Classification of legal entities as subjects of administrative law in the administrative-legal doctrine: search for a basic criterion. *Bulletin of Zaporizhzhya National University. Legal sciences*. 2016. No. 3. P. 170–177. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vznu_Jur_2016_3_27
2. Tanchyk O. M. A legal entity as a subject of administrative law: problems of theory and practice. *South Ukrainian legal journal*. 2019. No. 4. Part 3, pp. 13–18.
3. Moskalenko A. O. Administrative and legal regulation of the status of legal entities under public law: dissertation. ... Dr. of philosophy: 081 “Law”. Odesa, 2022. 239 p. URL: <https://hdl.handle.net/11300/22335>
4. On civil service: Law of Ukraine dated December 10, 2015 No. 889-VIII. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
5. Constitution of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
6. On local state administrations: Law of Ukraine dated April 9, 1999 No. 586-XIV. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>
7. On preparation for the introduction of the conditions of payment of civil servants based on the classification of positions: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of October 23, 2023 No. 1109. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1109-2023-%D0%BF#Text>
8. Resolution of the Supreme Court of July 10, 2024 in case No. 573/1020/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121104622>.
9. Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV. *Verkhovna Rada of Ukraine*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

УДК 342.9(477):341.242(4ЄС)

Легенький Микола Іванович

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії конституційного та адміністративного права
Державний університет «Київський авіаційний інститут»*

Legenkyi Mykola

*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Theory of Constitutional and Administrative Law
State University "Kyiv Aviation Institute"*
ORCID: 0000-0003-4179-1964

Сопілко Ірина Миколаївна

*доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України, радник ректора
Київський університет права НАН України*

Sopilko Iryna

*Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine,
Advisor to the Rector
Kyiv University of Law of the NAS of Ukraine*
ORCID: 0000-0002-9594-9280

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-10-11468

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З ПОЛОЖЕННЯМИ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У СФЕРІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

MAIN DIRECTIONS OF HARMONIZATION OF THE NATIONAL LEGISLATION OF UKRAINE WITH THE PROVISIONS OF EUROPEAN UNION LAW IN THE FIELD OF ADMINISTRATIVE JUDICIAL PROCEEDINGS

Анотація. Вступ. Актуальність досліджуваної проблематики визначається суспільною значимістю вирішення комплексу питань юридичного характеру з метою їх наближення до стандартів Європейського Союзу національної правової системи в цілому та сфери адміністративного судочинства зокрема.

Мета. Визначення змісту, напрямів і практичних орієнтирів гармонізації українського адміністративного судочинства з правом Європейського Союзу.

Матеріали і методи. Використовувалися загальнонаукові методи, зокрема аналіз та узагальнення наукових розвідок у галузі юриспруденції, а також класифікація і систематизація, що базується на порівняльно-правовому, системному, функціональному, герменевтичному та інституційному підходах.

Результати. Встановлено, що проблема гармонізації полягає у забезпеченні відповідності національного законодавства України, що регулює адміністративне судочинство, базовим принципам, стандартам і практиці права Європейського Союзу. Визначено, що гармонізація у цій сфері має подвійну природу — нормативну (адаптація законодавства) та функціональну (наближення судової практики до європейських стандартів).

Обґрунтована багатозначність змісту поняття гармонізації та підкреслено, що для практичного забезпечення її оптимальності необхідно дотримуватися науково обґрунтованих етапів.

Здійснений аналіз засадничих нормативних джерел правової системи Європейського Союзу, гармонізації з якими потребує національне законодавство у сфері адміністративного судочинства. Підкреслено значення судової практики Європейських інституцій.

Перспективи. Запропоновані основні напрямки гармонізації – нормативний, який передбачає наближення засад адміністративного судочинства до європейських стандартів, інституційний, що полягає у розвитку спеціалізації суддів з європейського адміністративного права, процедурний, що виходить з необхідності впровадження європейських стандартів доказування та обґрунтування судових рішень та освітній і науковий, який спрямований на здійснення теоретичних та прикладних досліджень у сфері адміністративного судочинства.

Ключові слова: гармонізація, судова система, адміністративне судочинство, адміністративний суд, Європейський Союз, довіра до судової влади, незалежність суду, право на справедливий суд, судовий захист, судова адміністративна юрисдикція.

Summary. Introduction. The relevance of the researched issues is determined by the social significance of resolving a complex of legal issues in order to bring them closer to the standards of the European Union of the national legal system in general and the sphere of administrative justice in particular.

The purpose of the study. Determining the content, directions and practical guidelines for harmonizing Ukrainian administrative justice with the law of the European Union.

Materials and methods. General scientific methods were used, in particular, analysis and generalization of scientific research in the field of jurisprudence, as well as classification and systematization based on comparative law, systemic, functional, hermeneutic and institutional approaches.

Results. It was established that the problem of harmonization consists in ensuring the compliance of the national legislation of Ukraine regulating administrative justice with the basic principles, standards and practice of European Union law. It is determined that harmonization in this area has a dual nature – normative (adaptation of legislation) and functional (approximation of judicial practice to European standards).

The ambiguity of the content of the concept of harmonization is substantiated and it is emphasized that in order to practically ensure its optimality, it is necessary to adhere to scientifically substantiated stages.

The analysis of the basic normative sources of the legal system of the European Union, the harmonization with which national legislation in the field of administrative justice requires, is carried out. The importance of the judicial practice of European institutions is emphasized.

Prospects. The main areas of harmonization proposed are normative, which involves bringing the principles of administrative justice closer to European standards, institutional, which consists in developing the specialization of judges in European administrative law, procedural, which proceeds from the need to implement European standards of evidence and justification of judicial decisions, and educational and scientific, which is aimed at conducting theoretical and applied research in the field of administrative justice.

Key words: harmonization, judicial system, administrative justice, administrative court, European Union, trust in the judiciary, independence of the court, right to a fair trial, judicial protection, judicial administrative jurisdiction.

Постановка проблеми. Шлях європейської інтеграції, обраний Україною, передбачає вирішення цілого комплексу питань і проблем політичного, юридичного, економічного, соціального, культурного характеру тощо з метою їх наближення до стандартів Європейського Союзу. При цьому надзвичайно важливим є таке наближення саме в галузі права, яке передбачає забезпеченні відповідності національного законодавства України базовим принципам, стандартам і практиці права Європейського Союзу і не обмежується лише формальним приведення норм у відповідність до *acquis communautaire*, а спрямоване на глибинну гармонізацію правових підходів, процедур та інституційних механізмів.

Особливе місце в цьому процесі посідає сфера адміністративного судочинства, оскільки саме вона забезпечує реалізацію ключових засад демократичної правової держави — верховенства права, ефективного судового захисту та належного адміністрування і є передумовою реалізації права громадян на справедливий суд.

Актуальність наукового аналізу змісту та напрямів гармонізації національного законодавства

України у сфері адміністративного судочинства з європейськими стандартами є важливою складовою загального процесу правової інтеграції України до Європейського Союзу, що набуває особливого значення в умовах реформування судової системи та забезпечення судового контролю за публічною владою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою вивчення гармонізації національного законодавства України з положеннями права європейського союзу у сфері адміністративного судочинства є дослідження гармонізації як правового явища. Ті чи інші аспекти гармонізації національного законодавства з положеннями європейського права стали предметом досліджень, які здійснювали В.Р. Барський, І.А. Грицяк, Л.Л. Грицаєнко, М.Ю. Задніпряна-Корінна, А.М. Колодій, С.О. Корінний, І.І. Корякіна, С.П. Кубієвич, В.А. Ліпкан, М.М. Микиєвич, В.І. Муравйов, С.П. Погребняк, О.О. Уварова, Ю.С. Шемшученко, А.В. Шендеровська, А.Г. Шендеровський, О.М. Чабах, К.В. Яценко та інші.

Метою статті є визначення змісту, напрямів і практичних орієнтирів гармонізації українського адміністративного судочинства з правом Європей-

ського Союзу та обґрунтування пріоритетів подальшого наближення національного адміністративного законодавства до європейських стандартів.

Матеріали і методи. Для досягнення поставленої мети використовувалися загальнонаукові методи, зокрема аналіз та узагальнення наукових розвідок у галузі юриспруденції, а також класифікація і систематизація, що базується на порівняльно-правовому, системному, функціональному, герменевтичному та інституційному підходах..

Виклад основного матеріалу. Визначальною важливою є багатозначність змісту поняття гармонізації та її відмінність від таких близьких понять як адаптація (приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність до *acquis communautaire*), апроксимація (заміна одних нормативних-правових актів іншими) та наближення (досягнення рівня відповідності), оскільки ці поняття входять до загального розуміння гармонізації [1]. В. С. Журавський, аналізуючи зміст процесу гармонізації як складного і багатовимірного правового явища включає до його структури і імплементацію [2, с. 400]. При цьому імплементація розуміється як трансформація норм міжнародного права у національне законодавство.

На широту і багатозначність поняття гармонізації у поєднанні з його системністю та єдністю вказував Ю. С. Шемшученко, визначаючи його як: «... процес взаємоузгодження державами — учасницями або міжнародними організаціями поглядів на мету та пріоритети правового розвитку, дій, спрямованих на створення єдиного правового поля, шляхом наближення законодавства суб'єктів гармонізації; як метод правоперетворення на основі правил поведінки, які формуються з метою наближення національних правових систем, без досягнення повної єдності у сприйнятті та оформленні державами таких модельних правил; як адаптація існуючих у світі тенденцій правового регулювання до соціокультурного середовища, що склалося у країні, зміна норм права з урахуванням внутрішньодержавних потреб» [3, с. 11]. Тобто гармонізація є і процесом наближення законодавства, методом нормотворення, що здійснюється з метою такого наближення і саме адаптацією національного законодавства до міжнародних правових стандартів. При цьому необхідно вказати на правову позицію О. М. Чабаха, який вказує на односторонній характер гармонізації для України, оскільки у даному випадку мова йде не про взаємоузгодження правових норм, а виключно про зміни в українському законодавстві [4]. Погоджуючись з наведеною тезою, водночас підкреслюємо, що правова система Європейського Союзу — вже згадуване *acquis communautaire* складається зі значної кількості нормативних актів, в тому числі конвенціонального характеру, які є результатом спільної діяльності держав-учасниць, кожна з яких має можливість впливати на зміст положень зазначеної системи.

Також необхідно підкреслити, що метою гармонізації не є повна ідентичність національних законодавств. У цьому плані варто навести думку В. І. Муравйова, який підкреслював: «Гармонізація законодавства не вимагає від держав-членів ухвалення однакових правових актів. Ідеться, насамперед, про те, щоб держави-члени застосовували схожі закони чи інші правові акти» [5, с. 24].

Для практичного забезпечення оптимальності гармонізації необхідно дотримуватися її етапів, до яких К. В. Яценко відносить з'ясування розбіжностей, що існують у правовому регулюванні в Європейському Союзі і Україні; встановлення пріоритетності усунення виявлених невідповідностей; визначення правових положень, які потребують внесення змін і доповнень а також прогалин у праві, які потребують врегулювання шляхом створення принципово нових правових норм а також забезпечення їх розробки, затвердження нормативно-правовими актами та реалізації [6].

Важливою складовою загального процесу правової інтеграції України до Європейського Союзу є саме гармонізація українського адміністративного процесуального законодавства з європейськими стандартами, що набуває особливого значення в умовах реформування судової системи та відновлення довіри до правосуддя. У контексті виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [7] виникає потреба не лише у формальному приведенні національних актів адміністративного судочинства у відповідність до права Союзу, а й у глибинній гармонізації правових підходів, процедур та інституційних механізмів.

Головною тезою Угоди в контексті досліджуваної проблеми є зобов'язання сторін в рамках співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки надавати особливого значення утвердженню верховенства права та укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема. Таке співробітництво має бути спрямованим на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією і здійснюватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод. Зокрема визначене зобов'язання забезпечення фізичним та юридичним особам вільний від дискримінації доступ до своїх компетентних судів та адміністративних органів для захисту їхніх особистих та майнових прав.

Регулюються і питання судового захисту в рамках адміністративних процедур та передбачається обмін досвідом стосовно правозастосування на центральному та субцентральному рівні адміністративними та судовими органами та координація їх дій.

Зasadничими нормативними джерелами правової системи Європейського Союзу є Договір про Європейський Союз та Договір про функціонування Європейського Союзу, якими визначаються принципи верховенства права, поваги до прав людини

та обов'язок держав-членів забезпечувати ефективне виконання права ЄС і судовий захист. Зокрема, Договір про функціонування Європейського Союзу (1957, у чинній редакції) передбачає взаємне визнання та забезпечення виконання у державах-членах судових рішень та рішень у позасудових справах, сумісність норм щодо колізії права та юрисдикції, що застосовуються у державах-членах та проголошує спрямованість на забезпечення ефективного доступу до правосуддя [8].

Хартія основних прав Європейського Союзу (2000), яка визнана Договором про Європейський Союз як така, що має однакову з ним юридичну силу, визначає однією з цілей Союзу створення простору свободи, безпеки та правосуддя та закріплює права особи у сфері судочинства, а тому числі — адміністративного. Зокрема, стаття 47 Хартії гарантує права кожного на ефективні засоби правового захисту в суді, на справедливий, публічний розгляд в розумні строки законно створеним, незалежним і неупередженим судом. Також визначене право на кваліфікований правовий захист, у тому числі — безоплатний [9].

Важливим елементом правової системи ЄС є такі нормативно-правові акти як регламенти, що мають пряму юридичну силу та є обов'язковими для виконання в усіх державах-членах Європейського Союзу одночасно і одразу стають частиною національного законодавства без необхідності додаткового перетворення, створюючи таким чином єдині правила для всіх країн-членів у певній сфері. Поміж таких документів досліджуваної нами проблематики стосується Регламент (ЄС) № 1049/2001, який передбачає забезпечення доступу до документів Європейського парламенту, Ради та Комісії, формуючи при цьому адміністративні стандарти прозорості та відкритості, що важливі для адміністративного судочинства [10].

Стосуються питань адміністративного судочинства і такі правові акти Європейського Союзу як директиви, які використовуються для гармонізації законодавства країн-членів і містять цілі, яких держави-члени зобов'язані досягти шляхом запровадження відповідних національних законів у встановлені терміни. Зокрема, Директива 2013/37/ЄС про повторне використання інформації державного сектору пов'язана з принципом відкритості адміністрації, який знаходить відображення в адміністративних справах [11].

Ще один вид європейських правових документів — рекомендації ЄС як нормативно-правові акти «м'якого права», що не мають юридичної сили, але висловлюють позицію ЄС або пропонують певні дії, наприклад, щодо адаптації національного законодавства до права ЄС і спонукають держави-члени до певних кроків та слугують дороговказом для інтеграції. Рекомендація Ради Європи № R(2004)20 про судовий перегляд адміністративних актів визначає стандарти ефективності адміністративної юстиції, зокрема вимоги до незалежності, безсторонності та до-

ступності суду та надає детальні орієнтири для побудови справедливого, ефективного адміністративного судочинства, що визнає права громадян на захист від неправомірних дій, бездіяльності адміністрації. Для України ці орієнтири є як інструментом аналізу існуючого законодавства, так і дорожньою картою для реформування — зокрема: законодавчого уточнення норм, процесуальних механізмів, посилення інституційної спроможності судів [12].

Серед міжнародних актів, що формують стандарти адміністративного судочинства насамперед необхідно виділити Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (1950), положення якої визначені Договором про ЄС в якості загальних принципів права Союзу. Так, ключовою нормою для адміністративного судочинства є право на справедливий суд (стаття 6 Конвенції), що формує стандарти функціонування адміністративних судів і процесуальні гарантії для учасників адміністративного процесу. Право на ефективний засіб юридичного захисту (стаття 13 Конвенції) сприяє розвитку адміністративного судочинства як головного механізму захисту прав особи від зловживань державної влади. Заборона дискримінації (стаття 14 Конвенції) забезпечує рівність усіх осіб перед законом та судом та важлива для адміністративних спорів, де можуть бути ознаки упередженого ставлення органів влади до певних категорій громадян. Захист власності (стаття 1 Першого протоколу) гарантує право кожної особи мирно володіти своїм майном і має особливе значення для адміністративних справ, що стосуються земельних, податкових, митних чи інших майнових спорів. Право на свободу вираження поглядів (стаття 10) та свободу об'єднань (стаття 11) в адміністративному судочинстві ці статті мають значення для оцінки законності обмежень, встановлених органами влади. Вимога ж ефективного виконання судових рішень, сформульована прецедентним правом ЄСПЛ зобов'язує державу забезпечити реальне виконання рішень адміністративних судів [12].

Ще варто згадати Конвенцію Ради Європи про доступ до офіційних документів (Тромсе, 2009), яка закріплює принципи прозорості й підзвітності органів публічної влади, до яких документ відноситься і судові органи у тій мірі, в якій вони виконують адміністративні функції згідно з національним законодавством та наголошує на важливості рівності сторін у судовому провадженні та ефективному здійсненні правосуддя [13].

З урахуванням принципу прецедентного права, на який спирається європейське судочинство, нормативного характеру в плані євроінтеграційних заходів України набуває судова практика Європейських інституцій. У плані наближення національного адміністративного судочинства до європейських стандартів визначальними видаються рішення Рішення Суду Європейського Союзу (CJEU) у справах *Les Verts v. European Parliament* (Case 294/83, 1986) [14],

Unibet v. Justitiekanslern (Case C-432/05, 2007) [15] та Kühne & Heitz NV v. Productschap voor Pluimvee en Eieren (Case C-453/00, 2004) [16], які закріпили стандарти ефективного судового захисту, обов'язковості судового контролю за адміністративними рішеннями.

Так само важливими є рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), зокрема у справах Bellet v. France (1995) [17], Kudla v. Poland (2000) [18] та Metaxas v. Greece (2004) [19] сформували стандарти незалежності адміністративних судів, розумних строків судового розгляду та ефективності правового захисту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проаналізовані європейські стандарти адміністративного судочинства є правовою базою для основного напрямку гармонізації — нормативному, який передбачає наближення засад адміністративного судочинства до європейських стандартів ефективного правосуддя. Він включає впровадження до адміністративного судочинства євроінтеграційних принципів справедливості, публічності, розумності строків, рівності сторін та ефективності засобів правового захисту а також узгодження національних процесуальних норм із адміністративним правом ЄС, що передбачає приведення положень Кодексу адміністративного судочинства України у відповідність до європейських принципів адміністративної процедури.

Інституційний напрям гармонізації адміністративного судочинства передбачає розвиток спеціалізації суддів з європейського адміністративного права, впровадження єдиних підходів до аналізу практики Суду ЄС у правових позиціях Верховного Суду та підвищення прозорості взаємодії судів і ор-

ганів виконавчої влади. Важливим у цьому плані також є зміцнення гарантій незалежності та неупередженості суддів адміністративних судів у поєднанні з удосконаленням процедур добору, оцінювання та дисциплінарної відповідальності суддів та посилення ролі адміністративного судочинства у контролі за публічною адміністрацією.

Процедурний напрям гармонізації виходить з необхідності впровадження європейських стандартів доказування та обґрунтування судових рішень через зміцнення принципу об'єктивності, змагальності та обов'язку адміністративних органів доводити правомірність своїх дій, розвиток інститутів медіації та досудового врегулювання спорів, імплементацію принципів гендерної рівності та недискримінації у судовому процесі та забезпечення цифровізації адміністративного судочинства відповідно до практик ЄС.

І, нарешті, освітній та науковий напрям спрямований здійснення теоретичних та прикладних досліджень, спрямованих на обґрунтування теоретичних засад та визначення практичних шляхів євроінтеграційної гармонізації у сфері адміністративного судочинства, забезпечення посилення євроінтеграційної складової у підготовці суддів, адвокатів, юристів, уніфікацію термінології та правових підходів у сфері публічного управління і судового контролю, створення наукових коментарів до рішень Суду ЄС українською мовою тощо.

Таким чином, гармонізація адміністративного судочинства України з правом ЄС спрямована не лише на формальне наближення законодавства, а й на інституційну, процедурну та освітньо-наукову інтеграцію української правової системи в європейський простір верховенства права.

Література

1. Задніпряна-Корінна М.Ю., Корінний С.О. Загальні засади гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу. Modern paradigm of public and private law amidst sustainable development, scientific: monograph. Baltija publishing, 2023. Vol. 1. Pp. 178–192. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/items/5d55308e-6611-47be-9c5e-0f2ce35c5542/full> (дата звернення 10.10.2025).
2. Журавський В.С. Етапи гармонізації законодавства України із європейським законодавством. Держава і право: Збірник наукових праць : Юридичні і політичні науки. Вип.16. К., 2002. С. 399–401.
3. Механізми гармонізації законодавства України з європейським та міжнародним правом: наук. доп. Ю.С. Шемшученко (та ін.); за заг. ред. Ю.С. Шемшученка; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011.
4. Чабах О.М. Правова гармонізація як необхідна складова євроінтеграційних процесів України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 3 (32) С. 46–50.
5. Муравйов В.І. Вступ до права Європейського Союзу : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. К. : Київський університет, 2007.
6. Ященко К.В. Гармонізація податкового законодавства України з законодавством Європейських Співтовариств про непряме оподаткування: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. К., 2005. URL: <http://search.nbuv.gov.ua/publ/REF-0000223333> (дата звернення 11.10.2025).
7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Ратифікована із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014. Редакція від 30.11.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення 11.10.2025).

8. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз (вчиненого в Маастрихті сьомого дня лютого тисяча дев'яност дев'яносто другого року) та Договору про функціонування Європейського Союзу (вчиненого в Римі двадцять п'ятого дня березня місяця року одна тисяча дев'ятсот п'ятдесят сьомого). Станом на 30.03.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення 12.10.2025).

9. Хартія основних прав Європейського Союзу. Європейське право. 2013. № 1–2. С. 294–304. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpr_2013_1-2_25 (дата звернення 12.10.2025).

10. Regulation (EC) No 1049/2001 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2001 regarding public access to European Parliament, Council and Commission documents. EUR-Lex. Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2001/1049/oj/eng5> (дата звернення 12.10.2025).

11. Directive 2013/37/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 amending Directive 2003/98/EC on the re-use of public sector information Text with EEA relevance. EUR-Lex. Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2013/37/oj/eng> (дата звернення 12.10.2025).

12. Rec(2004)20 — Recommendation of the Committee of Ministers to member states on judicial review of administrative acts (Adopted by the Committee of Ministers on 15 December 2004 at the 909th meeting of the Ministers' Deputies). URL: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016805db3f4%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016805db3f4%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}) (дата звернення 14.10.2025).

13. Конвенція Ради Європи про доступ до офіційних документів № 994_001–09 від 18.06.2009. Ратифікація від 20.05.2020. Офіційний переклад. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-09#Text (дата звернення 14.10.2025).

14. Judgment of the Court of 23 April 1986. Parti écologiste «Les Verts» v European Parliament. Action for annulment — Information campaign for the elections to the European Parliament. Case 294/83. EUR-Lex. Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61983CJ0294> (дата звернення 15.10.2025).

15. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 13 March 2007. Unibet (London) Ltd and Unibet (International) Ltd v Justitiekanslern. Reference for a preliminary ruling: Högsta domstolen — Sweden. Principle of judicial protection — National legislation not providing for a self-standing action to challenge the compatibility of a national provision with Community law — Procedural autonomy — Principles of equivalence and effectiveness — Interim protection. Case C-432/05. EUR-Lex. Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62005CJ0432> (дата звернення 15.10.2025).

16. Judgment of the Court of 13 January 2004. Kühne & Heitz NV v Produktschap voor Pluimvee en Eieren. Reference for a preliminary ruling: College van Beroep voor het bedrijfsleven — Netherlands. Poultrymeat — Export refunds — Failure to refer a question for a preliminary ruling — Final administrative decision — Effect of a preliminary ruling given by the Court after that decision — Legal certainty — Primacy of Community law — Principle of cooperation — Article 10 EC. Case C-453/00. EUR-Lex. Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62000CJ0453> (дата звернення 15.10.2025).

17. European Court of Human Rights. CASE OF BELLET v. FRANCE (Application no. 23805/94). STRASBOURG. 4 December 1995. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-57952%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-57952%22]}) (дата звернення 15.10.2025).

18. European Court of Human Rights. CASE OF KUDŁA v. POLAND (Application no. 30210/96). STRASBOURG. 26 October 2000. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58920%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58920%22]}) (дата звернення 15.10.2025).

19. European Court of Human Rights. PREMIÈRE SECTION AFFAIRE METAXAS c. GRÈCE (Requête no 8415/02). STRASBOURG. 27 mai 2004. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-66338%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-66338%22]}) (дата звернення 15.10.2025).

References

1. Zadnipriana-Korinna, M. Yu., & Korinnyi, S. O. (2023). *Zahalni zasady harmonizatsii natsionalnoho zakonodavstva iz zakonodavstvom Yevropeiskoho Soiuzu* [General principles of harmonization of national legislation with the legislation of the European Union]. *Modern paradigm of public and private law amidst sustainable development, scientific monograph*. Baltija Publishing, Vol. 1, pp. 178–192. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/items/5d55308e-6611-47be-9c5e-0f2ce35c5542/full> [in Ukrainian].

2. Zhuravskiy, V. S. (2002). *Etapy harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy iz yevropeiskym zakonodavstvom* [Stages of harmonization of Ukrainian legislation with European legislation]. *Derzhava i pravo: Zbirnyk naukovykh prats: Yurydychni i politychni nauky*, Issue 16, pp. 399–401. Kyiv [in Ukrainian].

3. Shemshuchenko, Yu. S. (Ed.) (2011). *Mekhanizmy harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy z yevropeiskym ta mizhnarodnym pravom* [Mechanisms of harmonization of Ukrainian legislation with European and international law]. Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].

4. Chabakh, O. M. (2014). *Pravova harmonizatsiia yak neobkhidna skladova yevrointehratsiinykh protsesiv Ukrainy* [Legal harmonization as an essential component of Ukraine's European integration processes]. *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo*, No. 3 (32), pp. 46–50 [in Ukrainian].

5. Muraviov, V. I. (2007). *Vstup do prava Yevropeiskoho Soiuzu* [Introduction to European Union law]. Kyiv: Kyivskiy universytet [in Ukrainian].

6. Yashchenko, K. V. (2005). *Harmonizatsiia podatkovoho zakonodavstva Ukrainy z zakonodavstvom Yevropeiskyykh Spivtovarystv pro nepriame opodatkuvannia* [Harmonization of Ukrainian tax legislation with European Community law on indirect taxation]. Abstract of PhD thesis, Kyiv. URL: <http://search.nbuv.gov.ua/publ/REF-0000223333> [in Ukrainian].
7. *Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom...* [Association Agreement between Ukraine and the European Union]. (Ratified by Law No. 1678-VII of 16.09.2014, version of 30.11.2023). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].
8. *Konsolidovani versii Dohovoru pro Yevropeiskyi Soiuz ta Dohovoru pro funktsionuvannia Yevropeiskoho Soiuzu* [Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union]. (as of 30.03.2010). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text [in Ukrainian].
9. *Khartiia osnovnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu* [Charter of Fundamental Rights of the European Union]. (2013). *Yevropeiske pravo*, No. 1–2, pp. 294–304. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpr_2013_1-2_25 [in Ukrainian].
10. Regulation (EC) No 1049/2001 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2001 regarding public access to European Parliament, Council and Commission documents. *EUR-Lex. Access to European Union law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2001/1049/oj/eng>
11. Directive 2013/37/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 amending Directive 2003/98/EC on the re-use of public sector information. *EUR-Lex. Access to European Union law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2013/37/oj/eng>
12. Council of Europe. (2004). *Recommendation Rec(2004)20 of the Committee of Ministers to member states on judicial review of administrative acts* (Adopted 15 December 2004 at the 909th meeting of the Ministers' Deputies). URL: [https://search.coe.int/cm#{}{...}](https://search.coe.int/cm#{})
13. Council of Europe. (2009). *Convention on Access to Official Documents* (CETS No. 205). Ratified 20.05.2020. Official translation. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-09#Text [in Ukrainian].
14. Court of Justice of the European Union. (1986). *Case 294/83, Parti écologiste "Les Verts" v European Parliament*. Judgment of 23 April 1986. *EUR-Lex. Access to European Union law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61983CJ0294>
15. Court of Justice of the European Union. (2007). *Case C-432/05, Unibet (London) Ltd and Unibet (International) Ltd v Justitiekanslern*. Judgment of 13 March 2007. *EUR-Lex. Access to European Union law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62005CJ0432>
16. Court of Justice of the European Union. (2004). *Case C-453/00, Kühne & Heitz NV v Produktschap voor Pluimvee en Eieren*. Judgment of 13 January 2004. *EUR-Lex. Access to European Union law*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62000CJ0453>
17. European Court of Human Rights. (1995). *Case of Bellet v. France* (Application no. 23805/94). Strasbourg, 4 December 1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-57952%22%5D%7D>
18. European Court of Human Rights. (2000). *Case of Kudła v. Poland* (Application no. 30210/96). Strasbourg, 26 October 2000. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-58920%22%5D%7D>
19. European Court of Human Rights. (2004). *Case of Metaxas v. Greece* (Application no. 8415/02). Strasbourg, 27 May 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-66338%22%5D%7D> [in French].

УДК 346.72:336.741.2(477)

Можаровська Наталія Олегівна
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного права
факультет права та міжнародних відносин
Київський столичний університету імені Бориса Грінченка

Mozharovska Nataliia
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Public Law
Faculty of Law and International Relations,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
ORCID: 0009-0000-5407-7298

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-10-11549

МАРЖИНАЛЬНА ТОРГІВЛЯ В ДОГОВОРАХ ВАЛЮТНОГО ДИЛІНГУ: ПУБЛІЧНО-ПРАВОВА МОДЕЛЬ УПРАВЛІННЯ РИЗИКОМ

MARGIN TRADING IN FOREIGN EXCHANGE DEALING CONTRACTS: A PUBLIC-LAW MODEL OF RISK MANAGEMENT

Анотація. Вступ. Сучасний валютний ринок є однією з найдинамічніших сфер фінансової системи, де поєднуються приватна ініціатива учасників і публічні інтереси держави у забезпеченні валютної стабільності. Розвиток валютного дилінгу, особливо в умовах глобалізації та цифровізації фінансових операцій, актуалізує потребу у переосмисленні його правової природи як інструменту державної валютної політики. Міжнародна система валютного регулювання, сформована на основі стандартів МВФ, FATF, Базельського комітету з банківського нагляду та права Європейського Союзу, визначає орієнтири для побудови національних механізмів фінансової стабільності, управління ризиками та контролю за валютними операціями. Участь України в цих міжнародних процесах зумовлює трансформацію валютного законодавства та впровадження у правове поле сучасних принципів маржинальної торгівлі як інструменту публічно-правового управління валютним ризиком.

Мета. Мета дослідження полягає у розкритті правової природи маржинальної торгівлі в системі договорів валютного дилінгу, з'ясуванні її ролі як публічно-правового механізму управління валютним ризиком та визначенні правових засад формування балансу між автономією волі сторін і імперативами фінансової безпеки держави.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: — нормативно-правові акти, що регулюють діяльність на валютному ринку, управління валютними ризиками та здійснення маржинальної торгівлі, зокрема: Закон України «Про валюту і валютні операції», нормативні акти Національного банку України, Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів», а також міжнародні документи — Статут Міжнародного валютного фонду, рекомендації FATF, Базельські принципи банківського нагляду, акти Європейського Союзу; — наукові праці українських та зарубіжних авторів, присвячені правовій природі валютного регулювання, управлінню ризиками та фінансовій безпеці, серед яких дослідження Н. І. Майданик, О. Мельник, Г. Ван, С. Кауп, С. Рамеш, В. К. Шрівастави, Г. Гартоно та ін.; — емпіричні матеріали — офіційні статистичні дані Національного банку України, аналітичні звіти МВФ і міжнародних фінансових інституцій, що характеризують динаміку валютного ринку, ризиковість операцій і практику маржинальної торгівлі на ринку FOREX.

Методологічну основу дослідження становить принцип методологічного плюралізму, що передбачає поєднання філософських, економіко-правових і спеціально-юридичних підходів до аналізу валютного дилінгу як інституту фінансового права.

Застосовано діалектичний метод — для виявлення закономірностей розвитку правового регулювання валютного ринку та суперечностей між приватноправовою автономією сторін і публічно-правовими обмеженнями фінансової безпеки. Системно-структурний метод використано для визначення місця валютного дилінгу у структурі фінансового права та взаємозв'язку між його елементами — ризиком, маржею, забезпечувальним депозитом і валютним курсом. Порівняльно-

правовий метод дав змогу зіставити національну та зарубіжну практику регулювання маржинальної торгівлі й управління валютними ризиками (на прикладі стандартів МВФ, FATF, Базельського комітету та права ЄС). Формально-юридичний метод застосовано для тлумачення норм законодавства України у сфері валютного регулювання, банківської діяльності та фінансового контролю. Метод аналізу і синтезу використано для узагальнення доктринальних підходів до управління ризиком у фінансово-правових відносинах, а економіко-правовий метод – для дослідження співвідношення правових і фінансових параметрів маржинальної торгівлі.

Результати. У статті здійснено системно-правовий аналіз маржинальної торгівлі як ключової умови договорів валютного дилінгу на ринку FOREX у контексті її публічно-правового змісту. Обґрунтовано, що маржинальна торгівля становить особливий правовий механізм регулятивного забезпечення виконання зобов'язань, який поєднує приватноправову автономію сторін і імперативи фінансової безпеки. Визначено, що маржинальний рахунок і маржинальний депозит виконують не лише забезпечувальну, а й стабілізаційну функцію в системі валютного регулювання. Доведено, що управління ризиком у договорах валютного дилінгу має подвійний характер: воно одночасно є правовим обов'язком професійного учасника ринку та елементом державного контролю за стабільністю валютного ринку. Сформульовано концептуальні підходи до кваліфікації маржинальної торгівлі як публічно-правової моделі ризик-менеджменту, спрямованої на забезпечення прозорості, добросовісності та фінансової стабільності.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях доцільно зосередити увагу на розробленні нормативно обґрунтованої моделі правового регулювання маржинальної торгівлі як складової системи публічно-правового управління валютними ризиками. Перспективним є також уточнення правового статусу маржинального депозиту та механізмів його використання як забезпечувального інструменту у фінансово-правових відносинах. Особливого значення набуває створення уніфікованих стандартів розкриття інформації та договірної прозорості на ринку FOREX, що сприятиме зміцненню фінансової стабільності, зниженню ризиків зловживань і підвищенню довіри до системи валютного регулювання України.

Ключові слова: валютний дилінг, маржинальна торгівля, фінансове право, ризик-менеджмент, валютний ринок, публічно-правове регулювання, маржинальний депозит, фінансова безпека.

Summary. Introduction. The modern foreign exchange market is one of the most dynamic sectors of the financial system, combining the private initiative of participants with the public interest of the state in ensuring currency stability. The development of foreign exchange dealing, especially under conditions of globalization and digitalization of financial operations, highlights the need to reconsider its legal nature as an instrument of state monetary policy. The international system of currency regulation, based on the standards of the IMF, FATF, the Basel Committee on Banking Supervision, and the law of the European Union, sets the guidelines for building national mechanisms of financial stability, risk management, and control over currency operations. Ukraine's participation in these international processes determines the transformation of its currency legislation and the introduction of modern principles of margin trading into the legal framework as an instrument of public-law management of currency risk.

Purpose. The purpose of the study is to reveal the legal nature of margin trading within the system of foreign exchange dealing contracts, to clarify its role as a public-law mechanism of currency risk management, and to determine the legal foundations for balancing the autonomy of the parties' will with the imperatives of the state's financial security.

Materials and methods. The materials of the study include: – normative and legal acts regulating activities in the foreign exchange market, currency risk management, and margin trading, in particular: the Law of Ukraine «On Currency and Currency Operations», regulations of the National Bank of Ukraine, the Law of Ukraine «On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of the Proceeds of Crime», as well as international instruments – the Statute of the International Monetary Fund, FATF Recommendations, Basel Core Principles for Effective Banking Supervision, and acts of the European Union; – scientific works of Ukrainian and foreign scholars devoted to the legal nature of currency regulation, risk management, and financial security, including studies by N. I. Maidanyk, O. Melnyk, G. Wang, S. Kaup, S. Ramesh, V. K. Shrivastava, H. Hartono, and others; – empirical materials, such as official statistical data of the National Bank of Ukraine, analytical reports of the IMF and international financial institutions, which characterize the dynamics of the foreign exchange market, the risk profile of operations, and the practice of margin trading in the FOREX market.

The methodological framework of the research is based on the principle of methodological pluralism, which involves the combination of philosophical, economic-legal, and special-legal approaches to the analysis of foreign exchange dealing as an institute of financial law.

The dialectical method was applied to identify the regularities in the development of legal regulation of the foreign exchange market and the contradictions between the private-law autonomy of the parties and the public-law imperatives of financial security. The system-structural method was used to determine the place of foreign exchange dealing within the structure of financial law and to analyze the interrelation between its key elements – risk, margin, collateral deposit, and exchange rate. The comparative-legal method enabled the comparison of national and foreign practices in regulating margin trading and currency risk management (based on the standards of the IMF, FATF, the Basel Committee, and EU law). The formal-legal method was applied to interpret the provisions of Ukrainian legislation in the fields of currency regulation, banking activity, and financial control. The methods of analysis and synthesis were used to generalize doctrinal approaches to risk management in financial-law relations, while the economic-legal method served to explore the interrelation between legal and financial parameters of margin trading.

Results. The article provides a systemic legal analysis of margin trading as a key contractual condition within foreign exchange dealing on the FOREX market, emphasizing its public-law content. It is substantiated that margin trading constitutes a special legal mechanism of regulatory assurance for the fulfillment of obligations, combining the private-law autonomy of the parties with the imperatives of financial security. It is determined that the margin account and margin deposit perform not only a collateral but also a stabilizing function within the system of currency regulation. It has been proven that risk management in foreign exchange dealing contracts has a dual nature: it simultaneously represents a legal duty of the professional market participant and an element of state control over the stability of the foreign exchange market. Conceptual approaches are formulated for classifying margin trading as a public-law model of risk management aimed at ensuring transparency, integrity, and financial stability.

Discussion. Further research should focus on developing a normatively grounded model of legal regulation of margin trading as an integral component of the system of public-law management of currency risks. It is also promising to clarify the legal status of the margin deposit and the mechanisms of its use as a collateral instrument in financial-law relations. Particular attention should be given to the creation of unified standards for information disclosure and contractual transparency in the FOREX market, which will strengthen financial stability, reduce risks of abuse, and enhance confidence in Ukraine's currency regulation system.

Key words: foreign exchange dealing, margin trading, financial law, risk management, foreign exchange market, public-law regulation, margin deposit, financial security.

Постановка проблеми. Активізація досліджень феномену ризику в юридичній науці зумовила інтерес до проблеми його управління як міжгалузєвої категорії, що охоплює цивільно-, господарсько- та фінансово-правові аспекти регулювання невизначеності.

Необхідність ефективних правових механізмів реагування на коливання фінансових ринків, зокрема валютного, актуалізує розгляд ризику не лише як економічного, а й як юридичного явища. У валютному дилінгу ризик визначає зміст зобов'язань, порядок їх виконання та межі державного втручання у стабільність валютного ринку.

Відтак, дослідження правової природи ризику у валютному дилінгу є необхідною передумовою формування публічно-правової моделі його управління, що забезпечує баланс між автономією волі сторін і фінансовою безпекою держави.

Серед вагомих напрацювань у цій сфері варто відзначити дослідження Н. І. Майданик, яка розкриває поняття управління юридичними ризиками у підприємницькій діяльності, аналізує їх природу та виокремлює три базові способи мінімізації ризиків у договірних зобов'язаннях [1]. Її висновки мають безпосереднє значення для формування концепції управління ризиком у валютному дилінгу, оскільки демонструють взаємозв'язок між юридичною передбачуваністю та економічною доцільністю поведінки учасників фінансових правовідносин.

Не менш важливою є позиція О. Мельник, яка, хоча й не використовує термін «управління ризиком», підкреслює значення правового розподілу ризиків у договірних відносинах і критикує відмову правознавства від поняття «менеджмент» як системи правового впливу [2]. Ці підходи дають підстави розглядати управління ризиком у валютному дилінгу як юридичний механізм стабільності правовідносин, у межах якого автономія волі сторін поєднується з публічно-правовими вимогами фінансової безпеки.

Проблематика валютного ринку та його правового регулювання висвітлювалася також у працях П. С. Матвеева [3], Л. В. Руденко [4], І. Г. Андрущенко [5], Н. І. Джурук [6] та інших учених, які досліджували ризикові договори, валютний контроль і правовий режим валютних операцій. Попри це, феномен валютного дилінгу як комплексного правового інституту, що поєднує елементи публічного регулювання, ризикового менеджменту й договірної діяльності, залишається малодослідженим. Це зумовлює необхідність його системно-правового аналізу з урахуванням міжнародних стандартів валютного регулювання та практики ЄС.

Метою статті є розкриття правової природи маржинальної торгівлі в системі договорів валютного дилінгу, з'ясування її ролі як публічно-правового механізму управління валютним ризиком та визначенні правових засад формування балансу між автономією волі сторін і імперативами фінансової безпеки держави.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є:

- нормативно-правові акти, що регулюють валютний ринок, управління валютними ризиками та маржинальну торгівлю — Закон України «Про валюту і валютні операції», акти НБУ, Закон «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів», а також міжнародні документи: Статут МВФ, рекомендації FATF, Базельські принципи банківського нагляду, акти ЄС;
- наукові праці українських і зарубіжних авторів, присвячені валютному регулюванню, управлінню ризиками та фінансовій безпеці (Н. І. Майданик, О. Мельник, Г. Ван, С. Кауп, С. Рамеш, В. К. Шрівастава, Г. Гартон та ін.);
- емпіричні матеріали — статистика НБУ, звіти МВФ та міжнародних фінансових інституцій щодо динаміки валютного ринку, ризиковості операцій і практики маржинальної торгівлі на ринку FOREX.

Методологічну основу становить принцип методологічного плюралізму, що поєднує філософські,

економіко-правові та спеціально-юридичні підходи до аналізу валютного дилінгу як інституту фінансового права.

Використано діалектичний метод — для виявлення закономірностей розвитку валютного регулювання та суперечностей між автономією сторін і вимогами фінансової безпеки; системно-структурний метод — для визначення місця валютного дилінгу у структурі фінансового права; порівняльно-правовий метод — для аналізу вітчизняної та міжнародної практики (МВФ, FATF, Базельський комітет, ЄС); формально-юридичний метод — для тлумачення норм валютного, банківського та фінансового законодавства; аналіз і синтез — для узагальнення доктринальних підходів до управління ризиком; економіко-правовий метод — для дослідження співвідношення правових і фінансових аспектів маржальної торгівлі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Валютний дилінг у сучасному правопорядку — це система правовідносин, що виникають у процесі професійних операцій з купівлі-продажу іноземної валюти та пов'язаних фінансових інструментів. Його сутність полягає у поєднанні приватноправових договорних засад із публічно-правовими механізмами державного контролю, спрямованими на забезпечення валютної стабільності та фінансової безпеки. У межах фінансового права валютний дилінг доцільно розглядати як підінститут валютного регулювання, що реалізує функції державної валютної політики через організований механізм торгівлі валютними цінностями. Суб'єктами таких правовідносин виступають банки, уповноважені фінансові установи, інвестиційні компанії, а також центральний банк (Національний банк України) як регулятор. Для всіх учасників характерна регламентована діяльність, що здійснюється на підставі ліцензії, відповідно до вимог валютного законодавства, нормативів ризику та правил здійснення валютних операцій.

Економічна наука й фінансова практика виробили систему професійних стандартів валютного дилінгу, дотримання яких забезпечує отримання доходу або мінімізацію збитків через управління валютним ризиком. Оскільки більшість цих правил не має нормативного закріплення, їх правове значення виникає лише за умови відображення у договорах валютного дилінгу. Саме договірна форма виступає основним механізмом «юридизації» економічних стандартів, перетворюючи професійні практики учасників ринку на їхні правові обов'язки.

Відсутність єдиної практики тлумачення умов договорів валютного дилінгу породжує ризики зловживань. Це проявляється в інформаційній асиметрії між дилером і клієнтом, коли спеціальні умови договору використовуються для перекладання ризику на інвестора чи обмеження його прав. Така ситуація засвідчує необхідність посилення публічно-правового регулювання через уніфікацію типових

договорів, запровадження стандартів прозорості та зміцнення ролі фінансового нагляду.

Валютний дилінг у національному правопорядку діє в межах публічно-правових засад, що визначають допустимі дії його учасників. Ключову роль виконує Національний банк України, який згідно із Законом «Про валюту і валютні операції» реалізує валютну політику, встановлює правила операцій, порядок ліцензування та вимоги до управління ризиками. Таке регулювання має гарантійно-захисний характер, спрямований на запобігання спекулятивним коливанням курсу, маніпуляціям і порушенню фінансової стабільності.

Валютний дилінг є інструментом реалізації валютної політики держави, що поєднує приватну ініціативу з публічною метою — забезпечення стабільності національної валюти, контролю руху капіталу та захисту прав учасників ринку. Його ефективність залежить від поєднання договірних норм і публічно-правових імперативів, які забезпечують баланс між свободою фінансової діяльності та державним контролем.

Юридичний ризик є невід'ємною складовою договорних зобов'язань у валютному дилінгу, зокрема на ринку FOREX. На відміну від звичайних цивільних правовідносин, у дилінгових операціях ризик виступає правовою категорією, що визначає межі відповідальності сторін, порядок виконання зобов'язань і ступінь державного втручання. У науці його розуміють як вимірювану невизначеність із потенційно несприятливими наслідками, яка передбачає прийняття рішень за умов свободи вибору. У валютному дилінгу така свобода виявляється у виборі торговельної стратегії, рівня маржі, методів хеджування та моменту відкриття або закриття позицій. Отже, умови управління ризиком у договорі набувають правового значення, визначаючи належну поведінку сторін і рівень добросовісності професійного учасника ринку.

З огляду на це, ефективне управління ризиком у договорах валютного дилінгу є не лише елементом фінансової стратегії інвестора, а й юридичним обов'язком, спрямованим на підтримання стабільності валютного ринку та захист публічного інтересу у сфері фінансової безпеки.

У валютному дилінгу ризик має юридичне значення як межа допустимої невизначеності у змісті зобов'язання та критерій вибору способів нейтралізації його впливу на результат правочину. Для передбачення, оцінки та контролю правового ризику формується система методів управління ризиком, що відображає цілеспрямований вплив на його прояви на нормативному та доктринальному рівнях.

У зарубіжній літературі категорія risk management посідає важливе місце в системі сучасного правового регулювання та корпоративного управління. Як зазначає Ван Г. зі співавторами, ефективне управління юридичним ризиком передбачає

створення внутрішньої моделі, що дозволяє ідентифікувати потенційні загрози, здійснювати моніторинг і корекцію поведінки суб'єктів господарювання відповідно до змін правового середовища [7].

На думку С. Кауп, управління правовим ризиком є складовою стратегічного супроводу діяльності організації, спрямованою на узгодження економічних цілей із правовими вимогами та етичними стандартами [8]. Автор підкреслює, що юридичний радник виступає не лише консультантом, а й партнером у формуванні передбачуваного правового середовища через стандарти поведінки, внутрішній аудит і правову експертизу договорів.

С. Рамеш наголошує, що управління ризиками виконує превентивну функцію, запобігаючи деліктам і порушенням договірних зобов'язань, перетворюючи невизначеність на прогнозований правовий результат [9].

Комплексне бачення управління ризиком подають Шривастава В.К. та ін., які виділяють чотири основні етапи ризик-менеджменту: ідентифікацію, оцінку, оптимізацію та моніторинг [10].

Застосування цієї методології у сфері валютного дилінгу дозволяє розглядати управління юридичним ризиком як самостійну функціональну підсистему договору, спрямовану на підтримання стабільності правовідносин у середовищі високої економічної волатильності.

Отже, у англomовній науковій традиції risk management трактується не лише як технічна чи фінансова процедура, а як юридично орієнтований процес, що поєднує превенцію, оцінку, відповідальність і етичну поведінку учасників ринку. У валютному дилінгу цей підхід формує нормативну модель управління правовими ризиками, сприяючи законності та зменшенню правової невизначеності у договірних відносинах.

Управління ризиком — незалежно від його природи (юридичної, економічної чи фінансової) — визначається як система методів виявлення, оцінки та контролю, спрямованих на мінімізацію ризику. Як зазначає Р.А. Майданик, воно охоплює раціональні дії, що забезпечують передбачуваність правових наслідків і досягнення цілей правочину [11, с. 36].

Зміст і методи управління ризиком залежать від характеру правовідносин. У валютному дилінгу вони мають враховувати специфіку коливань валютного курсу, маржинальної торгівлі та правової невизначеності, відображаючи повний цикл виникнення, реалізації й припинення договірних зобов'язань.

Управління ризиком договорів валютного дилінгу на ринку FOREX, що належать до найпоширеніших алеаторних правочинів, підпорядковується загальним закономірностям ризик-менеджменту. Їх юридична природа потребує врахування специфічних економічних факторів — коливань валютних курсів, маржинального кредитного плеча та спекулятивних цінових змін.

Система управління ризиком у валютному дилінгу базується на загальних принципах правової та економічної доктрин з урахуванням специфіки глобального валютного ринку. У договорах валютного дилінгу на FOREX вона розглядається системно — через поєднання аналітичних, поведінкових і організаційних аспектів. Ефективність управління ризиками визначається балансом між торговельною системою, ризик-менеджментом і поведінкою учасників ринку, що утворює так званий «трикутник ризику», у межах якого взаємодіють технічні, управлінські й когнітивні чинники прийняття рішень [12].

Модель «трикутника ризику» показує, що правове регулювання валютного дилінгу повинно враховувати не лише економічну природу ризику, а й поведінкові чинники ринкової взаємодії, які впливають на укладення, виконання й припинення договорів. Ця концепція може слугувати методологічною основою правової моделі управління ризиком, що поєднує юридичну визначеність, економічну раціональність і передбачуваність поведінки сторін.

З метою адаптації економічних понять до правового поля господарської діяльності в юридичній літературі підкреслюється самостійне значення категорії «управління ризиком» як комплексного правового явища. На думку Р.А. Майданика, управління ризиком у валютному дилінгу — це сукупність правил та стандартів інвестування, управління похідними фінансовими інструментами й організації торгівлі на ринку FOREX [11, с. 44].

Економічні та психологічні стандарти ризик-менеджменту поступово юридизуються, закріплюючи обов'язок управителя чи брокера діяти в інтересах інвестора з належною дбайливістю за принципом prudent man rule. Їх інтеграція у договірну практику валютного дилінгу трансформує економічні норми у правові обов'язки, забезпечуючи стабільність і добросовісність учасників ринку.

Поняття risk management має західне походження й означає систему управління ризиками. У науці підкреслюється, що ризик неможливо повністю усунути, оскільки він є невід'ємним елементом економічної та правової діяльності. Між очікуваним прибутком і рівнем ризику існує пряма залежність: чим вищий дохід, тим більший допустимий ризик, який повинен бути передбачений і врегульований правовими засобами [13].

На ринку FOREX трейдер (інвестор, довіритель) дотримується універсальних правил ризик-менеджменту, вироблених міжнародною практикою торгівлі похідними інструментами. Вони забезпечують баланс між прибутком, припустимими втратами та психологічною стійкістю, а юридично формують зміст зобов'язань щодо обачності, передбачуваності та дбайливого управління активами.

Перше правило передбачає, що прибуток має щонайменше вдвічі перевищувати можливі втрати. Інвестор визначає рівні take profit і stop loss,

дотримуючись оптимального співвідношення 1:2, що компенсує збиткові угоди прибутковими.

Друге правило стосується контролю частки ризику: втрати за однією операцією не повинні перевищувати 1–5% капіталу, що гарантує фінансову стійкість навіть після кількох невдалих угод. Для прикладу, при інвестиціях 2000 дол. США допустима втрата становить 100 дол. (близько 10–30 пунктів волатильності).

Третє правило передбачає розподіл капіталу — не більше 30% коштів одночасно задіяних у торгівлі, що мінімізує системний ризик і забезпечує стабільність інвестора.

Ефективна торгова система визнає збитки природним елементом ринкової діяльності. Її мета полягає не у повному усуненні ризику, а у забезпеченні позитивного результату за сукупністю операцій протягом певного періоду. Дотримання цього принципу гарантує стабільність стратегії: перевищення лімітів ризику чи порушення дисципліни призводить до втрати системності та зростання юридичних і фінансових ризиків.

Діяльність на FOREX потребує не лише технічних знань, а й емоційної стійкості. Прибутковість операцій залежить від розвитку психології трейдера — здатності діяти раціонально, контролювати імпульси й приймати зважені рішення в умовах невизначеності.

Формування професійної психологічної культури трейдера передбачає усунення поведінкових факторів, що знижують стабільність рішень, і розвиток дисципліни та врівноваженості. Для одних це означає контроль азарту, для інших — подолання метушливості чи нерішучості. Психологія біржової торгівлі пропонує універсальні орієнтири саморегуляції, однак їх реалізація залежить від особистих якостей інвестора.

Валютний ринок як середовище підвищеного ризику потребує емоційної стійкості, впевненості й здатності до самооцінки. Ці риси є не лише психологічною умовою успішної торгівлі, а й чинником правової надійності виконання договірних зобов'язань у валютному дилінгу.

Отже, торговельна система, ризик-менеджмент і психологія трейдера утворюють єдину конструкцію — «трикутник ризику». У правовому вимірі він відображає системну природу управління ризиком у договорах валютного дилінгу: торговельна система — договірні умови та технічні стандарти; ризик-менеджмент — правила обачливості й передбачення; психологічна складова — добросовісність сторін. У сукупності ці елементи формують юридично значущу модель регулювання ризикових правочинів на ринку FOREX, що поєднує економічну раціональність із принципами правової визначеності й стабільності.

Управління ризиком передбачає наявність структурованого торгового плану — алгоритму прийняття рішень щодо входу й виходу з ринку, що забезпечує

дисципліну та послідовність дій інвестора. Універсального плану не існує, адже він відображає індивідуальну модель торгівлі. Водночас практика виробила базові елементи: критерії відкриття позиції, межі прибутку й збитку, методи корекції ризику та управління капіталом. Адаптуючи ці принципи, кожен трейдер створює власний алгоритм успіху, який поєднує технічні, психологічні та правові аспекти прийняття рішень.

Торговий план як елемент системи управління ризиком має містити чотири ключові параметри, що забезпечують передбачуваність і контроль операцій: open price — момент входу в ринок; stop-loss — межа допустимого ризику; take-profit — очікуваний прибуток; часові межі відкритої позиції [14]. У правовому сенсі ці елементи формують договірні орієнтири, що гарантують належне виконання зобов'язань і мінімізують фінансово-правові наслідки помилкової оцінки ринкового ризику.

Управління ризиком у договорах валютного дилінгу на ринку FOREX — це міждисциплінарна юридико-економічна категорія, що поєднує правове регулювання, фінансову аналітику та поведінкову економіку. Воно забезпечує передбачуваність і стабільність договірних відносин, зменшуючи вплив ринкової волатильності. Його правова природа полягає у нормативному закріпленні стандартів обачливості, відповідальності та професійної компетентності сторін, які діють за принципом «розумної людини». Отже, ризик-менеджмент у валютному дилінгу — це юридичний механізм забезпечення законності, добросовісності й ефективності фінансових операцій.

Діяльність у сфері валютного дилінгу на ринку FOREX потребує наявності у суб'єктів, зокрема банків, достатніх валютних резервів і системи управління валютними ризиками. Основна загроза полягає у знеціненні валюти через коливання обмінного курсу, що може спричинити фінансові втрати. Тому операції мають проводитися регулярно й у значних обсягах, аби збитки окремих угод компенсувалися загальним прибутком. Ефективне управління ризиком включає аналіз динаміки валютних курсів та використання правових і фінансових інструментів для мінімізації можливих втрат.

У правовому вимірі валютний ризик є складовою змісту договору валютного дилінгу, оскільки визначає межі відповідальності сторін за наслідки зміни обмінного курсу. Його врахування забезпечує правову визначеність договору, впливаючи на пропорцію зобов'язань і реальну вартість предмета правочину. Узгодження сторонами умов щодо розподілу ризику, страхування чи хеджування надає договору контрольованого характеру, узгодженого з принципами свободи договору та добросовісності у фінансових правовідносинах.

Ризики валютних форвардних правочинів зумовлені їх строковим характером виконання. Форварди

належать до категорії строкових (forward) операцій, за якими поставка валюти відбувається у визначений майбутній момент, на відміну від касових (spot) угод із негайною поставкою. Для перших застосовується строковий курс, для других — касовий курс. Якщо строковий курс перевищує касовий, різницю називають премією, а у протилежному випадку — знижкою (дисконтом).

Ключовий ризик строкових валютних правочинів полягає у способі визначення строку оплати. У практиці застосовують три основні методи: курс фіксується на день укладення правочину; курс визначається в останній біржовий день перед розрахунками; курс обирається у будь-який момент між укладенням договору та датою розрахунків. Вибір методу безпосередньо впливає на ступінь валютного ризику та економічний результат угоди.

Строкові валютні правочини ґрунтуються на ризику коливання обмінних курсів, властивому всім міжнародним фінансовим операціям. Учасники стикаються з імовірністю збитків через зміну курсу між укладенням і виконанням договору. Так, експортер із відстроченою оплатою в іноземній валюті може втратити дохід у разі її знецінення. Тому раціональним є передання валютного ризику професійним суб'єктам хеджування, тоді як торговельний партнер зосереджується на основній діяльності.

Необхідність укладення валютних форвардних контрактів виникає як у експортерів, так і в імпортерів, залежно від динаміки валютних курсів і строків виконання зобов'язань. Для експортера ризик полягає у зниженні курсу валюти, для імпортера — у його зростанні, що підвищує витрати. Укладання форвардних угод із банками дозволяє фіксувати курс на визначену дату, мінімізуючи наслідки валютних коливань. У публічно-правовому вимірі такі контракти виконують стабілізаційну функцію, сприяючи прогнозованості операцій і реалізації державної валютної політики. Отже, форвард слід розглядати не лише як інструмент приватного хеджування, а й як механізм публічно-правового забезпечення фінансової стабільності.

Маржинальна торгівля у договорах валютного дилінгу на ринку FOREX передбачає участь інвестора у валютних операціях із використанням позикових коштів брокера. У загальному розумінні margin trading — це торгівля фінансовими активами через маржинальний рахунок, що дозволяє інвестору оперувати сумами, більшими за власний капітал. Застосування кредитного плеча розширює інвестиційні можливості, але водночас підвищує рівень фінансових ризиків [15].

Маржинальні операції передбачають оплату частини вартості правочину власними коштами інвестора, тоді як решта фінансується брокером у кредитній формі. Такий механізм формує особливий правовий режим маржинальної торгівлі, що ґрунтується на нормативно визначених рівнях маржі.

Початкова маржа (initial margin) встановлює мінімальний обсяг власних коштів для відкриття позиції; Підтримувальна (maintenance margin) визначає мінімальний залишок, необхідний для уникнення примусового закриття позицій брокером.

Якщо фактична маржа знижується нижче критичного рівня, брокер надсилає клієнтові вимогу про її відновлення (margin call). У такому разі інвестор повинен внести додаткові кошти чи активи, а за їх відсутності брокер має право примусово продати частину позицій для відновлення нормативного рівня маржі.

У маржинальній торгівлі початкова маржа зазвичай вноситься членом клірингової системи (FCM) на рахунок клірингової палати. Її розмір визначається біржовою палатою та відповідає кільком стандартним відхиленням курсу активу. Початкова маржа виконує функцію мінімального фінансового забезпечення, а її зниження активує механізми примусових компенсаційних операцій, спрямованих на відновлення коштів і запобігання неплатоспроможності учасника клірингу.

На ринку FOREX маржинальна торгівля є однією з основних переваг інвестування, оскільки дає змогу здійснювати операції з використанням похідних фінансових інструментів, оперуючи капіталом, що значно перевищує власні вкладення — іноді лише 0,5% від суми операції.

Суть маржинальної торгівлі полягає у використанні кредитного плеча, коли обсяг угоди у 20–100 разів перевищує заставний (маржинальний) депозит клієнта. Цей депозит, розміщений на рахунку брокера, гарантує покриття можливих збитків і забезпечує право інвестора користуватися кредитними ресурсами брокера для відкриття валютних позицій. Такий механізм становить сутність маржинальної торгівлі як форми кредитного фінансування операцій.

Для укладення правочинів на ринку FOREX інвестор сплачує лише гарантійний депозит (маржу), що забезпечується посередницькою діяльністю дилінгових компаній. Банки та брокери надають клієнтам кредитне плече (наприклад, 1:100 чи 1:200), завдяки чому інвестор, маючи лише 1–3% вартості операції, може здійснювати угоди на значно більші суми. Прибутки або збитки при цьому зростають пропорційно. Якщо втрати наближаються до розміру депозиту, брокер автоматично закриває позицію, мінімізуючи ризики та стимулюючи обіг торгівлі [16].

У публічно-правовому аспекті надання маржі розглядається не як самостійний правочин, а як механізм регуляторного забезпечення виконання зобов'язань у валютному дилінгу. Її мета полягає не у фінансуванні брокера, а у створенні гарантійного інструменту контролю ризиків невиконання клієнтом умов договору валютного форварду чи пов'язаних операцій. Таким чином, маржа набуває публічно-правового значення як елемент системи

запобігання фінансовим ризикам і забезпечення стабільності валютного ринку, що перебуває під державним наглядом.

У публічно-правовому вимірі відкриття депозиту за валютним форвардом є формою державного контролю за фінансовою дисципліною на валютному ринку. Такий депозит має забезпечувальний характер, надаючи банку чи брокеру право безакцептного списання коштів у разі невиконання зобов'язань клієнтом. За своєю суттю він є непоіменованим, але публічно значущим способом забезпечення, спрямованим на запобігання системним ризикам і підтримання валютної стабільності. Таким чином, депозит виконує не лише приватно-договірну, а й регуляторно-превентивну функцію у межах державного фінансового нагляду.

У публічно-правовому аспекті така ситуація порушує питання допустимості приватно-договірного переважного права в умовах державного фінансового контролю. Один із підходів, сформований практикою, ґрунтується на принципі автономії волі сторін і допускає наділення володільця забезпечувального депозиту (дилера або брокера) переважним правом задоволення вимог перед іншими кредиторами вкладника. У цьому разі договір має силу розрахункового форварду, а депозит виступає забезпечувальним інструментом, що легітимно обмежує конкуренцію кредиторів на публічно врегульованому валютному ринку. Такий підхід, базуючись на приватноправовій автономії, водночас потребує узгодження з імперативними нормами фінансового права, які визначають межі договірної свободи в інтересах фінансової стабільності.

Отже, у публічно-правовій площині маржинальна торгівля може розглядатися як форма забезпечувального депозиту, що відкривається інвестором на користь дилера для гарантування виконання зобов'язань за строковими правочинами «на різницю». Такий депозит має подвійну природу: він одночасно є заставним інструментом приватно-договірного характеру та механізмом превентивного фінансового контролю, спрямованим на мінімізацію системних ризиків і підтримання стабільності валютного ринку в межах публічного фінансового порядку.

В юридичній літературі існує й альтернативна позиція, заснована на принципі неприпустимості встановлення переважного права, якщо воно не передбачене законом. За цим підходом валютний дилер або брокер не має переважного права перед іншими кредиторами на задоволення своїх вимог до боржника-інвестора. Така позиція аргументується тим, що норми цивільного права не можуть застосовуватися за аналогією до відносин публічно-правового характеру, зокрема до спеціальних способів фінансового забезпечення, властивих валютному ринку.

Відповідно до цього підходу, грошові кошти, розміщені боржником на маржинальному чи де-

позитному рахунку, можуть бути використані для задоволення інших його зобов'язань, а отже, дилер не набуває переважного права перед іншими кредиторами клієнта.

Таким чином, маржинальний депозит у договорах валютного дилінгу відрізняється від класичної застави, оскільки не створює пріоритету для брокера, а виконує регулятивно-стабілізаційну функцію в межах публічно-правового контролю за фінансовими ризиками.

З наведеним підходом щодо заперечення заставного характеру маржинального депозиту навряд чи можна погодитися. Відповідно до принципу свободи договору, сторони мають право визначати зміст своїх зобов'язань, зокрема передбачати непоіменовані способи забезпечення, якщо це не суперечить імперативним нормам публічного права.

У межах валютного дилінгу така автономія волі сторін може включати умову про переважне право брокера на задоволення вимог за рахунок депозиту клієнта. Вирішальним є чітке закріплення цього положення в договорі, що надає маржинальному депозиту рис забезпечувального інструменту з елементами пріоритету, який, хоча й не є класичною заставою, виконує стабілізаційну та превентивну функцію у системі публічно-правового регулювання валютного ринку.

Непереконливими є твердження про неприпустимість застосування способів забезпечення за аналогією. Принцип відкритого характеру правових засобів забезпечення передбачає, що сторони можуть використовувати аналогічні або похідні конструкції, якщо це не суперечить імперативним вимогам закону та сутності зобов'язання.

У сфері валютного дилінгу це означає можливість запозичення елементів застави чи депозитного утримання, за умови дотримання публічно-правової рівноваги між учасниками ринку та вимог фінансового контролю. Отже, принцип свободи договору, узгоджений із публічно-правовими обмеженнями, забезпечує гнучкість у визначенні змісту забезпечувальних інструментів валютного дилінгу.

Наведене дозволяє зробити висновок, що маржинальний депозит слід кваліфікувати як непоіменований вид заставного забезпечення виконання зобов'язань учасника валютного дилінгу. Його зміст полягає у праві валютного дилера (брокера) на переважне задоволення вимог за рахунок коштів, розміщених на маржинальному рахунку, що виконує функцію гарантійного механізму мінімізації ризику невиконання зобов'язань інвестора.

Водночас забезпечувальний депозит має незаставну правову природу, оскільки не наділяє брокера речовим правом чи законодавчим пріоритетом. Його значення полягає у забезпеченні фінансової стабільності та дисципліни виконання зобов'язань, що набуває публічно-правового характеру як елемент державного контролю за валютними ризиками.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

1. Валютний дилінг як публічно-правовий інститут

Валютний дилінг у сучасному правопорядку України доцільно розглядати не як суто договірну діяльність на валютному ринку, а як публічно-правовий підінститут валютного регулювання, через який держава реалізує валютну політику, контроль за обмінним курсом і превенцію фінансових ризиків.

Поєднання приватноправової автономії сторін із імперативними вимогами НБУ, ліцензійним режимом, нормативами маржі та правилами ризик-менеджменту свідчить, що валютний дилінг виконує функцію не лише організації валютних операцій, а й забезпечення фінансової стабільності як публічного блага, діючи в логіці фінансового права.

2. Управління юридичним ризиком як обов'язок професійного учасника ринку

Ключовим елементом договорів валютного дилінгу є управління юридичним (а не лише економічним) ризиком, яке має характер правового обов'язку професійного учасника ринку.

Запозичені з економічної теорії правила risk management (лімітування збитків, маржинальні вимоги, дисципліна торгового плану, «трикутник ризику») у сфері валютного дилінгу трансформуються в юридично значущі стандарти належної дбайливості, прозорості та передбачуваності поведінки брокера. Отже, ризик-менеджмент є не факультативним елементом, а нормативно обумовленою складовою

публічно-правового контролю за діяльністю учасників валютного ринку.

3. Маржинальний депозит як непоіменований спосіб забезпечення

Маржинальний (забезпечувальний) депозит у договорах валютного дилінгу слід кваліфікувати як непоіменований, публічно значущий спосіб забезпечення зобов'язань, який за функцією наближається до застави, проте не є ідентичним їй за правовою природою.

Можливість договірного закріплення елементів переважного права дилера впливає з принципу свободи договору, однак така автономія волі має бути обмежена імперативами фінансової безпеки, принципом рівності кредиторів і заборонаю зловживань.

Таким чином, маржинальна торгівля виконує подвійну функцію: гарантійно-заставну — у межах конкретного договору; превентивно-контрольну — у масштабі всього валютного ринку.

4. Перспективи подальших досліджень

У подальших наукових дослідженнях доцільно зосередити увагу на: розробленні нормативної моделі правового регулювання маржинальної торгівлі як складової системи публічно-правового управління валютними ризиками; уточненні правового статусу маржинального депозиту та механізмів його використання як забезпечувального інструменту; створенні уніфікованих стандартів прозорості та розкриття інформації на ринку FOREX, що сприятиме підвищенню фінансової стабільності, зменшенню ризиків зловживань і зміцненню довіри до системи валютного регулювання України.

Література

1. Майданик Н. І. Управление юридическими рисками в предпринимательской деятельности. *Альманах цивилистики*. Вип. 6. Київ: Алерта, 2015. С. 483–508.
2. Мельник О. Поняття і значення розподілу ризиків у цивільному праві. *Юридичний вісник*. 2015. № 2. С. 267–273.
3. Матвеев П. С. Договоры валютного форварда: сучасна практика і проблеми правозастосування. *Юридична Україна*. 2005. № 7. С. 41–47.
4. Руденко Л. В. Міжнародні кредитно-розрахункові і валютні операції : Підручник. Київ : ЦУЛ, 2003. 616 с.
5. Андрущенко І. Г. Валютні операції як інструмент у механізмі легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2024. № 1. С. 5–10.
6. Джурук Н. І. Класифікація фінансових посередників та їх роль на фінансових ринках. *Економіка, управління та адміністрування*. 2020. № 2(92). С. 121–125.
7. Wang G. et al. Enabling Legal Risk Management Model for International Business. 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/359783630_Enabling_Legal_Risk_Management_Model_for_International_Corporation_with_Deep_Learning_and_Self_Data_Mining (дата звернення: 25.10.2025).
8. Kaup S. Managing the Legal Risk of a Business Client. *European Research Studies Journal*. 2024. Vol. XXVII, Issue 3. P. 869–877. URL: https://www.researchgate.net/publication/387301038_Managing_the_Legal_Risk_of_a_Business_Client (дата звернення: 25.10.2025).
9. Ramesh S. Risk Management and Legal Liability: Mitigating Business Risks in the Corporate Environment. *Journal of Legal Subjects*. Feb–Mar 2022. Vol. 2, No. 02. P. 29–33. DOI: 10.55529/jls.22.29.33. URL: https://www.researchgate.net/publication/378465158_Risk_Management_and_Legal_Liability_Mitigating_Business_Risks_in_the_Corporate_Environment (дата звернення: 25.10.2025).
10. Vijayendra Kumar Shrivastava et al., Understanding the significance of risk management in enterprise management dynamics. *Multidisciplinary Reviews*. 2024. Vol. 6. Article e2023ss093. URL: <https://www.malque.pub/ojs/index.php/mr/article/view/3909> (дата звернення: 25.10.2025).

11. Майданик Р.А. Концепція управління ризиком. В кн.: Аномалії в цивільному праві України : Навч.-практ. посібник / Відп. ред. Р.А. Майданик. Київ : Юстініан, 2007. 912 с.
12. Hartono H. et al. Risk Management Analysis and Investment Strategy on Forex Online Trading. 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/384370869_Risk_management_analysis_and_investment_strategy_on_forex_online_trading (дата звернення: 25.10.2025).
13. Harvard Business School Online. (n.d.). What Is Risk Management & Why Is It Important? URL: <https://online.hbs.edu/blog/post/risk-management> (дата звернення: 26.10.2025).
14. How to Create a Trading Plan. URL: <https://tradeciety.com/how-to-create-a-trading-plan> (дата звернення: 26.10.2025).
15. Investopedia — How Does Margin Trading in the Forex Market Work? URL: <https://www.investopedia.com/ask/answers/06/forexmargin.asp> (дата звернення 26.10.2025).
16. CMC Markets. What is leverage in forex trading? URL: <https://www.cmcmarkets.com/en/learn-forex/what-is-leverage-in-forex-trading> (дата звернення: 26.10.2025).

References

1. Maidanyk N.I. Upravlenye yurydycheskymy ryskamy v predprynymatelskoi deiatelnosti. *Almanakh tsyvylystyky*. Vyp. 6. Kyiv: Alerta, 2015. S. 483–508 [in Ukrainian].
2. Melnyk O. Poniattia i znachennia rozpodilu ryzykiv u tsyvilnomu pravi. *Yurydychnyi visnyk*. 2015. № 2. S. 267–273 [in Ukrainian].
3. Matvieiev P.S. Dohovory valiutnoho forvarda: suchasna praktyka i problemy pravozaastosuvannia. *Yurydychna Ukraina*. 2005. № 7. S. 41–47 [in Ukrainian].
4. Rudenko L.V. Mizhnarodni kredytno-rozrakhunkovi i valiutni operatsii: Pidruchnyk. Kyiv: TsUL, 2003. 616 s. [in Ukrainian].
5. Andrushchenko I.H. Valiutni operatsii yak instrument u mekhanizmi lehalizatsii (vidmyvannia) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom. *Tsentrlnoukrainskyi visnyk prava ta publichnoho upravlinnia*. 2024. № 1. S. 5–10 [in Ukrainian].
6. Dzhuruk N.I. Klasyfikatsiia finansovykh poserednykiv ta yikh rol na finansovykh rynkakh. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*. 2020. № 2(92). S. 121–125 [in Ukrainian].
7. Wang G. et al. Enabling Legal Risk Management Model for International Business. 2022. URL: https://www.researchgate.net/publication/359783630_Enabling_Legal_Risk_Management_Model_for_International_Corporation_with_Deep_Learning_and_Self_Data_Mining
8. Kaup S. Managing the Legal Risk of a Business Client. *European Research Studies Journal*. 2024. Vol. XXVII, Issue 3. P. 869–877. URL: https://www.researchgate.net/publication/387301038_Managing_the_Legal_Risk_of_a_Business_Client
9. Ramesh S. Risk Management and Legal Liability: Mitigating Business Risks in the Corporate Environment. *Journal of Legal Subjects*. Feb–Mar 2022. Vol. 2, No. 02. P. 29–33. DOI: 10.55529/jls.22.29.33. URL: https://www.researchgate.net/publication/378465158_Risk_Management_and_Legal_Liability_Mitigating_Business_Risks_in_the_Corporate_Environment
10. Vijayendra Kumar Shrivastava et al., Understanding the significance of risk management in enterprise management dynamics. *Multidisciplinary Reviews*. 2024. Vol. 6. Article e2023ss093. URL: <https://www.malque.pub/ojs/index.php/mr/article/view/3909>
11. Maidanyk R.A. Kontseptsiiia upravlinnia ryzykom. V kn.: Anomalii v tsyvilnomu pravi Ukrainy: Navch.-prakt. posibnyk / Vidp. red. R.A. Maidanyk. Kyiv: Yustinian, 2007. 912 s. [in Ukrainian].
12. Hartono H. et al. Risk Management Analysis and Investment Strategy on Forex Online Trading. 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/384370869_Risk_management_analysis_and_investment_strategy_on_forex_online_trading
13. Harvard Business School Online. (n.d.). What Is Risk Management & Why Is It Important? Retrieved from. URL: <https://online.hbs.edu/blog/post/risk-management>
14. How to Create a Trading Plan. URL: <https://tradeciety.com/how-to-create-a-trading-plan>
15. Investopedia — How Does Margin Trading in the Forex Market Work? URL: <https://www.investopedia.com/ask/answers/06/forexmargin.asp>
16. CMC Markets. What is leverage in forex trading? URL: <https://www.cmcmarkets.com/en/learn-forex/what-is-leverage-in-forex-trading>

УДК 347.91:336.76

Найда Інна Володимирівна

кандидат наук з державного управління, доцент,
декан економіко-правового факультету
Київський кооперативний інститут бізнесу і права

Naida Inna

Candidate of Public Administration, Associate Professor,
Dean of the Faculty of Economics and Law,
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law
ORCID: 0000-0001-7296-7884

Думініка Кирило Олександрович

здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня
спеціальності «Право»
Київського кооперативного інституту бізнесу і права

Dumynika Kyrylo

Master's degree Student in the field of "Law"
Kyiv Cooperative Institute of Business and Law

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-10-11583

МЕДІАЦІЯ У СФЕРІ ФІНАНСОВИХ ПРАВОВІДНОСИН: ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

MEDIATION IN THE FIELD OF FINANCIAL LEGAL RELATIONS: LEGAL NATURE AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT IN UKRAINE

Анотація. Вступ. У сучасних умовах економічної глобалізації, стрімкого розвитку фінансових ринків та активної інтеграції України у світову економіку конфлікти у фінансовій сфері набувають все більшої складності та різноманітності. Традиційні способи вирішення спорів через судові органи часто характеризуються тривалістю, високими фінансовими витратами та недостатньою ефективністю, що створює нагальну потребу у впровадженні альтернативних механізмів врегулювання конфліктів. Одним із таких ефективних та гнучких інструментів є медіація — добровільний процес, у якому нейтральний та незалежний медіатор сприяє досягненню взаємовигідної угоди між сторонами спору, забезпечуючи баланс інтересів та враховуючи специфіку фінансових правовідносин.

Медіація у фінансовій сфері має особливе значення через високу економічну цінність предмета спору, а також необхідність отримання комерційної та професійної конфіденційності. Вона надає сторонам можливість уникнути тривалих судових процедур, мінімізувати фінансові та репутаційні втрати, а також зберегти ділові відносини, що є важливим фактором для стабільного функціонування банківських та корпоративних структур. Зарубіжний досвід показує, що медіація у банківських, інвестиційних, страхових та корпоративних спрах дозволяє врегулювати значну частину конфліктів на досудовому етапі, тим самим зменшуючи навантаження на судову систему та економлячи ресурси сторін, що робить її перспективним інструментом для впровадження в Україні.

Водночас ефективність медіації значною мірою залежить від рівня правової обізнаності учасників фінансових правовідносин, наявності висококваліфікованих медіаторів та розвитку законодавчої бази, що регулює процедури альтернативного врегулювання спорів. Таким чином, системне дослідження медіації у фінансових правовідносинах є актуальним та перспективним напрямом розвитку сучасного українського права, сприяючи підвищенню ефективності врегулювання конфліктів та зміцненню стабільності фінансової системи.

Мета. Метою дослідження є комплексний аналіз правової природи медіації у фінансових правовідносинах, визначення її ефективності як альтернативного способу врегулювання спорів, а також оцінка перспектив розвитку медіації в Україні. Дослідження передбачає вивчення законодавчого регулювання медіації, аналіз практичних аспектів її застосування

у банківській, інвестиційній та корпоративній сферах, а також порівняння з досвідом зарубіжних країн. Особлива увага приділяється виявленню специфічних потреб учасників фінансових правовідносин, що дозволяє розробити рекомендації щодо підвищення ефективності процедур медіації, забезпечення дотримання комерційної та професійної конфіденційності та зміцнення ділових взаємин. Виявлення проблемних аспектів і визначення ключових напрямів вдосконалення законодавства сприятиме зменшенню конфліктів, економії ресурсів та підвищенню стабільності фінансової системи України, а також створить сприятливі умови для впровадження сучасних практик альтернативного вирішення спорів.

Матеріали і методи. У дослідженні було використано комплекс наукових, правових та емпіричних джерел, що дозволило здійснити всебічний та глибокий аналіз медіації у фінансовій сфері. Основними джерелами стали Закон України «Про медіацію», наукові монографії, статті українських авторів, присвячені альтернативним способам вирішення спорів у фінансових правовідносинах, а також практичні кейси застосування медіації в банківській, інвестиційній та корпоративній сферах. Крім того, було враховано зарубіжний досвід застосування медіації у США, Великій Британії та Канаді, що дозволяє оцінити ефективність цього механізму та порівняти його з українськими реаліями, виявляючи сильні та слабкі сторони правового регулювання.

Методологія дослідження включала порівняльно-правовий аналіз, системний підхід, а також узагальнення і синтез наукових даних. Порівняльний аналіз дозволив виділити специфічні особливості медіації у фінансових спорах, визначити її правову природу та основні принципи застосування. Системний підхід забезпечив комплексне розуміння процесу медіації, взаємозв'язку між учасниками конфлікту та впливу на стабільність фінансової системи. Узагальнення практичних і теоретичних матеріалів сприяло формулюванню перспектив розвитку медіації в Україні, виявленню основних проблем та визначенню ключових напрямків удосконалення законодавства та професійної підготовки медіаторів, що забезпечить підвищення ефективності врегулювання фінансових спорів.

Результати. Дослідження свідчить, що медіація у фінансових правовідносинах в Україні поступово набуває значущості як ефективний альтернативний механізм вирішення спорів. Аналіз нормативно-правової бази та наукової літератури дозволяє констатувати, що добровільний характер медіації, забезпечення конфіденційності процедур та юридична сила укладених угод створюють сприятливі умови для врегулювання конфліктів між суб'єктами фінансових відносин, зокрема банками, кредиторами та боржниками, а також акціонерами та керівництвом корпоративних структур. Медіація сприяє оптимізації процесу розв'язання спорів, зменшенню тривалості процедур та збереженню ділових контактів між сторонами.

Міжнародний досвід демонструє, що застосування медіації дозволяє врегулювати до 70% фінансових спорів на досудовому етапі, що значно знижує навантаження на судову систему та економить ресурси учасників правовідносин. В Україні, незважаючи на позитивні зміни в законодавстві, медіація залишається недостатньо поширеною через низький рівень правової обізнаності та обмежену кількість висококваліфікованих медіаторів, здатних забезпечити ефективне вирішення складних економічних конфліктів.

Таким чином, результати дослідження вказують на значний потенціал розвитку медіації у фінансовій сфері України та підкреслюють необхідність подальшого удосконалення законодавчої бази, підвищення правової грамотності учасників фінансових відносин і системної підготовки професійних медіаторів.

Перспективи. Перспективи розвитку медіації у фінансовій сфері України пов'язані з декількома ключовими напрямками. По-перше, необхідне підвищення правової обізнаності учасників фінансових правовідносин щодо переваг медіації над судовим розглядом. Це можливо шляхом проведення спеціалізованих навчальних програм, семінарів, а також включення дисциплін з медіації у навчальні плани юридичних та економічних факультетів.

По-друге, важливим є розвиток професійної спільноти медіаторів із фінансовою експертизою. Фінансові спори часто потребують знання банківського права, корпоративного управління та бухгалтерського обліку. Підготовка висококваліфікованих медіаторів забезпечить компетентне врегулювання спорів і підвищить довіру до процесу.

По-третє, необхідне вдосконалення законодавства для стимулювання медіації, наприклад, через пільгові процедури для сторін, що погоджуються на медіацію до судового розгляду, або фінансові стимули для компаній, що активно використовують альтернативні методи врегулювання конфліктів.

Таким чином, комплексне впровадження цих заходів сприятиме ефективному та стабільному розвитку медіації у фінансовій сфері України.

Ключові слова: медіація, фінансові правовідносини, альтернативне врегулювання спорів, розвиток законодавства, фінансові конфлікти.

Summary. Introduction. In the current conditions of economic globalization, rapid development of financial markets, and Ukraine's active integration into the global economy, conflicts in the financial sphere are becoming increasingly complex and diverse. Traditional methods of dispute resolution through judicial bodies are often characterized by lengthy procedures, high financial costs, and insufficient efficiency, which creates an urgent need for the implementation of alternative conflict resolution mechanisms. One such effective and flexible tool is mediation—a voluntary process in which a neutral and independent mediator facilitates the achievement of a mutually beneficial agreement between the parties, ensuring a balance of interests and taking into account the specific features of financial legal relations.

Mediation in the financial sector is particularly significant due to the high economic value of the subject matter of disputes, as well as the necessity to maintain commercial and professional confidentiality. It allows parties to avoid lengthy court proceed-

ings, minimize financial and reputational losses, and preserve business relationships, which is crucial for the stable functioning of banking and corporate structures. International experience demonstrates that mediation in banking, investment, insurance, and corporate disputes enables the resolution of a significant portion of conflicts at the pre-trial stage, thereby reducing the burden on the judicial system and saving the parties' resources, making it a promising instrument for implementation in Ukraine.

At the same time, the effectiveness of mediation largely depends on the level of legal awareness of participants in financial relations, the availability of highly qualified mediators, and the development of a legislative framework regulating alternative dispute resolution procedures. Therefore, a systematic study of mediation in financial legal relations is a relevant and promising area of development in contemporary Ukrainian law, contributing to increased efficiency in dispute resolution and strengthening the stability of the financial system.

Purpose. The purpose of this study is to conduct a comprehensive analysis of the legal nature of mediation in financial relations, assess its effectiveness as an alternative dispute resolution mechanism, and evaluate the prospects for the development of mediation in Ukraine. The research involves examining the legislative framework regulating mediation, analyzing practical aspects of its application in the banking, investment, and corporate sectors, as well as comparing it with the experience of foreign countries. Special attention is given to identifying the specific needs of participants in financial relations, which allows for the development of recommendations to enhance the effectiveness of mediation procedures, ensure commercial and professional confidentiality, and strengthen business relationships. Identifying problematic areas and determining key directions for improving legislation will contribute to reducing conflicts, saving resources, increasing the stability of Ukraine's financial system, and creating favorable conditions for the implementation of modern alternative dispute resolution practices.

Materials and methods. The study utilized a comprehensive set of scientific, legal, and empirical sources, which allowed for an in-depth and thorough analysis of mediation in the financial sector. The primary materials included the Law of Ukraine «On Mediation,» scientific monographs, and articles by Ukrainian authors dedicated to alternative dispute resolution methods in financial legal relations, as well as practical cases of mediation application in banking, investment, and corporate sectors. In addition, foreign experience in the use of mediation in the United States, the United Kingdom, and Canada was taken into account, allowing for an assessment of the effectiveness of this mechanism and a comparison with Ukrainian realities, highlighting the strengths and weaknesses of the legal framework.

The research methodology included comparative legal analysis, a systemic approach, and the generalization and synthesis of scientific data. Comparative analysis made it possible to identify the specific features of mediation in financial disputes, determine its legal nature, and outline the main principles of its application. The systemic approach provided a comprehensive understanding of the mediation process, the interactions between conflict participants, and its impact on the stability of the financial system. The generalization of practical and theoretical materials contributed to formulating prospects for the development of mediation in Ukraine, identifying key challenges, and determining priority directions for improving legislation and the professional training of mediators, thereby ensuring increased efficiency in resolving financial disputes.

Results. Research indicates that mediation in financial legal relations in Ukraine is gradually gaining significance as an effective alternative dispute resolution mechanism. An analysis of the regulatory framework and scholarly literature suggests that the voluntary nature of mediation, the assurance of confidentiality, and the legal enforceability of agreements create favorable conditions for resolving conflicts among participants in financial relations, including banks, creditors, and debtors, as well as shareholders and corporate management. Mediation contributes to the optimization of the dispute resolution process, reduces procedural duration, and helps preserve business relationships between parties.

International experience demonstrates that mediation can resolve up to 70% of financial disputes at the pre-trial stage, significantly reducing the burden on the judicial system and conserving the resources of the parties involved. In Ukraine, despite positive legislative developments, mediation remains insufficiently widespread due to low levels of legal awareness and a limited number of highly qualified mediators capable of effectively handling complex economic conflicts.

Thus, the findings of the study indicate a significant potential for the development of mediation in Ukraine's financial sector and emphasize the need for further legislative improvements, the enhancement of legal literacy among participants in financial relations, and the systematic training of professional mediators.

Discussion. The prospects for the development of mediation in Ukraine's financial sphere are associated with several key directions. First, it is necessary to raise the legal awareness of participants in financial legal relations regarding the advantages of mediation over judicial proceedings. This can be achieved through specialized training programs, seminars, and the inclusion of mediation courses in the curricula of law and economics faculties.

Second, the development of a professional community of mediators with financial expertise is important. Financial disputes often require knowledge of banking law, corporate governance, and accounting. The training of highly qualified mediators will ensure competent dispute resolution and increase trust in the mediation process.

Third, it is necessary to improve legislation to encourage the use of mediation, for example, by introducing preferential procedures for parties who agree to mediation before court proceedings or financial incentives for companies that actively use alternative dispute resolution methods.

Thus, the comprehensive implementation of these measures will contribute to the effective and stable development of mediation in Ukraine's financial sphere.

Key words: mediation, financial legal relations, alternative dispute resolution, legislative development, financial conflicts.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку фінансових ринків та інтеграції України у світову економіку конфлікти у фінансовій сфері стають все більш складними та багаторівневими. Традиційні способи врегулювання спорів через суди часто виявляються тривалими, витратними та не завжди ефективними, що створює потребу в альтернативних механізмах вирішення спорів. Медіація, як добровільний та конфіденційний процес, здатна зменшити навантаження на судову систему, зберегти ділові відносини та мінімізувати фінансові втрати. Проте в Україні цей механізм залишається недостатньо поширеним через низький рівень правової обізнаності учасників фінансових правовідносин, обмежену кількість кваліфікованих медіаторів та потребу вдосконалення законодавчої бази. Тому актуально дослідити правову природу медіації та її перспективи у фінансовій сфері України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про активне вивчення проблеми медіації у фінансових правовідносинах в Україні. Останніми роками питання застосування медіації як альтернативного способу вирішення фінансових спорів досліджували такі українські науковці, як Петренко С. [3], Іваненко А. [4], Шевченко В. [5], Дмитренко О. [6], Кравченко Т. [7], Мельник Ю. [8] та інші. Вони підкреслюють важливість розвитку законодавчої бази, підвищення професійної підготовки медіаторів та правової обізнаності учасників фінансових правовідносин для ефективного впровадження медіації в Україні.

Мета статті. Метою дослідження є комплексний аналіз правової природи медіації у фінансових правовідносинах, визначення її ефективності як альтернативного способу врегулювання спорів, а також оцінка перспектив розвитку медіації в Україні. Дослідження передбачає вивчення законодавчого регулювання медіації, аналіз практичних аспектів її застосування у банківській, інвестиційній та корпоративній сферах, а також порівняння з досвідом зарубіжних країн. Особлива увага приділяється виявленню специфічних потреб учасників фінансових правовідносин, що дозволяє розробити рекомендації щодо підвищення ефективності процедур медіації, забезпечення дотримання комерційної та професійної конфіденційності та зміцнення ділових взаємин. Виявлення проблемних аспектів і визначення ключових напрямів вдосконалення законодавства сприятиме зменшенню конфліктів, економії ресурсів та підвищенню стабільності фінансової системи України, а також створить сприятливі умови для впровадження сучасних практик альтернативного вирішення спорів.

Матеріали і методи. У дослідженні використано комплекс наукових, правових та емпіричних джерел, що забезпечило всебічний аналіз медіації у фінансовій сфері. Основними матеріалами стали Закон України «Про медіацію», наукові монографії

та статті українських авторів, присвячені альтернативним способам вирішення фінансових спорів.

Крім того, враховано зарубіжний досвід застосування медіації у США, Великій Британії та Канаді, що дозволяє оцінити ефективність механізму у порівнянні з українськими реаліями. Методологія дослідження включала порівняльно-правовий аналіз, системний підхід, узагальнення та синтез наукових даних.

Порівняльний аналіз допоміг визначити особливості медіації у фінансових спорах та її правову природу, системний підхід забезпечив комплексне розуміння процесу, а узагальнення матеріалів сприяло формулюванню перспектив розвитку медіації та вдосконаленню законодавства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів у фінансовій сфері стає дедалі актуальнішою в умовах сучасного правового середовища України. В умовах економічної глобалізації та розвитку фінансових ринків конфлікти між учасниками фінансових правовідносин набувають все більшої складності, що потребує ефективних та гнучких механізмів їх врегулювання. Медіація дозволяє зменшити навантаження на судову систему, сприяє швидкому та взаємовигідному вирішенню спорів, а також зберігає ділові відносини між сторонами [1].

Правова природа медіації у фінансових правовідносинах визначається її статусом як добровільного процесу, у якому незалежна третя сторона — медіатор — сприяє досягненню згоди між сторонами спору. В Україні медіація регулюється Законом України «Про медіацію», який визначає основні принципи, процедури та правові наслідки медіації [2]. Даний закон встановлює, що результати медіації мають юридичну силу лише за умови оформлення їх у вигляді письмового договору, що підписується сторонами, а у разі потреби — нотаріально посвідчується.

У фінансовій сфері медіація застосовується у спорах між банками та клієнтами, акціонерами та керівництвом компаній, кредиторами та боржниками, а також у випадках врегулювання корпоративних конфліктів. Особливість фінансових спорів полягає у високій економічній значущості предмета конфлікту та необхідності дотримання професійної та комерційної таємниці. Саме тому медіація є оптимальним механізмом, оскільки вона дозволяє сторонам зберегти конфіденційність, мінімізувати ризики фінансових втрат та уникнути тривалих судових процесів [3].

Ефективність медіації у фінансових правовідносинах підтверджується досвідом зарубіжних країн. Наприклад, у США, Великій Британії та Канаді медіація активно використовується у банківських, інвестиційних та страхових спорах, де до 70% конфліктів вирішуються на етапі медіації без звернення до суду [4].

Українські науковці підкреслюють, що адаптація зарубіжного досвіду потребує врахування особливостей національного правового поля, зокрема низького

рівня довіри до фінансових інститутів та недостатньо розвиненої інституційної підтримки медіаторів [5].

Одним із ключових аспектів правової природи медіації у фінансових правовідносинах є принцип добровільності. Учасники спору самостійно вирішують, чи звертатися до медіатора, а також мають право у будь-який момент припинити процес. Це відрізняє медіацію від арбітражу чи судового розгляду, де рішення нав'язується стороною, що володіє владою (арбітром чи суддею). Водночас законодавство України надає медіаторам певні правові гарантії, зокрема обов'язок зберігати конфіденційність, що забезпечує юридичну безпеку сторін [2].

Перспективи розвитку медіації у фінансовій сфері в Україні пов'язані з кількома важливими напрямками:

- необхідністю підвищення рівня правової обізнаності учасників фінансових правовідносин щодо можливостей медіації та її переваг порівняно з судовим процесом;
- розвитком професійної спільноти медіаторів із фінансовою експертизою. У багатьох випадках фінансові спори вимагають знання бухгалтерського обліку, корпоративного права, банківських продуктів та інвестиційних інструментів;
- вдосконалення законодавства з метою стимулювання використання медіації.

Все це може бути досягнуто через проведення спеціалізованих навчальних програм, семінарів та включення медіації у освітні компоненти при навчанні здобувачів вищої освіти як юридичних так і економічних факультетів. Відповідна підготовка медіаторів забезпечить високий рівень компетентності та довіри до процесу медіації. На законодавчому рівні можливо передбачити пільгові процедури для сторін, які погоджуються на медіацію до початку судового розгляду, або введення фінансових стимулів для компаній, що активно використовують медіацію для врегулювання конфліктів [6, 7, 8].

Медіація у сфері фінансових правовідносин в Україні сьогодні розглядається як перспективний та ефективний механізм вирішення конфліктів, що відповідає сучасним вимогам гнучкості та оперативності у регулюванні спорів. Вона дозволяє сторонам уникати тривалих судових процедур, зменшувати фінансові та репутаційні втрати, зберігати ділові відносини та сприяти стабільності фінансових інститутів.

Правова природа медіації ґрунтується на трьох ключових принципах:

- добровільності;
- конфіденційності;
- юридичній значущості досягнутих домовленостей.

Добровільність забезпечує свободу сторін обирати участь у процедурі, конфіденційність дозволяє захищати комерційну та професійну інформацію, а юридична значущість угод гарантує їх виконання та правову силу, що робить медіацію надійним інструментом для фінансових суб'єктів.

Перспективи розвитку медіації у фінансовій сфері України тісно пов'язані з кількома ключовими факторами, а саме:

- підвищення правової обізнаності учасників фінансових правовідносин дозволяє ефективніше застосовувати механізми альтернативного вирішення спорів та сприяє більш активному використанню медіації на практиці;
- професійна підготовка медіаторів, їх сертифікація та накопичення практичного досвіду забезпечують високий рівень якості процедур та довіру сторін;
- удосконалення законодавчого регулювання, яке враховує специфіку фінансових спорів, створює сприятливі умови для широкого впровадження медіації та інтеграції її у систему врегулювання конфліктів.

У комплексі ці заходи сприятимуть формуванню більш стабільного, передбачуваного та прозорого фінансового середовища в Україні, зменшенню навантаження на судову систему та розвитку практики альтернативного вирішення спорів, що є важливим фактором для економічної стабільності та довгострокового зростання країни. Медіація стає не лише інструментом вирішення конфліктів, а й стратегічним механізмом підвищення ефективності фінансового сектору.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Висновки дослідження свідчать, що медіація у фінансових правовідносинах України є перспективним та ефективним механізмом альтернативного вирішення спорів.

Аналіз законодавства та наукових джерел показав, що добровільний характер процесу, конфіденційність і юридична значущість укладених угод створюють сприятливі умови для врегулювання конфліктів між банками, кредиторами та боржниками, акціонерами та керівництвом компаній. Практика зарубіжних країн підтверджує, що медіація дозволяє вирішувати до 70% фінансових спорів на досудовому етапі, що знижує навантаження на судову систему та економить ресурси сторін.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з кількома напрямками. По-перше, необхідне підвищення правової обізнаності учасників фінансових правовідносин щодо переваг медіації через спеціалізовані навчальні програми, семінари та інтеграцію дисциплін з медіації у навчальні плани юридичних і економічних факультетів. По-друге, важливо розвивати професійну спільноту медіаторів із фінансовою експертизою, що дозволить компетентно врегульовувати спори та підвищить довіру до процесу. По-третє, необхідне вдосконалення законодавства, зокрема шляхом створення пільгових процедур та фінансових стимулів для сторін, які обирають медіацію до судового розгляду. Комплексне впровадження цих заходів сприятиме формуванню ефективної, стабільної та передбачуваної системи медіації у фінансовій сфері України, що є важливим для розвитку сучасного українського права.

Література

1. Козак О.В. *Медіація у сучасному правовому полі України*. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 248 с.
2. Про медіацію: Закон України № 2709-VIII від 2018 р.
3. Петренко С. *Медіація у фінансових спорах: теорія та практика*. Львів : Видавництво Львівського університету, 2019. 192 с.
4. Іваненко А.В. *Альтернативні способи вирішення фінансових спорів*. Харків : Право, 2021. 224 с.
5. Шевченко В.М. *Практика медіації в Україні: зарубіжний досвід та національні особливості*. Київ : Центр правових досліджень, 2018. 136 с.
6. Дмитренко О. Підвищення правової обізнаності щодо медіації. *Право і суспільство*. 2020. № 4. С. 45–52.
7. Кравченко Т. *Професійна підготовка медіаторів у фінансовій сфері*. Київ : Академвидав, 2019. 168 с.
8. Мельник Ю. Вдосконалення законодавства про медіацію в Україні. *Правничий вісник*. 2021. № 2. С. 77–85.

References

1. Kozak, O. V. *Mediation in the Modern Legal Field of Ukraine*. Kyiv: Yurinkom Inter, 2020. 248 p. [in Ukrainian].
2. Law of Ukraine “On Mediation,” № . 2709-VIII, 2018 [in Ukrainian].
3. Petrenko, S. *Mediation in Financial Disputes: Theory and Practice*. Lviv: Lviv University Press, 2019. 192 p. [in Ukrainian].
4. Ivanenko, A. V. *Alternative Methods for Resolving Financial Disputes*. Kharkiv: Pravo, 2021. 224 p. [in Ukrainian].
5. Shevchenko, V.M. *Practice of Mediation in Ukraine: Foreign Experience and National Specifics*. Kyiv: Center for Legal Research, 2018. 136 p. [in Ukrainian].
6. Dmytrenko, O. Raising Legal Awareness on Mediation. *Law and Society*, 2020, № 4, pp. 45–52 [in Ukrainian].
7. Kravchenko, T. *Professional Training of Mediators in the Financial Sphere*. Kyiv: Akademvydav, 2019. 168 p. [in Ukrainian].
8. Melnyk, Y. Improving Legislation on Mediation in Ukraine. *Legal Bulletin*, 2021, № 2, pp. 77–85 [in Ukrainian].

Зарічанська Зоя Віталіївна

суддя

Господарський суд Черкаської області

Zarichanska Zoya

Judge

Commercial Court of Cherkasy Region

ORCID: 0009-0003-2302-2042

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-10-11532

МЕЖІ СУДДІВСЬКОГО РОЗСУДУ ЩОДО ПОДОВЖЕННЯ СТРОКІВ ДЛЯ ВЧИНЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДІЙ У ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ

LIMITS OF JUDICIAL DISCRETION REGARDING EXTENSION OF TIME LIMITS FOR PERFORMING PROCEDURAL ACTIONS IN COMERCIAL PROCEEDINGS

Анотація. Вступ. «Межі суддівського розсуду» та «внутрішнє переконання судді» — дефініції, які завжди викликають неоднозначне ставлення, оскільки вони не є чітко окресленими законодавчо, а відтак і не є на сто відсотків передбачуваними для учасників справи. Норми процесуального закону та суддівська практика господарських судів стосовно застосування таких норм все ж дозволяють окреслити можливі гії судді, зокрема щодо поновлення чи відмови у поновленні пропущеного процесуального строку, тобто межі суддівського розсуду при вирішенні таких питань.

Мета статті полягає у комплексному аналізі норм Господарського процесуального кодексу України, які є обмежувальними для суддівського розсуду при вирішенні питань стосовно поновлення, продовження чи надання додаткових строків учасникам справи для вчинення процесуальних дій.

Матеріали і методи: використано методи аналізу та синтезу, порівняльно-правовий для з'ясування спільних і відмінних рис різних процесуальних кодексів стосовно питання відновлення процесуальних строків; застосовано системний підхід для вивчення питання щодо встановлення господарськими судами поважності причин невчинення процесуальних дій у строк.

Результати: з'ясовано, що зумовлює можливість продовження чи поновлення пропущених процесуальних строків судом, які чинники є обмежувальними для таких дій суду; проаналізовано судову практику господарських судів різних інстанцій з питань відновлення пропущених процесуальних строків.

Перспективи: У подальших наукових дослідженнях висвітлюватимуться питання щодо прав та обов'язків суду при з'ясуванні обставин поважності для відновлення процесуальних строків, враховуючи обмежувальні приписи Господарського процесуального кодексу України. Вказане дасть змогу виявити прогалини у процесуальному законодавстві та накреслити шляхи їх заповнення.

Ключові слова: межі, суддівський розсуд, процесуальні строки, поважність причин пропуску.

Summary. Introduction. “Limits of judicial discretion” and “internal conviction of the judge” — definitions that always cause an ambiguous attitude, since they are not clearly defined by law, and therefore are not one hundred percent predictable for the participants in the case. The norms of the procedural law and the judicial practice of commercial courts regarding the application of such norms nevertheless allow us to outline the possible actions of the judge, in particular regarding the renewal or refusal to renew the missed procedural term, that is, the limits of judicial discretion when deciding such issues.

The purpose of the article is a comprehensive analysis of the norms of the Economic Procedural Code of Ukraine, which are restrictive for judicial discretion when resolving issues related to the renewal, extension or granting of additional terms to the parties to the case for taking procedural actions.

Materials and methods. Methods of analysis and synthesis, comparative and legal, were used to clarify the common and distinctive features of various procedural codes regarding the issues of restoration of procedural terms; a systematic approach was applied to study the issue of establishing by commercial courts the validity of the reasons for not taking procedural actions within the time limit.

Results. It has been clarified what determines the possibility of extending or renewing the missed procedural terms by the court, and what factors are limited for such actions of the court; the judicial practice of commercial courts of various instances on the issue of restoration of missed procedural terms was analyzed.

Discussion. Further scientific research will highlight issues regarding the rights and obligations of the court when clarifying the circumstances of validity for the restoration of procedural deadlines, taking into account the restrictive provisions of the Commercial Procedural Code of Ukraine. This will allow identifying gaps in procedural legislation and outlining ways to fill them.

Key words: limits, judicial discretion, procedural deadlines, validity of the reasons for the omission.

Постановка проблеми. Під час здійснення правосуддя у господарських судах виникають питання щодо необхідності збільшення строку для вчинення тієї чи іншої процесуальної дії учасником справи, внаслідок недотримання ним строку вчинення такої дії з різних причин. Під час вирішення питання щодо поновлення, продовження чи надання додаткового строку для вчинення відповідної процесуальної дії учасником справи суд має зважувати на принципи рівності та змагальності сторін, на тривалість пропущеного строку, на стадію розгляду справи, на якій учасник справи заявив про намір вчинити відповідну процесуальну дію, на поважність причини пропущення такого строку, на «розумність» нового строку в розумінні практики Європейського Суду з прав людини тощо. Такі чинники зумовлюють певний суддівський розсуд для надання нового строку чи його ненадання. У статті досліджено орієнтири для окреслення меж суддівського розсуду, якими керуються суди для вирішення таких питань.

Пропоноване до дослідження питання на сьогоднішній день є актуальним, оскільки норми процесуального закону передбачають чіткий та послідовний алгоритм дій, як суду, так і учасників справи для всебічного розгляду справи у термін, який буде вважатися достатнім для з'ясування всіх обставин справи і водночас буде нетривалим з огляду на необхідність дотримання розумного строку розгляду справи.

З одного боку суду необхідно зважати на причини, з яких учасник справи не встиг здійснити конкретну дію у зазначений строк та надати новий строк для її вчинення, якщо такі причини були невідворотними і запобігти їм учасник справи не міг. З іншого боку суд має дотримуватись загальних строків розгляду справи, адже процесуальний закон встановлює строки не тільки для учасників справи, а і для суду. Суттєве та безпідставне порушення судом строку, протягом якого має бути розглянута справа, може стати підставою для притягнення судді до відповідальності Вищою радою правосуддя.

Дотримання такого балансу суддею під час вирішення справи у питаннях продовження чи поновлення строків учасникам справи для реалізації ними своїх процесуальних дій зумовлює певний суддівський розсуд, в якого є окреслені межі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми щодо відновлення, продовження, поновлення судом процесуальних строків були предметом розгляду у господарському судочинстві науковцями

О. М. Борщевською, Ю. О. Шекерою, у цивільному судочинстві науковцями Р. Я. Демківом, О. В. Андрійчуком, А. В. Яновицькою, у адміністративному судочинстві М. О. Сорокою, М. В. Джафаровою та ін. До прикладу Ю. О. Шекера предметом дослідження у статті «Щодо питання про додержання процесуальних строків суддями господарських судів» обрали строки у господарському процесуальному праві України, що визначені для суду стосовно вчасного та швидкого розгляду справи у строк, який встановлювався нормами процесуального кодексу [1]. Але дослідження зазначеного питання здійснювалось в контексті норм Господарського процесуального кодексу України в редакції, яка була чинна до 15 грудня 2017 року, тобто до викладення такого процесуального кодексу у новій редакції.

Водночас науковці у галузі цивільного процесу піддавали аналізу норми Цивільного процесуального кодексу України після його викладення у новій редакції, яка в питанні процесуальних строків близька за змістом до відповідних норм Господарського процесуального кодексу України.

Концепцію понять «суддівський розсуд», «внутрішнє переконання судді» досліджували такі вітчизняні науковці як А. В. Шевченко, В. В. Гевко, В. П. Сокалюк, М. Д. Савенко, І. Б. Малех, А. Ткачук. Проте їхні наукові роботи виконувались в межах цивільного, кримінального та адміністративного судочинства. До прикладу, Шевченко А. В. досліджувала випадок, коли Дисциплінарна палата Вищої ради правосуддя встановила перевищення суддею меж суддівського розсуду, а саме щодо відмови у відкритті касаційного провадження та непоновленні процесуального строку [2].

Суддівський розсуд при розгляді господарських справ в певній мірі є схожим із суддівським розсудом при здійсненні цивільного та адміністративного судочинства, проте має свої відмінності з огляду на більш домінуючий характер принципу змагальності сторін у порівнянні з іншими процесами.

Метою статті є здійснити комплексний аналіз норм Господарського процесуального кодексу України, які є обмежувальними для суддівського розсуду при вирішенні питань стосовно поновлення, продовження чи надання додаткових строків учасникам справи для вчинення процесуальних дій.

Виклад основного матеріалу. Господарський процесуальний кодекс України 15 грудня 2017 року викладено в новій редакції, в якій детально встанов-

лено порядок дій як суду, так і учасників судового процесу. Судове провадження могло здійснюватися в порядку наказного, спрощеного або загального позовного провадження в залежності від складності справи та інших чинників. У спрощеному та загальному позовному провадженні визначено, зокрема, порядок подання заяв по суті, подання доказів, зустрічного позову та здійснення інших процесуальних дій. Також визначено строки для вчинення таких процесуальних дій та наслідки пропуску строків. Так, у частині другій статті 118 Господарського процесуального кодексу України визначено, що будь-які документи, які подані після спливу строку на їх подання, мають бути залишені судом без розгляду, за винятком випадків, що визначені процесуальним кодексом. Подібні наслідки містить норма частини восьмої статті 80 Господарського процесуального кодексу України стосовно доказів, які сторона подала поза строком, визначеним законом, такі докази не враховуються при розгляді справи. Водночас існує виняток, а саме, якщо особа, подаючи їх, навела достатнє і переконливе обґрунтування обставин, які перешкоджали їй подати докази у строк. Згідно з першою та шостою частинами статті 180 Господарського процесуального кодексу України відповідач має право подати позов до позивача, зустрічний позов, задоволення якого спричинить повну чи часткову відмову у первісному позові; такий позов може бути подано відповідачем у строк, який надається для подання відзиву на позов. Наслідком порушення відповідачем строку щодо подання позову до позивача є повернення зустрічного позову.

Такі норми введені до господарського процесу задля дотримання принципу розумного строку розгляду справи, який українські суди зобов'язані виконувати в силу положень статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка визначає загальновідоме право на справедливий суд [3].

У Висновку № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний строк та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів Консультативна рада зазначила, що право на справедливий суд має тенденцію до перетворення на справжнє матеріальне право громадян Європи, додержання якого гарантується ЄСПЛ та згодом національними судами, наприклад, шляхом відшкодування стороні, справа якої не була розглянута судом упродовж розумного строку [4].

Суд при розгляді справи керується принципом верховенства права (частина перша статті 11 Господарського процесуального кодексу України) [5]. Принцип верховенства права покликаний протистояти сваволі влади держави, а отже і судової влади. Тому не менш важливо, щоб приймаючи рішення, судді не зловживали своєю владою [6].

Статтею 119 Господарського процесуального кодексу України законодавець передбачив можливість поновлення та продовження процесуальних строків в разі неможливості їх дотримання, а у п'ятій частині статті 80 Господарського процесуального кодексу України передбачає можливість надання додаткового строку для подання доказів [5].

Проте така можливість залежить не тільки від волевиявлення учасника судового провадження, а і від суддівського розсуду. У зазначених нормах законодавець передбачив можливість встановлення нових строків виключно за наявності обґрунтованих та суттєвих обставин, які зумовили неможливість виконання конкретної дії у строк.

У судовій практиці відновлення пропущених процесуальних строків розуміється як право, а не обов'язок суду. Конкретні підстави пропуску процесуального строку можуть бути визнані господарським судом неповажними. У цьому випадку у відновленні процесуального строку буде відмовлено [7, ст. 84].

Крім поважності причин пропуску строку при вирішенні питання поновлення процесуального строку для здійснення відповідної процесуальної дії учасником справи важливим є також врахування судом загального строку розгляду справи, що чітко визначений Господарським процесуальним кодексом України.

Частина третя статті 177 Господарського процесуального кодексу України визначає процесуальний строк для суду, а саме для здійснення всіх підготовчих дій до розгляду справи по суті передбачається строк в шістдесят днів з дати постановлення ухвали про відкриття провадження у справі. У подальшому такий строк може бути продовжено на період не більше тридцяти днів за умови наявності обґрунтованих підстав неможливості завершення підготовчих дій у шестидесятиденний період. Ініціатором продовження може бути або сторона спору або суд. У даному випадку ми спостерігаємо достатній суддівський розсуд щодо такого продовження. Тобто суду надається право вирішувати, чи обмежуватись коротким строком підготовчого провадження, чи, в разі необхідності додаткового часу для підготовки до розгляду справи по суті, продовжити його. Водночас у даному випадку межа суддівського розсуду — це дев'яносто днів підготовчого провадження, поза межами якого норми процесуального закону не дають суду права виходити [5].

Частини перша та друга статті 195 Господарського процесуального кодексу України визначають коли і протягом якого строку має бути проведено розгляд справи по суті [5]. Так, відкриття судового засідання по розгляду справи по суті має бути здійснено судом не пізніше шестидесяти днів з дня постановлення ухвали про відкриття провадження у справі, або, в разі продовження підготовчого провадження, не пізніше дня, до якого воно продовжено. Розгляд справи по суті має бути здійснено судом протягом

тридцяти днів. Жодного права на продовження такого строку норми Господарського процесуального кодексу України не містять, що надає нам підстави вважати про відсутність суддівського розсуду щодо строку вирішення справи по суті.

Із дослідженого випливає, що для суду визначено строк розгляду справи у загальному позовному провадженні — не більше ста двадцяти днів, у зв'язку з чим суд має контролювати дотримання учасниками справи строків для вчинення ними процесуальних дій.

Ю.О. Шекера наголошує, що питання процесуальних строків щільно пов'язане із питанням дисциплінарної відповідальності суддів [1].

У пункті другому частини першої статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності визначено, зокрема, безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом [8].

Водночас слід зауважити, що відповідно до підпункту г) пункту першого частини першої статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності може бути порушення засад рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості [8].

Тобто суд має з одного боку дотримуватись принципів рівності та змагальності сторін у наданні ними своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, а з іншого — не допустити затягування судового процесу. Саме ці крайнощі і визначають межі суддівського розсуду.

У питанні можливості поновлення процесуального строку чи надання додаткового строку судова практика керується здоровим глуздом і враховує необхідність дотримання присічних строків, якими, зокрема, є строки окремих стадій судового провадження і безпосередньо загальний строк розгляду справи, а також враховує необхідність надання сторонам висловитись, що є невід'ємною складовою права на справедливий суд в розумінні практики Європейського суду з прав людини та громадянина.

Борщевська О.М. вважає, що присічний строк на відновлення пропущеного строку повинен мати місце, оскільки вказане є дисциплінуючим фактором для учасників судового процесу та надає додаткові гарантії остаточності судового рішення після настання присічних строків для оскарження [7, ст. 91].

Враховуючи, що серед завдань підготовчого провадження є фінальне з'ясування предмета спору, остаточне визначення характеру спірних відносин, з'ясування кінцевих позовних вимог, визначення складу учасників судового процесу (залучення третіх осіб, заміна відповідача на належного, залучення

співвідповідача); визначення всіх заперечень щодо вимог позивача; остаточне окреслення обставин справи, які необхідно встановити або спростувати, формування доказової бази, то на нашу думку, яка співпадає із загальноприйнятою судовою практикою, заяви по суті, як і докази, мають бути подані до закінчення підготовчого провадження.

Така практика формується господарськими судами першої інстанції України. До прикладу, Господарським судом міста Києва не надано додатковий строк для прийняття доказів після закриття підготовчого провадження та не прийнято такі докази до розгляду [9].

Подання доказів за нинішніми правилами господарського процесу варто розглядати не лише як обов'язок сторін, а і як їхнє право [10], тому неподання доказів є відповідальністю сторони у справі. Так, враховуючи принцип диспозитивності, рішення у справі вважається ухваленим законно і справедливо на підставі тих доказів, що сторони надали суду.

Найбільш строгим підходом характеризується позиція судів першої інстанції, що у подальшому підтримується судами вищих інстанцій, стосовно поновлення/продовження строку на подання зустрічного позову.

Заявлення зустрічного позову може бути здійснено у строк для подання відзиву. Слід враховувати, що прийняття зустрічного позову не зумовлює початок розгляду справи по суті, водночас його прийняття передбачає необхідність подати учасникам справи всі заяви по суті щодо нього (відзив, відповідь на відзив та заперечення на відповідь на відзив). Вказане, в разі поновлення строку для подання зустрічного позову, який суттєво пропущений, зумовлюватиме більш тривалий розгляд справи, що може спричинити порушення судом строку розгляду справи, визначеного нормами статей 177, 195 Господарського процесуального кодексу України [5].

Визначення питання поважності причин пропуску процесуального строку законодавець передав на суддівський розсуд, не зазначивши критеріїв визначення такої поважності. У кожному конкретному випадку суд самостійно визначає, чи є така причина пропуску процесуального строку поважною.

Деякі процесуалісти до причин, що беруться до уваги судом при вирішенні питання про відновлення процесуального строку, відносять важкий збіг обставин, несвочасне сповіщення про необхідність вчинити певну процесуальну дію, затримку в отриманні пошти [7, ст. 91].

У Рішенні у справі «ТОВ «ФРІДА» проти України» (Заява № 24003/07)) Європейський Суд з прав людини зазначив, що застосовуючи процесуальні норми, національні суди повинні уникати як надмірного формалізму, який може вплинути на справедливість провадження, так і надмірної гнучкості, яка призведе до анулювання вимог процесуального законодавства [11].

У постанові Верховного Суду від 23.09.2025 у справі № 922/622/20 [12] аналізувалось питання правильності висновку суду апеляційної інстанції щодо неприйняття доказу та клопотання про призначення експертизи, які не подано до суду першої інстанції. Верховний Суд звернув увагу на норму частини третьої статті 269 Господарського процесуального кодексу України, відповідно до якої докази, які не були подані до суду першої інстанції, приймаються судом лише у виняткових випадках, якщо учасник справи надав докази неможливості їх подання до суду першої інстанції з причин, що об'єктивно не залежали від нього. У зв'язку з чим Верховний Суд визначив перелік умов, обов'язкова наявність яких може зумовити прийняття доказів апеляційним судом. До таких умов належать: винятковий випадок; незалежні від сторони обставини, що зумовили неподання стороною доказів суду першої інстанції; тягар доказування існування таких обставин покладається на сторону, що подає докази. У даній справі Верховний Суд встановив, що стороною не доведено, що неможливість надання суду першої інстанції доказів є винятковим випадком.

У постанові від 20.05.2025 у справі № 904/4054/23 [13] Верховний Суд, аналізуючи поважність причини пропущення процесуального строку у зв'язку з невиходом звільненого працівника тривалий час на зв'язок, зазначив, що норми процесуального кодексу не пов'язують право суду поновити строк тільки з конкретним колом обставин. Водночас поважними причинами можуть визнаватись тільки ті обставини, що є об'єктивно непереборними, незалежними від волевиявлення сторони та пов'язані з дійсними істотними перешкодами чи труднощами для вчинення процесуальної дії. Питання про обґрунтованість поважності обставин, за яких відбулось пропущення строку, суд вирішує за своїм внутрішнім переконанням, основою якого має бути повне, всебічне, об'єктивне вивчення доказів, що подані на підтвердження таких обставин. Дослідивши такі докази, Верховний Суд встановив, що неможливість подання доказів у визначений строк через те, що звільнений працівник не виходив тривалий час на зв'язок, не є обґрунтованими підставами поважності пропуску строку, оскільки не мають об'єктивного характеру, а перебувають у площині відповідальності позивача за організацію власної господарської діяльності.

У постановах від 24.09.2025 у справі № 920/1061/23(920/34/25) [14], від 09.09.2025 у справі № 910/5237/25 [15], від 27.08.2025 у справі № 927/50/25 [16] Верховний Суд погодився із позиціями судів попередніх інстанцій щодо відсутності поважних причин для поновлення строку на подання зустрічного позову.

Так, у справі № 920/1061/23(920/34/25) [14] скажником зазначались такі причини, що на його думку є поважними для поновлення строку подання зустріч-

ного позову: безперервний догляд скажника за хворою матір'ю, яка потребує такого догляду за станом здоров'я; обставини введення воєнного стану у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України; місцезнаходження скажника на території можливих бойових дій, де постійно оголошуються повітряні тривоги.

У справі № 910/5237/25 [15] скажник зазначав про перебування керівника товариства у відпустці протягом строку для подання відзиву і, відповідно, зустрічного позову. Суди встановили, що на час відпустки керівника товариства було призначено особу, яка виконувала обов'язки керівника, а отже могла надати розпорядження адвокату на підготовку зустрічного позову. Крім того, встановлений судом строк подачі відзиву спливає після закінчення відпустки керівника товариства.

У справі № 927/50/25 [16] зустрічний позов подано з пропущенням процесуального строку із заявою про поновлення такого строку. Місцевий господарський суд встановив, що заява про поновлення не містить обґрунтованих пояснень щодо поважності обставин, що зумовили несвочасне подання зустрічного позову, а саме щодо неможливості його подання адвокатом відповідача у строк, встановлений судом для подання відзиву на позов, тобто в період, коли директор відповідача не перебував у відпустці, враховуючи те, що відзив був поданий представником відповідача своєчасно. Внаслідок чого суд першої інстанції, керуючись положеннями частини шостої статті 180 Господарського процесуального кодексу України, відмовив відповідачу у поновленні процесуального строку на подання зустрічного позову та повернув відповідачу його зустрічний позов без розгляду. Суд апеляційної інстанції ухвалу суду першої інстанції скасував, в обґрунтування чого послався зокрема на те, що зустрічний позов був поданий відповідачем на стадії підготовчого провадження, питання про прийняття якого вирішується судом відповідно до пункту 4 частини другої статті 182 Господарського процесуального кодексу України у підготовчому засіданні. Верховний Суд не погодився із позицією суду апеляційної інстанції, зазначивши, що суд апеляційної інстанції безпідставно послався на вищезазначені положення процесуального закону, оскільки вказана норма не визначає строків подання зустрічного позову, а стосується виключно вирішення судом питання про прийняття зустрічного позову. Ухвала суду першої інстанції про повернення зустрічного позову і відмову у поновленні строку на його подання залишена Верховним Судом в силі.

Водночас необхідно зазначити, що в більшості випадків суди першої інстанції задовольняють заяви сторін та надають додатковий строк для надання заяв по суті, надання доказів, вчинення інших процесуальних дій тоді, коли ці строки порушуються на декілька днів. Поновлення, продовження таких строків зумовлене необхідністю дотримання судом

принципу рівності та змагальності сторін. Так, до прикладу, в разі пропущення і не продовження строку для подання відзиву на позов, що матиме наслідком залишення відзиву на позов без розгляду, суд розглядатиме справу за відсутності заперечень щодо предмета спору відповідача, які, відповідно до статті 161 Господарського процесуального кодексу України, можливо викласти виключно в заяві по суті — відзиві на позов [5]. У деяких випадках вказане призводить до неправильного вирішення спору, оскільки не дотримується принцип змагальності сторін і суд розглядає спір, враховуючи лише позицію позивача.

Перевірка обґрунтованості задоволення таких клопотань здійснюється судами вищих інстанцій тільки в разі оскарження процесуальних рішень суду першої інстанції іншою стороною разом з рішенням суду, ухваленим по суті справи. Вказане впливає зі змісту пункту дев'ятого частини першої статті 255 Господарського процесуального кодексу України, відповідно до якого підлягають оскарженню окремо від рішення в апеляційному порядку ухвали про відмову поновити або продовжити пропущений процесуальний строк [5]. Водночас ухвали про поновлення та продовження процесуальних строків не містяться в переліку ухвал, які підлягають оскарженню окремо від рішення суду. Їх оскарження може бути включено лише до апеляційної скарги на рішення суду по суті справи.

Серед причин, які визнавались судами першої інстанції поважними для поновлення/продовження строку на подання відзиву, є:

- технічна помилка, у зв'язку з якою відзив на позовну заяву було спрямовано до іншого господарського суду в межах строку на надання відзиву, тоді як до належного суду відзив подано із пропуском сім днів [17];
- необхідність здійснення адвокатом адвокатських запитів для формування правової позиції по справі, клопотання про продовження строку для подання відзиву задоволено судом та продовжено такий строк на чотири дні [18];
- здійснення відповідачем моніторингу поштової кореспонденції та Електронного кабінету один раз на тиждень, у зв'язку з чим відповідач пізно дізнався про відкриття провадження у справі; подальша необхідність адвокату, з яким щойно укладено договір про надання правової допомоги ознайомитись з матеріалами справи з метою формування позиції по цьому спору та підготовки відзиву на позовну заяву, пропуск строку на подання відзиву на позов становив три дні [19];
- отримання адвокатом ордеру після спливу строку на подання відзиву, пропуск строку на подання відзиву становив дванадцять днів [20];

- укладення з адвокатом договору про надання правової допомоги також після спливу строку на подання відзиву, пропуск строку на подання відзиву становив близько п'ятнадцяти днів [21].

Суди першої інстанції під час вирішення питання поважності причин неподання доказів у строк, визначений частинами другою та третьою статті 80 Господарського процесуального кодексу України враховували такі обставини обґрунтованими для надання додаткового строку на подання доказів: необхідність отримання доказу від організації, до якої здійснено запит [22]; пізнє отримання доказів від іншої особи [23]; зміна обставин, що підлягають доказуванню [24] тощо.

Непоновлення строку за наявності «справді вагомих причин» є порушенням статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2].

Водночас свідоме порушення правових норм, чи помилкове їх застосування, є складовою внутрішнього переконання судді, яке потім матеріалізується в судовому рішенні та піддається оцінці за критерієм законності й справедливості як сторонами процесу, так і сторонніми спостерігачами [25].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Суддівський розсуд у вирішенні питань щодо надання нового строку учасникам справи для вчинення тієї чи іншої процесуальної дії не є безмежним та не може бути свавільним, оскільки існують певні межі, які опосередковано відображені в Господарському процесуальному кодексі України і досвідчений суддя з ними обізнаний та не виходить за їх рамки. Норми Господарського процесуального кодексу України передбачають послідовний та передбачуваний алгоритм дій, як для суду, так і для учасників справи. Невчинення певної процесуальної дії учасником справи у визначений строк передбачає негативні наслідки для такого учасника, як то залишення без розгляду заяви по суті, неприйняття доказів тощо. Сформована судова практика господарських судів в Україні стосовно питання визначення поважності причин пропуску процесуальних строків змушує учасників справи здійснювати відповідні процесуальні дії вчасно, тобто примушує їх до дисциплінованості, обізнаності не тільки зі своїми процесуальними правами, а і з обов'язками. Вказане є суттєвим здобутком правової культури як правників, так і учасників справи в господарському процесі, які не є юристами, оскільки вони не звільняються від обов'язку дотримання процесуальних строків. На нашу думку, такий здобуток є наслідком належного застосування і дотримання норм впровадженого у новій редакції Господарського процесуального кодексу України.

Література

1. Шекера Ю. Щодо питання про додержання процесуальних строків суддями господарських судів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 4, Т. 1. С. 154–157.
2. Шевченко А. В. Суддівський розсуд і суддівське свавілля: межі дозволеного та відповідальність за їх порушення. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. (3). С. 111–120. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/305> (дата звернення: 14.10.2025).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 14.10.2025).
4. Висновок № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний строк та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів, схвалений на 5 засіданні КРЄС (Страсбург, 22–24 лист. 2004 р.), документ № ССЈЕ (2004), оп. 6. URL: https://court.gov.ua/userfiles/vism6_2004.pdf. (дата звернення: 04.10.2025).
5. Господарський процесуальний кодекс України від 06 лист. 1991 р. № 1798-ХІІ (в редакції станом на 14.10.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/ed20250828#Text>. (дата звернення: 14.10.2025).
6. Нецька Л. Принцип верховенства права у господарському судочинстві. *Міжнародні наукові конференції Юридичного факультету, ##plugins.citationFormat.abnt.location##*, jul. 2023. URL: <https://conference.nau.edu.ua/index.php/TL/bezpeka/paper/view/10049/8160> (дата звернення: 04.10.2025).
7. Борщевська О. Строки у господарському судочинстві: монографія. Одеса, 2017. 230 с.
8. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII (в редакції станом на 14.10.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 14.10.2025).
9. Рішення Господарського суду міста Києва у справі № 910/5724/25 від 17.09.2025. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130342442>. (дата звернення: 14.10.2025).
10. Нецька Л., Дячишин М. Актуальні питання доказів та доказування у господарському процесуальному праві. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. Київ : НАУ, 2023. № 2(67). С. 181–188.
11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «ТОВ «ФРІДА» проти України» (Заява № 24003/07). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c83#Text (дата звернення: 14.10.2025).
12. Постанова Верховного Суду від 23.09.2025 у справі № 922/622/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130529170> (дата звернення: 14.10.2025).
13. Постанова Верховного Суду від 20.05.2025 у справі № 904/4054/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127743286> (дата звернення: 14.10.2025).
14. Постанова Верховного Суду від 24.09.2025 у справі № 920/1061/23(920/34/25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130493404> (дата звернення: 14.10.2025).
15. Постанова Верховного Суду від 09.09.2025 у справі № 910/5237/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130096740> (дата звернення: 14.10.2025).
16. Постанова Верховного Суду від 27.08.2025 у справі № 927/50/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129853544> (дата звернення: 14.10.2025).
17. Ухвала Господарського суду Полтавської області від 02.10.2025 у справі № 910/10174/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130680829> (дата звернення: 14.10.2025).
18. Ухвала Господарського суду Харківської області від 02.10.2025 у справі № 922/3139/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130681041> (дата звернення: 14.10.2025).
19. Ухвала Господарського суду Харківської області від 30.09.2025 у справі № 922/3181/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130643587> (дата звернення: 14.10.2025).
20. Ухвала Господарського суду Одеської області від 24.09.2025 у справі № 916/3368/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130492856> (дата звернення: 14.10.2025).
21. Ухвала Господарського суду Дніпропетровської області від 16.09.2025 у справі № 904/4459/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130229457> (дата звернення: 14.10.2025).
22. Ухвала Господарського суду Харківської області від 23.09.2025 у справі № 922/3239/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130456186> (дата звернення: 14.10.2025).
23. Ухвала Господарського суду Хмельницької області від 22.09.2025 у справі № 924/1351/20(924/699/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130377329> (дата звернення: 14.10.2025).
24. Ухвала Господарського суду Чернігівської області від 22.09.2025 у справі № 927/584/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130409422> (дата звернення: 14.10.2025).
25. Гевко В. В. Формування внутрішнього переконання судді на засадах незалежності та безсторонності. *Наукові праці МАУП. Серія Юридичні науки*. Київ : МАУП, 2018. № 2 (56). С. 24–32.

References

1. Shekera Yu. Shchodo pytannia pro doderzhannia protsesualnykh strokiv suddiamy hospodarskykh sudiv. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu*. 2015. Vyp. 4, T. 1. P. 154–157.
2. Shevchenko A. V. Suddivskyi rozsud i suddivske svavillia: mezhi dozvolenoho ta vidpovidalnist za yikh porushennia. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. 2018. (3). S. 111–120. URL: <https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/305>
3. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Ievropeiska konventsiiia z prav liudyny). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
4. Vysnovok № 6 (2004) Konsultatyvnoi rady yevropeiskyykh suddiv do uvahy Komitetu Ministriv Rady Yevropy shchodo spravedyvoho sudu v rozumnyi strok ta roli suddi v sudovykh protsesakh z urakhuvanniam alternatyvnykh zasobiv vyrishennia sporiv, skhvalenyi na 5 zasidanni KRIeS (Strasburh, 22–24 lyst. 2004 r.), dokument № CCJE (2004), or. 6. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn6_2004.pdf
5. Hospodarskyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 06 lyst. 1991 r. № 1798-XII (v redaktsii stanom na 14.10.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12/ed20250828#Text>
6. Netska L. Pryntsyp verkhovenstva prava u hospodarskomu sudochynstvi. *Mizhnarodni naukovy konferentsii Yurydychnoho fakultetu, ##plugins.citationFormat.abnt.location##*, jul. 2023. URL: <https://conference.nau.edu.ua/index.php/TL/bezpeka/paper/view/10049/8160>.
7. Borshchevska O. Stroky u hospodarskomu sudochynstvi: monohrafiia. Odesa, 2017. 230 p.
8. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02 chervnia 2016 r. № 1402-VIII (v redaktsii stanom na 14.10.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
9. Rishennia Hospodarskoho sudu mista Kyieva u spravi № 910/5724/25 vid 17.09.2025. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130342442>
10. Netska L., Diachyshyn M. Aktualni pytannia dokaziv ta dokazuvannia u hospodarskomu protsesualnomu pravi. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatyinoho universytetu. Serii: Yurydychnyi visnyk "Povitriane i kosmichne pravo"*. Kyiv: NAU, 2023. № 2(67). S. 181–188.
11. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi "TOV "FRIDA" proty Ukrainy" (Zaiava № 24003/07). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c83#Text
12. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 23.09.2025 u spravi № 922/622/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130529170>
13. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 20.05.2025 u spravi № 904/4054/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127743286>
14. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 24.09.2025 u spravi № 920/1061/23(920/34/25). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130493404>
15. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 09.09.2025 u spravi № 910/5237/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130096740>
16. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 27.08.2025 u spravi № 927/50/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129853544>
17. Ukhvala Hospodarskoho sudu Poltavskoi oblasti vid 02.10.2025 u spravi № 910/10174/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130680829>
18. Ukhvala Hospodarskoho sudu Kharkivskoi oblasti vid 02.10.2025 u spravi № 922/3139/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130681041>. (data zvernennia: 14.10.2025).
19. Ukhvala Hospodarskoho sudu Kharkivskoi oblasti vid 30.09.2025 u spravi № 922/3181/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130643587>. (data zvernennia: 14.10.2025).
20. Ukhvala Hospodarskoho sudu Odeskoi oblasti vid 24.09.2025 u spravi № 916/3368/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130492856>. (data zvernennia: 14.10.2025).
21. Ukhvala Hospodarskoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 16.09.2025 u spravi № 904/4459/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130229457>
22. Ukhvala Hospodarskoho sudu Kharkivskoi oblasti vid 23.09.2025 u spravi № 922/3239/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130456186>
23. Ukhvala Hospodarskoho sudu Khmelnytskoi oblasti vid 22.09.2025 u spravi № 924/1351/20(924/699/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130377329>
24. Ukhvala Hospodarskoho sudu Chernihivskoi oblasti vid 22.09.2025 u spravi № 927/584/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130409422>
25. Hevko V. V. Formuvannia vnutrishnoho perekonannia suddi na zasadakh nezalezhnosti ta bezstoronnosti. *Naukovi pratsi MAUP. Serii Yurydychni nauky*. Kyiv: MAUP, 2018. № 2 (56). S. 24–32.

Халецька Катерина Костянтинівна
аспірант кафедри господарського права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Khaletska Kateryna
Postgraduate Student of the department of Economic Law
Yaroslav Mudriy National Law University
ORCID: 0000-0002-3525-7856

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-10-11582

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТИ

MODERN PROBLEMS AND WAYS TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF PUBLIC PROCUREMENT IN UKRAINE: THEORETICAL AND INTERNATIONAL ASPECTS

Анотація. Вступ. У статті досліджено сучасні проблеми функціонування системи публічних закупівель в Україні та окреслено шляхи підвищення її ефективності на основі аналізу вітчизняного законодавства й міжнародного досвіду. Вступ на частина акцентує увагу на важливості публічних закупівель як інструменту державного регулювання економіки, що впливає на рівень прозорості, ефективності використання бюджетних коштів і формування конкурентного середовища. Визначено, що попри суттєвий прогрес у реформуванні системи Prozorro, в Україні залишаються невирішеними проблеми нормативно-правової фрагментації, дублювання контролюючих функцій, низького рівня цифровізації та недостатньої інтеграції аналітичних інструментів.

Мета. Метою дослідження є виявлення ключових недоліків чинної системи державного регулювання у сфері закупівель і формування комплексу пропозицій щодо її вдосконалення з урахуванням найкращих міжнародних практик.

Матеріали і методи ґрунтуються на аналізі наукових праць українських і зарубіжних авторів, положень законодавства України, Директив Європейського Союзу, а також практичних кейсів функціонування електронних систем публічних закупівель, зокрема KONEPS у Південній Кореї. Використано методи теоретичного узагальнення та групування, аналізу, синтезу та формалізації, логічного узагальнення.

Результати. У результатах дослідження визначено, що підвищення ефективності публічних закупівель можливе через уніфікацію кваліфікаційних вимог до учасників, розроблення чітких методичних рекомендацій щодо застосування нецінових критеріїв, впровадження автоматизованих систем контролю, створення єдиної національної бази моніторингу та обліку закупівель, а також посилення професійної підготовки посадових осіб. Доведено, що використання відкритих стандартів даних у публічних закупівлях сприяє підвищенню прозорості, поліпшенню якості аналітики та моніторингу, а також зменшенню впливу людського фактору на прийняття рішень. Водночас в Україні існує потреба у вдосконаленні нормативного забезпечення цифровізації, інтеграції інформаційних систем та розвитку компетенцій фахівців. Впровадження алгоритмів штучного інтелекту й автоматизованого моніторингу закупівель дозволить своєчасно виявляти аномалії та потенційні корупційні ризики. Відзначено доцільність адаптації міжнародного досвіду щодо цифрових інструментів моніторингу, аналітики та контролю.

Перспективи. Перспективними напрямками подальших досліджень є розробка моделі інтеграції системи ProZorro з OCDS, створення єдиного аналітичного середовища на основі відкритих даних, а також удосконалення освітніх програм для фахівців у сфері публічних закупівель. Реалізація цих заходів сприятиме зміцненню довіри громадськості до державних інституцій і формуванню сучасної європейської культури управління публічними фінансами в Україні. В подальших дослідженнях пропонується зосередити увагу на розробленні концепції інтегрованої інформаційно-аналітичної системи для забезпечення прозорості та антикорупційного контролю в сфері публічних закупівель, а також у поглибленому вивченні впливу цифровізації на якість державного управління.

Ключові слова: публічні закупівлі, ефективність, прозорість, цифровізація, антикорупційний контроль, нецінові критерії, міжнародний досвід.

Summary. Introduction. The article examines the current problems of the functioning of the public procurement system in Ukraine and outlines ways to improve its efficiency based on an analysis of national legislation and international experience. The introductory part emphasizes the importance of public procurement as a tool of state economic regulation that affects the level of transparency, efficiency of budget spending, and the formation of a competitive environment. It is determined that despite significant progress in reforming the Prozorro system, Ukraine still faces unresolved issues such as regulatory fragmentation, duplication of control functions, a low level of digitalization, and insufficient integration of analytical tools.

Purpose. The purpose of the study is to identify key shortcomings in the current system of state regulation in the field of procurement and to develop a set of proposals for its improvement, taking into account the best international practices.

Materials and Methods are based on the analysis of scientific works by Ukrainian and foreign authors, provisions of Ukrainian legislation, EU Directives, as well as practical cases of the functioning of electronic public procurement systems, in particular KONEPS in South Korea. The methods of theoretical generalization and grouping, analysis, synthesis and formalization, and logical generalization were applied.

Results. The research results indicate that improving the efficiency of public procurement can be achieved through the unification of qualification requirements for participants, the development of clear methodological recommendations for applying non-price criteria, the implementation of automated control systems, the creation of a unified national procurement monitoring and accounting database, and the enhancement of professional training for officials. It is proven that the use of open data standards in public procurement contributes to greater transparency, improved analytics and monitoring quality, and reduced human influence on decision-making. At the same time, Ukraine needs to improve the regulatory framework for digitalization, information system integration, and the development of professional competencies. The introduction of artificial intelligence algorithms and automated procurement monitoring will allow for timely detection of anomalies and potential corruption risks. The adaptation of international experience in digital monitoring, analytics, and control tools is also found to be beneficial.

Discussion. Promising directions for further research include developing a model for integrating the ProZorro system with OCDS, creating a unified analytical environment based on open data, and improving educational programs for public procurement specialists. Implementing these measures will strengthen public trust in state institutions and foster a modern European culture of public finance management in Ukraine. Future research should focus on developing a concept for an integrated information and analytical system to ensure transparency and anti-corruption control in public procurement, as well as on a deeper study of the impact of digitalization on the quality of public administration.

Key words: public procurement, efficiency, transparency, digitalization, anti-corruption control, non-price criteria, international experience.

Постановка проблеми. Дослідження публічних закупівель в Україні обумовлене їхньою ключовою роллю у державному регулюванні економіки, забезпеченні ефективного використання державних коштів та реалізації стратегічних завдань державної політики. Публічні закупівлі виконують багатофункціональну роль: вони не лише задовольняють потреби державних органів у товарах, роботах та послугах, але й сприяють підтримці принципів прозорості, доброчесності та підзвітності у витрачанні бюджетних ресурсів. Сучасні реформи у сфері закупівель, зокрема запровадження електронної системи Prozorro, забезпечили значний прогрес у підвищенні прозорості та відкритості процедур, проте ряд проблем і викликів залишається актуальним.

Незважаючи на цифровізацію процесів, у практиці українських публічних закупівель зберігаються системні недоліки. До них належать недостатній рівень конкуренції серед учасників, часті випадки маніпуляцій з тендерними заявками та формуванням цінових пропозицій, дискримінаційні або надмірно деталізовані технічні вимоги, що фактично обмежують коло потенційних учасників, та необґрунтоване скасування процедур. Надмірна орієнтація на критерій найнижчої ціни, що домінує в українській практиці, зменшує можливості для врахування якісних характеристик продукції та стратегічних

аспектів державної політики, таких як екологічна сталість, інноваційність та соціальна відповідальність. Крім того, значною проблемою є недостатній рівень професіоналізації закупівельних органів, брак методичних рекомендацій, низька кваліфікація посадових осіб та фрагментарність системи контролю, що створює ризики для неефективного використання державних коштів.

З метою вирішення вищезазначених проблем доцільно провести аналіз української системи публічних закупівель, міжнародний досвід та сучасні цифрові технології, пропонуючи комплексний підхід до підвищення ефективності, прозорості та стратегічної значущості публічних закупівель. Реалізація запропонованих заходів дозволить перетворити систему закупівель з механізму виключно економії коштів у ефективний інструмент державного регулювання, який стимулює інноваційний розвиток, підтримку національного виробника та соціально відповідальні практики, водночас зменшуючи ризики корупції та зловживань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у формування сучасних підходів до дослідження публічних закупівель та їх ефективності зроблено як вітчизняними, так і зарубіжними авторами. Caranta R. [1] підкреслює важливість соціально відповідальної державної політики

у сфері закупівель, зазначаючи, що публічні закупівлі можуть стати інструментом реалізації соціальних та екологічних цілей. Duguay R., Rauter T. та Samuels D. [2] досліджують вплив відкритих даних на прозорість та ефективність закупівельних процедур, що дозволяє знизити ризики корупції та посилити довіру до системи. Omarі A. та співавтори [3] наводять великий обсяг даних про федеральні закупівлі США за період 1979–2023 років, що слугує базою для аналітики та порівняльних досліджень. Prier та співавтори [4] досліджують роботу порталу Tenders Electronic Daily у ЄС, висвітлюючи як потенційні можливості, так і обмеження електронного моніторингу процедур публічних закупівель.

Вітчизняні дослідники також активно розробляють концептуальні підходи до оцінки та вдосконалення системи закупівель. Так, Здирко Н. Г. [6] класифікує типи процедур публічних закупівель, вказуючи на їхні переваги та недоліки. Малолітнева В. К. [7] досліджує роль та вплив інших нецінових критеріїв на ефективність та прозорість процедур у сфері публічних закупівель. Педченко Н., Кудачський О. та Педченко М. [8] аналізують переваги та недоліки української системи закупівель, відзначаючи проблеми недостатньої прозорості та обмеженого рівня конкуренції. Хорунжак Н. [10] пропонує шляхи вирішення організаційних та контрольно-облікових проблем, включно з впровадженням електронних систем і автоматизованого моніторингу.

Додатково Швидка Т. І. [11] та Ушаков А. Б. [12] досліджують боротьбу з корупцією у сфері публічних закупівель через електронне урядування та цифровізацію процедур, що дозволяє підвищити відкритість, підзвітність та ефективність використання бюджетних коштів.

Таким чином, сучасна наукова література відзначає ключові проблеми публічних закупівель в Україні: недостатній рівень конкуренції, непрозорість процедур кваліфікаційного відбору, наявність корупційних ризиків, пріоритизацію цінового критерію та недостатню професіоналізацію замовників. Водночас пропонуються шляхи їх вирішення: впровадження електронних систем та відкритих даних, удосконалення нормативно-правового регулювання, застосування багатфакторних критеріїв оцінки, підвищення кваліфікації фахівців, а також гармонізація національної системи закупівель із європейськими стандартами.

Метою статті є аналіз сучасних проблем публічних закупівель в Україні та розробка шляхів підвищення їх ефективності, враховуючи міжнародний досвід і цифрові технології.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення у сфері публічних закупівель, включно з положеннями законодавства, що регулюють організацію, проведення та контроль закупівельних процедур; 2) праці вітчизняних і зарубіжних авторів, які здійснюють

науково-практичні дослідження в галузі публічних закупівель, державного регулювання економічних процесів та ефективного використання бюджетних ресурсів.

В процесі проведення дослідження були застосовані наступні наукові методи: **метод теоретичного узагальнення та групування** — для характеристики основних недоліків системи публічних закупівель та класифікації їх за економічними, організаційними та технологічними аспектами; **методи аналізу, синтезу та формалізації** — для побудови моделей та схем удосконалення процедур закупівель, визначення механізмів підвищення прозорості, конкурентності та ефективності витрачання бюджетних коштів; **метод логічного узагальнення** — для формулювання висновків щодо шляхів усунення виявлених проблем і розроблення рекомендацій щодо оптимізації процесів публічних закупівель.

Виклад основного матеріалу. Публічні закупівлі виконують багатофункціональну роль у державному регулюванні економіки. Вони не тільки сприяють розвитку економічної сфери, але й підтримують принципи доброчесності, відкритості та ефективності у розпорядженні бюджетних коштів. Це, у свою чергу, сприяє зміцненню довіри громадян до державних інститутів і забезпечує стабільність економічної політики.

Попри позитивну динаміку реформування сфери публічних закупівель, на практиці зберігається низка проблем, які ускладнюють їх ефективну реалізацію. До них можна віднести: проблеми конкуренції та кваліфікаційного відбору, недостатній рівень професіоналізації закупівельних органів, корупційні ризики та недоліки контролю, проблеми цифровізації та автоматизації, відсутність єдиного законодавчого акта, фрагментація повноважень учасників публічних закупівель та органів контролю.

Одним із ключових викликів залишається **забезпечення належного рівня конкуренції** серед учасників тендерних процедур. Відтак Здирко Н. Г. виділяє наступні проблеми пов'язані з дотриманням конкуренції, що виникають у процесі проведення державних тендерів, зокрема:

- допуск всіх постачальників до аукціону, що спотворює конкуренцію;
- поділ предмета закупівель на частини та приховування тендерів;
- електронні торги не забезпечують закупівлю за найнижчими цінами;
- торги скасовуються на надуманих підставах, щоб переможець був «потрібним» учасником;
- неналежна підготовка тендерів, невідповідність продукції технічним вимогам;
- високі ризики розголошення персональних даних;
- зловживання свободою кваліфікаційного відбору постачальників [6, с. 61].

Швидка Т. І. також звертає увагу на порушення конкуренції під час проведення публічних закупів-

вель, а саме принципу змагальності, що відображається в узгоджених діях суб'єктів господарювання, тобто коли вони приймають рішення не самостійно, а координуючи свою поведінку. Такі дії в межах публічних закупівель кваліфікуються як «антиконкурентні узгоджені дії, що призводять до спотворення результатів торгів (тендерів)» [11, с. 216].

Поряд з цим, часто технічні вимоги до закупівельних позицій формулюються настільки деталізовано, що це фактично обмежує коло потенційних учасників, сприяючи монополізації ринку та дискримінаційним умовам. Як наслідок, конкурентний відбір втрачає свою ефективність, що може призводити до придбання товарів і послуг за завищеними цінами, суперечачи принципу раціонального використання бюджетних коштів.

Також хоча законодавство встановлює базові вимоги до кваліфікації учасників, замовники мають значну свободу у виборі методів підтвердження відповідності цим вимогам. Це створює певну невизначеність і дає простір для можливих зловживань, оскільки кожен замовник може встановлювати власні, часто суб'єктивні вимоги до учасників, що ускладнює процес перевірки та оскарження умов закупівель.

Особливо гостро ця проблема проявляється у випадку спрощених закупівель, де учасники не мають можливості оскаржити умови тендеру в Антимонопольному комітеті України. У таких випадках потенційні учасники можуть зіткнутися з дискримінаційними вимогами, проти яких важко захистити свої інтереси. Однак, зловживання можуть виникати не лише з боку замовників, які встановлюють обмежувальні або непрозорі вимоги, але й з боку учасників, які інколи подають скарги на цілком законні та обґрунтовані вимоги, що ускладнює процес оцінки і прийняття рішень.

Ще однією значною проблемою є **недостатня прозорість кваліфікаційного відбору постачальників**. Непоодинокими є випадки, коли замовники необґрунтовано скасовують процедури закупівель або віддають перевагу учасникам, пропозиції яких не є оптимальними [8, с. 33]. Крім того, актуальним залишається питання маніпуляцій із тендерними заявками, зокрема штучне формування цінових пропозицій або незаконний вплив на результати аукціонів. Вирішення цих проблем вимагає посилення контролю за дотриманням тендерних процедур, а також впровадження більш жорсткої відповідальності для всіх учасників процесу.

Вищезазначенні недоліки проведення публічних закупівель в Україні створюють підґрунтя для розвитку **корупційної складової**, що негативно впливає на функціонування сфери публічних закупівель. Проблематика публічних закупівель в Україні, зокрема в контексті корупційних ризиків, значною мірою зумовлена наявністю прогалин та колізій в законодавстві.

Зокрема, однією з умов виникнення можливостей для зловживань Швидка Т.І. та Ушаков А.Б. виділяють складність і неузгодженість вимог до документації, які можуть бути запитувані замовниками [12, с. 79].

Відповідно до пункту 1 частини 1 статті 10 Закону України «Про публічні закупівлі», замовники зобов'язані публікувати оголошення про проведення процедур закупівель, тендерну документацію та проекти договорів через електронні майданчики [9]. Проте відсутність чіткої систематизації кваліфікаційних вимог дає змогу замовникам зловживати правом на запит документації, створюючи таким чином сприятливі умови для маніпуляцій [12, с. 79].

Ще одним проявом корупційних ризиків є завищення очікуваної вартості закупівель. В умовах публічної електронної системи часто зазначається, що система дозволяє зекономити значні кошти, проте така «економія» може бути маніпуляцією. Наприклад, замовник може свідомо завищити очікувану вартість товару вдвічі, а потім закупити його за ринковою ціною, заявляючи про економію. Це, в свою чергу, може сприяти зловживанням і несправедливому використанню бюджетних коштів, оскільки реальна економія є набагато меншою за декларовану.

Однією з найбільш значущих проблем у сфері правового регулювання публічних закупівель є процес закупівель на суму до п'ятдесяти тисяч гривень, які здійснюються без обов'язкового використання електронної системи, що, у свою чергу, створює умови для прояву корупційних схем та зловживань, зокрема через можливість укладання угод за завищеними цінами або підписання фіктивних накладних. Ситуація, коли державні кошти витрачаються, але фактично товар, робота або послуги не надаються, є однією з найбільших небезпек цього виду закупівель. У таких випадках кошти можуть бути розподілені між замовником та фіктивними постачальниками, що призводить до безпідставних витрат державних ресурсів.

Наступним недоліком Малолітнева В.К. виділяє **пріоритизацію цінового критерію** під час розгляду пропозицій [7, с. 67]. Незважаючи на наявність законодавчих можливостей для застосування нецінових критеріїв, практика показує їх вкрай обмежене використання.

Надмірна орієнтація на критерій найнижчої ціни, що обмежує можливості врахування якісних характеристик товарів, робіт і послуг. Це, у свою чергу, призводить до закупівлі менш якісної продукції, зменшення конкуренції серед постачальників та ігнорування стратегічних аспектів державної політики, таких як екологічна сталість, інноваційність або соціальна відповідальність.

Такий стан речей можна пояснити кількома факторами. По-перше, в Україні досі домінує підхід, за яким закупівельна процедура розглядається винятково як механізм економії бюджетних коштів.

Це зумовлено як історичним контекстом розвитку державних закупівель, так і нормативно-правовою базою, яка акцентує увагу на мінімізації витрат. По-друге, низька обізнаність замовників із механізмами та перевагами застосування нецінових критеріїв є серйозним бар'єром для їхньої імплементації. Відсутність відповідних методичних рекомендацій, а також недостатній рівень навчання та кваліфікації осіб, відповідальних за проведення закупівель, ускладнюють застосування комплексного підходу до оцінювання тендерних пропозицій.

Окрім того, ключовою проблемою є відсутність розуміння закупівель як інструменту реалізації стратегічних цілей державної політики. У країнах Європейського Союзу практика використання нецінових критеріїв є значно поширенішою, оскільки публічні закупівлі розглядаються не лише як механізм задоволення потреб державних органів, а й як спосіб стимулювання інновацій, підтримки національного виробника, розвитку екологічно чистих технологій тощо [1, с. 154]. В Україні ж подібна концепція поки що залишається недостатньо розвиненою.

Ще одним суттєвим викликом є **недостатній рівень професіоналізації закупівельних органів**, що проявляється у відсутності комплексного підходу до підготовки тендерної документації,

необґрунтованих дискваліфікаціях учасників або, навпаки, допуску до участі в процедурах недобросовісних постачальників. Брак кваліфікованих кадрів у цій сфері значно ускладнює процес ефективного управління закупівлями та сприяє виникненню ризиків нецільового використання державних коштів.

Не менш важливим є питання **ефективного моніторингу та контролю** за виконанням умов укладених договорів. Однією з найбільш актуальних проблем у цьому питанні є відсутність єдиного законодавчого акта, який би чітко визначав повноваження, завдання та функції зазначених органів. Відсутність єдиного правового документа, що узгоджує діяльність різних органів, призводить до значної фрагментації правового поля, в якому кожен орган працює за окремими нормативно-правовими актами [8, с. 34]. Внаслідок цього виникають ситуації, коли положення різних актів суперечать одне одному, що ускладнює процес контролю. Така недосконалість законодавства є причиною численних проблем у сфері публічних закупівель, зокрема у механізмах перевірки та контролю за їх здійсненням.

Також попри впровадження системи ризик-індикаторів та автоматизованих механізмів аналізу тендерів, значна кількість порушень залишається поза увагою контролюючих органів, що ускладнює

Таблиця 1

Недоліки функціонування системи публічних закупівель та напрями їх усунення

Вразливі аспекти механізму публічних закупівель	Напрями підвищення ефективності
Недостатня прозорість кваліфікаційного відбору постачальників	Уточнення та конкретизація кваліфікаційних критеріїв; розроблення уніфікованих вимог відповідно до економічних, фінансових і технічних показників; запровадження єдиного переліку документів для підтвердження відповідності учасників вимогам, відповідно до стандартів ЄС (Директива 2004/18/ЄС).
Наявність корупційної складової у процесі проведення закупівель	Повна автоматизація закупівельного процесу; створення єдиної національної електронної системи, що охоплює всі закупівлі незалежно від вартості; застосування технологій блокчейн і смарт-контрактів для забезпечення незмінності даних і прозорості прийняття рішень.
Недосконалість системи моніторингу та контролю	Розроблення автоматизованих інструментів моніторингу, аудиту та аналітики; створення в системі Prozorro модулів для відстеження виконання договорів і виявлення ризикових закупівель; інтеграція з базами даних контролюючих органів для формування єдиного інформаційного простору фінансового контролю.
Обмежена публічність та недостатня відкритість інформації про використання державних коштів	Запровадження відкритої цифрової системи обліку матеріальних ресурсів державних замовників у форматі електронного порталу чи застосунку; забезпечення доступу громадськості до інформації в реальному часі; встановлення персональної відповідальності за достовірність даних.
Пріоритет цінового критерію над якісними показниками	Розширення практики застосування нецінових критеріїв оцінювання, зокрема інноваційності, екологічності, енергоефективності; розроблення методичних рекомендацій для замовників щодо пропорційного використання таких критеріїв; моніторинг їх ефективності у Prozorro.
Недостатній рівень професіоналізації уповноважених органів і замовників	Впровадження системи підвищення кваліфікації та сертифікації фахівців у сфері закупівель; створення освітніх платформ (наприклад, Prozorro Academy); проведення регулярних навчальних програм для замовників і контролюючих органів.
Обмежене впровадження міжнародних стандартів і кращих практик	Адаптація міжнародного досвіду — впровадження елементів систем FPDS (США), eProcurement і TED (ЄС), KONEPS (Південна Корея), OCDS (Велика Британія); уніфікація процедур, стандартизація даних та посилення громадського моніторингу закупівель.

Джерело: авторська розробка

виявлення і попередження зловживань. Відсутність належного механізму відповідальності за неналежне виконання зобов'язань з боку постачальників також створює додаткові ризики для державного сектору.

Таким чином, незважаючи на досягнутий прогрес у реформуванні системи публічних закупівель, вона продовжує стикатися з низкою проблем, що потребують системного вирішення.

У таблиці 1 представлено можливі напрями усунення окреслених вище недоліків у сфері публічних закупівель, які доцільно розглянути детальніше.

Отже, з метою підвищення прозорості процедур публічних закупівель та усунення наявних системних недоліків доцільним є впровадження комплексу правових, організаційних і технологічних заходів, спрямованих на забезпечення відкритості, підзвітності та ефективності у сфері витрачання державних коштів. Одним із першочергових кроків у цьому напрямі є уточнення та конкретизація кваліфікаційних критеріїв, що висуваються до учасників тендерних процедур. Недостатня чіткість вимог нині створює простір для зловживань і дискреції з боку як замовників, так і недобросовісних постачальників. Вирішення цього питання можливе шляхом розроблення уніфікованих критеріїв відповідно до економічних, фінансових і технічних показників, а також встановлення єдиного переліку документів, які мають підтверджувати відповідність учасників установленим вимогам. Такий підхід узгоджується з положеннями Директиви 2004/18/ЄС Європейського Союзу, де вимоги до кваліфікації чітко систематизовані, що забезпечує рівні умови для всіх учасників ринку [5].

З метою усунення корупційних ризиків важливим кроком є повна автоматизація закупівельного процесу [10, с. 144]. Запровадження єдиної національної електронної системи, що охоплюватиме всі закупівлі незалежно від їх вартості, дозволить знизити ризики змови між замовниками і постачальниками, мінімізувати ручне втручання в процес ухвалення рішень та забезпечити об'єктивність відбору переможців. Використання технологій блокчейн або смарт-контрактів може додатково гарантувати незмінність і достовірність даних на всіх етапах проведення тендерів.

Крім того, ефективним інструментом запобігання порушенням є впровадження ефективних інструментів моніторингу, аудиту та автоматизованої аналітики. Необхідно створити в межах системи Prozorro окремі модулі для аналізу ефективності укладених договорів, відстеження виконання зобов'язань постачальників та виявлення ризикових закупівель. Автоматизований моніторинг, що базуватиметься на аналітичних алгоритмах, дозволить швидше реагувати на виявлені порушення та зменшить вплив людського чинника. Окрім цього, інтеграція таких інструментів із базами даних контролюючих органів сприятиме створенню єдиного інформаційного простору державного фінансового контролю.

З метою підвищення прозорості та публічності використання державних коштів доцільним є запровадження відкритої цифрової системи обліку матеріальних ресурсів державних замовників. Така система має функціонувати у форматі електронного порталу або додатку, де в режимі реального часу відображатиметься інформація про наявні ресурси, цілі їх використання та обґрунтованість залучення додаткових закупівель [2, с. 1164]. Це дозволить не лише державним органам, а й громадським організаціям здійснювати незалежний моніторинг, що значно підвищить рівень довіри до закупівельного процесу. Відповідальність за оприлюднення та достовірність даних має бути покладена на уповноважених осіб кожного державного підприємства.

З метою підвищення якості закупівель доцільним є також розширення практики застосування нецінових критеріїв оцінювання. На відміну від переважно цінового підходу, багатофакторна модель оцінки дозволяє враховувати інноваційність, екологічність, енергоефективність та інші якісні параметри товарів і послуг. Для цього варто розробити методичні рекомендації для замовників, що визначатимуть порядок і пропорційність застосування таких критеріїв, а також створити механізми моніторингу їх ефективності у системі Prozorro. Практичне впровадження цього інструменту сприятиме формуванню стратегічного підходу до державних закупівель як засобу стимулювання розвитку національної економіки.

Важливим аспектом удосконалення є розвиток кадрового потенціалу сфери публічних закупівель. Підвищення кваліфікації посадових осіб, відповідальних за проведення тендерних процедур, має стати систематичним і обов'язковим елементом державної політики. Запровадження сертифікації фахівців, організація навчальних програм та створення профільних навчальних платформ, наприклад на базі Prozorro Academy, дозволить зменшити кількість помилок у процесі закупівель і підвищити рівень доброчесності виконавців.

Одним із перспективних напрямів удосконалення системи закупівель може стати адаптація міжнародного досвіду. Зокрема, у Сполучених Штатах Америки функціонує **Federal Procurement Data System (FPDS)**, що забезпечує централізований збір і аналітику даних про всі федеральні контракти, дозволяє виявляти аномалії та потенційні порушення, а також інтегрується із системою перевірки доброчесності постачальників [3]. У країнах Європейського Союзу широко застосовуються **eProcurement** та портал **TED (Tenders Electronic Daily)**, які стандартизують процедури подання тендерної документації, забезпечують прозорість та уніфікацію даних, а також дозволяють проводити ефективний моніторинг ризиків [4, 729]. Електронна система публічних закупівель **KONEPS (Korea Online E-Procurement System)** Південної Кореї відзначається високим рівнем цифрової

інтеграції, стандартизацією тендерної документації та використанням аналітичних додатків для прогнозування ризиків. Крім того, Великобританія застосовує портали **Contracts Finder** та стандарти відкритих даних **Open Contracting Data Standard (OCDS)**, що сприяє прозорому доступу громадськості до закупівельної інформації та дозволяє здійснювати громадський моніторинг [2, с. 1165].

Врахування цих практик є доцільним для України, зокрема у контексті вдосконалення електронної системи **Prozorro**, інтеграції аналітичних інструментів та запровадження більш жорстких механізмів контролю на всіх етапах публічних закупівель. Також варто розглянути можливість внесення змін до Закону «Про публічні закупівлі» у частині систематизації вимог до документації, передбачивши створення додатків із типізованими формами, що спростить підготовку документів і підвищить рівень прозорості процедур.

Загалом, запропонований комплекс заходів має забезпечити створення сучасної, відкритої та ефективної системи публічних закупівель, що відповідатиме європейським стандартам управління державними фінансами. Її реалізація сприятиме не лише підвищенню прозорості витрачання бюджетних коштів, але й утвердженню довіри громадськості до інститутів влади, формуванню конкурентного середовища та зміцненню економічної безпеки держави.

Висновки та перспективи подальших досліджень: Дослідження проблематики публічних закупівель в Україні дозволяє констатувати, що, чинна система залишається вразливою до низки проблем, серед яких недостатній рівень конкуренції, дискримінаційні та надмірно деталізовані технічні вимоги, надмірна орієнтація на критерій найнижчої ціни, низький рівень професіоналізації закупівельних органів та фрагментація системи контролю. Ці чинники створюють умови для проявів корупції, маніпуляцій із тендерними заявками та завищення очікуваної вартості закупівель, що негативно впливає на ефективність використання державних ресурсів.

Подальший розвиток системи публічних закупівель передбачає уніфікацію кваліфікаційних критеріїв, типізацію документів та розширення функціоналу **Prozorro** через впровадження автоматизації, смарт-контрактів і блокчейн-технологій. Потребує посилення й посттендерний контроль шляхом створення інтегрованої системи оцінювання виконання договорів, ризик-індикаторів та цифрового моніторингу матеріальних ресурсів замовників. Важливим напрямом є формалізація методики нецінових критеріїв на основі багатофакторної моделі та автоматизованого аналізу їх ефективності.

Підвищення професійної спроможності учасників системи потребує сертифікації та стандартизованих навчальних програм. Доцільним є також запозичення міжнародних практик (FPDS, OCDS, KONEPS, TED) і подальша систематизація національного законодавства, включно з типізацією тендерної документації, унормуванням нецінових критеріїв та цифровізацією процедур перевірки відповідності.

Урахування цих практик у контексті української системи публічних закупівель створює можливості для вдосконалення нормативно-правового регулювання, підвищення прозорості процедур, запровадження ефективного моніторингу та централізації закупівельних процесів.

У подальших наукових дослідженнях доцільно зосередити увагу на удосконаленні порядку документального оформлення, нормативного забезпечення та аналітичного супроводу процедур публічних закупівель, зокрема щодо фіксації рішень замовників, підтвердження кваліфікації учасників та відображення результатів закупівель у відповідних інформаційних системах. Перспективним напрямом є також розроблення методики комплексного аналізу ефективності закупівель, що включатиме оцінювання економічних, якісних та регуляторних показників. Реалізація таких підходів сприятиме подальшому вдосконаленню організації публічних закупівель, підвищенню прозорості та формуванню об'єктивних механізмів оцінювання їх результативності.

Література

1. Caranta R. Towards socially responsible public procurement. ERA Forum. 2022. № 23. P. 149–164. URL: https://www.researchgate.net/publication/363755776_Towards_socially_responsible_public_procurement (дата звернення: 15.11.2025)
2. Duguay R., Rauter T., Samuels D. The Impact of Open Data on Public Procurement. *John Wiley & Sons, Ltd.* 2023. № 61(4). P. 1159–1224. URL: https://www.researchgate.net/publication/369811116_The_Impact_of_Open_Data_on_Public_Procurement (дата звернення: 15.11.2025)
3. Omari A, Alansari N, Libgobor B, Kaufman AR. A comprehensive dataset of United States federal procurement from 1979 to 2023. *Sci Data*. 2025 № 12(1). URL: <https://www.nature.com/articles/s41597-025-05714-1> (дата звернення: 27.10.2025).
4. Prier E, Prysmakova P, Clifford P. McCue. Analysing the European Union's Tenders Electronic Daily: possibilities and pitfalls. *International Journal of Procurement Management*. 2018. № 11(6). P. 722–747. URL: https://www.researchgate.net/publication/328338522_Analysing_the_European_Union's_Tenders_Electronic_Daily_possibilities_and_pitfalls (дата звернення: 15.11.2025)

5. Гармонізація системи державних закупівель в Україні зі стандартами ЄС. Збірник директив ЄС з питань державних закупівель, 2015. С. 637. URL: <https://dn.gov.ua/storage/app/sites/1/zakupivli/dodatok-31dyrektyvy-yes-po-zakupivlyah-1.pdf> (дата звернення: 07.11.2025).

6. Здирко Н. Г. Публічні закупівлі: типи та процедури здійснення. *Агросвіт*. 2019. № 18. С. 51–62. URL: <http://www.agrosvit.info/?op=1&z=2958&i=7> (дата звернення: 15.11.2025)

7. Малолітнева В. К. Особливості правового регулювання публічних закупівель в умовах воєнного стану та після воєнного періоду. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 8. С. 64–70. URL: <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/visnyk/article/view/10241/9425> (дата звернення: 15.11.2025)

8. Педченко Н., Кудакський О., Педченко М. Публічні закупівлі в Україні: переваги на недоліки. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»*. 2023. № 2 (108). С. 31–38. URL: <https://puet.poltava.ua/index.php/economics/article/view/176> (дата звернення: 15.11.2025).

9. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII. *Вісник Верховної Ради України*. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> (дата звернення: 19.10.2025).

10. Хорунжак Н. Публічні закупівлі: шляхи вирішення організаційних і контрольно-облікових проблем. *Сталий розвиток економіки*. 2016. № 3(32). С. 143–149. URL: <https://www.economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/380> (дата звернення: 15.11.2025).

11. Швидка Т. І. Публічні закупівлі в системі господарсько-правових відносин. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 214–219. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287238> (дата звернення: 15.11.2025).

12. Швидка Т. І., Ушаков А. Б. Боротьба електронного урядування з корупцією у сфері публічних закупівель. *Slovak international scientific journal*. 2021. Том 1, № 52. С. 77–80. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4016> (дата звернення: 15.11.2025).

References

1. Caranta R. (2022). Towards socially responsible public procurement. *ERA Forum*, № 23. P. 149–164. URL: https://www.researchgate.net/publication/363755776_Towards_socially_responsible_public_procurement

2. Duguay R, Rauter T, Samuels D. (2023). The Impact of Open Data on Public Procurement. *John Wiley & Sons, Ltd*, № 61(4). P. 1159–1224. URL: https://www.researchgate.net/publication/369811116_The_Impact_of_Open_Data_on_Public_Procurement

3. Omari A, Alansari N, Libgober B, Kaufman AR. (2025). A comprehensive dataset of United States federal procurement from 1979 to 2023. *Sci Data*, № 12(1). URL: <https://www.nature.com/articles/s41597-025-05714-1>

4. Prier E, Prysmakova P, Clifford P. McCue. (2018). Analyzing the European Union's Tenders Electronic Daily: possibilities and pitfalls. *International Journal of Procurement Management*, № 11(6). P. 722–747 URL: https://www.researchgate.net/publication/328338522_Analysing_the_European_Union's_Tenders_Electronic_Daily_possibilities_and_pitfalls

5. Garmonizaciya sistemi derzhavnih zakupivel v Ukrayini zi standartami Ye S. (2015). Zbirnik direktiv YeS z pitan derzhavnih zakupivel, S. 637. URL: <https://dn.gov.ua/storage/app/sites/1/zakupivli/dodatok-31dyrektyvy-yes-po-zakupivlyah-1.pdf> [in Ukrainian].

6. Zdirko N. G. (2019). Publichni zakupivli: tipi ta proceduri zdiysnennya. *Agrosvit*, № 18. S. 51–62. URL: <http://www.agrosvit.info/?op=1&z=2958&i=7> [in Ukrainian].

7. Malolitneva V. K. (2022). Osoblivosti pravovogo reguluyuvannya publichni zakupivel v umovah voyennogo stanu ta pislyavoyennogo periodu. *Visnik Nacionalnoyi akademiyi nauk Ukrayini*, № 8. S. 64–70. URL: <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/visnyk/article/view/10241/9425> [in Ukrainian].

8. Pedchenko N., Kudackij O., Pedchenko M. (2023). Publichni zakupivli v Ukrayini: perevagi na nedoliki. *Naukoviy visnik Poltavskogo universitetu ekonomiki i torgivli. Seriya "Ekonomichni nauki"*, № 2 (108). S. 31–38. URL: <https://puet.poltava.ua/index.php/economics/article/view/176> [in Ukrainian].

9. Pro publichni zakupivli: Zakon Ukrayini vid 25.12.2015 r. № 922-VIII. (2015). Visnik Verhovnoyi Radi Ukrayini. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> [in Ukrainian].

10. Horunzhak N. (2016). Publichni zakupivli: shlyahi virishennya organizacijnih i kontrolno-oblikovih problem. *Stalij rozvitok ekonomiki*, № 3(32). S. 143–149. URL: <https://www.economdevelopment.in.ua/index.php/journal/article/view/380> [in Ukrainian].

11. Shvidka T. I. (2023). Publichni zakupivli v sistemi gospodarsko-pravovih vidnosin. *Analitychno-porivnyalne pravoznavstvo*, № 4. S. 214–219. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287238> [in Ukrainian].

12. Shvidka T. I., Ushakov A. B. (2021). Borotba elektronnoho uryaduvannya z korupciyeu u sferi publichni zakupivel. *Slovak international scientific journal*, Tom 1, № 52. S. 77–80. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4016> [in Ukrainian].

УДК 342.511:342.518(477)

Гришко Лілія Миколаївна

*кандидат юридичних наук, старший дослідник,
завідувач сектором муніципального права та місцевого самоврядування
НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування
НАПрН України*

Hryshko Liliia

*Ph.D. in Law, Senior Researcher,
Head Scientific Sector of Municipal Law and Local Self-Government
Scientific Research Institute of State Building and Local Government
National Academy of Legal Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0003-0347-1118*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-10-11529

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРЕДСТАВНИКІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ УКРАЇНИ, КАБІНЕТІ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ ТА КОНСТИТУЦІЙНОМУ СУДІ УКРАЇНИ: ДОКТРИНАЛЬНЕ ОСМИСЛЕННЯ ТА ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ

PRINCIPLES OF ACTIVITY OF REPRESENTATIVES OF THE PRESIDENT OF UKRAINE IN THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE, THE CABINET OF MINISTERS OF UKRAINE AND THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE: DOCTRINAL INTERPRETATION AND LEGISLATIVE ENSHRINEMENT

Анотація. Вступ. Посади представників Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та Конституційному Суді України відіграють важливу роль у забезпеченні взаємодії між законодавчою, виконавчою гілками влади, та органом конституційного контролю. Однак законодавче закріплення принципів їх діяльності залишається фрагментарним і недостатньо систематизованим, що створює правову невизначеність та ускладнює ефективне виконання функцій представниками Президента України.

У статті здійснено комплексне дослідження принципів діяльності представників Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та Конституційному Суді України.

Визначено, що принципи діяльності представників Президента це вихідні, визначальні ідеї, положення, які закладають правову та організаційну основи виникнення, розвитку і функціонування інституту представництва глави держави.

На основі доктринального осмислення норм Конституції України та аналізу законодавчих актів в статті розглядаються фундаментальні принципи, такі як принцип верховенства права (правовладдя), законності, координації виконавчої влади, принцип незалежності судової влади та принцип парламентського контролю. У статті особлива увага приділяється ролі представників Президента як інструменту забезпечення балансу гілок влади.

Мета статті полягає у комплексному аналізі системи правових та організаційних принципів діяльності представників Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та Конституційному Суді України, а також оцінці ефективності діяльності представників у забезпеченні реалізації конституційних повноважень главою держави, координації гілок влади та підтриманні балансу державних інтересів.

Матеріали і методи. У статті досліджено наукові праці вітчизняних вчених, що розглядали питання загальних принципів права, принципів організації та діяльності органів державної влади в Україні, створення та розвитку інституту Президента України. Проведено аналіз нормативно-правових актів, щодо здійснення повноважень представниками Президента України.

Методологія дослідження базується на поєднанні загальних, спеціальних та власно-правових методів, що забезпечують об'єктивний аналіз нормативних засад, історичного розвитку та практичної реалізації принципів діяльності представників Президента України.

Серед загальних методів використано діалектичний метод, який дозволив розкрити систему принципів у їх взаємозв'язку із розвитком відповідних політико-правових відносин. У свою чергу історичний метод дозволив виявити історичні передумови формування принципів їхньої діяльності. Порівняльний метод дозволив визначити відмінності в принципах діяльності представників Президента України, оскільки їхня діяльність впливає із повноважень Президента.

Ці методи формують основу теоретичного аналізу теми дослідження та дозволяють розкрити динаміку та взаємозв'язки принципів діяльності, що використовуються представниками Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та у Конституційному Суді України.

Спеціальні методи, такі як спостереження, моделювання та прогнозування дозволяють збирати та обробляти дані про практичну діяльність представників Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та у Конституційному Суді України та дозволяють зробити висновок щодо необхідності законодавчих змін, що регулюють діяльність представників Президента України.

Власно-правові методи розкриті через метод правового експерименту, що використовується для моделювання можливих змін у законодавстві України з метою адаптації його до сучасних умов, ефективності та гармонізації з європейськими стандартами.

Результати викладені в науковій статті дають можливість акцентувати увагу на тому, що аналіз принципів верховенства права (правовладдя), законності, координації виконавчої влади, незалежності судової влади та парламентського контролю в діяльності представників Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та у Конституційному Суді України свідчить про їх ключову роль у забезпеченні балансу влади в напівпрезидентській системі; принцип верховенства права (правовладдя) обмежує дії представників заздалегідь регламентованими правилами, що унеможливорює свавілля. Загалом, принципи формують інтегровану систему, де представники Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та у Конституційному Суді України сприяють забезпеченню єдності влади, але потребують законодавчого закріплення для юридичної визначеності. Безсумнівно, до принципів діяльності представника Президента слід віднести наступні: верховенства права (правовладдя), законності, дотримання вимог незалежності Конституційного Суду України та невтручання у його діяльність; «уповноваженість» Президентом України; сприяння у забезпеченні координації у сфері виконавчої влади та між гілками влади в цілому та ін.

Перспективи подальших досліджень полягають у напрацюванні системи принципів діяльності представників Президента України, що мають базуватися на принципах конституційного ладу, принципах діяльності парламенту, уряду та Конституційного Суду України.

Ключові слова: Представники Президента України, принципи діяльності представників Президента України, баланс влади, верховенство права, парламентський контроль.

Summary. Introduction. The positions of representatives of the President of Ukraine in the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Constitutional Court of Ukraine play an important role in ensuring the interaction of the President of Ukraine with the legislative, executive branches of government, and the body of constitutional control. However, the legislative consolidation of the principles of their activities remains fragmentary and insufficiently systematized, which creates legal uncertainty and complicates the effective performance of functions by representatives of the President of Ukraine.

The article carries out a comprehensive study of the principles of activity of representatives of the President of Ukraine in the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Constitutional Court of Ukraine.

It is determined that the principles of activity of representatives of the President are the initial, defining ideas, provisions of the attitude that lay the legal and organizational foundations for the emergence, development and functioning of the institution of representation of the head of state.

Based on the doctrinal understanding of the norms of the Constitution of Ukraine and the analysis of legislative acts, the article examines fundamental principles, such as the principle of the rule of law, legality, coordination of the executive branch, the principle of independence of the judiciary, and the principle of parliamentary control. The article pays special attention to the role of the President's representatives as a tool for ensuring the balance of power.

Purpose. The purpose of the article is to comprehensively analyse the shortcomings and positive aspects of the existing system of principles of activity of representatives of the President of Ukraine in the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Constitutional Court of Ukraine, as well as to assess the effectiveness of the representatives' activities in ensuring the implementation of constitutional powers by the head of state, coordination of branches of government and maintaining the balance of state interests.

Materials and methods. The article examines the scientific works of domestic scientists who considered the issues of general principles of law, principles of organization and activity of state authorities in Ukraine, creation and development of the institution of the President of Ukraine. An analysis of regulatory legal acts on the exercise of powers by representatives of the President of Ukraine is carried out.

The research methodology is based on a combination of general, special and legal methods that provide an objective analysis of regulatory principles, historical development and practical implementation of the principles of activity of representatives of the President of Ukraine.

Among the general methods, the dialectical method was used, which allowed to reveal the system of principles in their relationship with the development of relevant political and legal relations. In turn, the historical method allowed to identify the historical prerequisites for the formation of the principles of their activity. The comparative method allowed to determine the differences in the principles of activity of representatives of the President of Ukraine, since their activity follows from the powers of the President.

These methods form the basis of the theoretical analysis of the research topic and allow us to reveal the dynamics and interrelationships of the principles of activity used by the representatives of the President of Ukraine in the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Constitutional Court of Ukraine.

Special methods, such as observation, modelling and forecasting, allow us to collect and process data on the practical activities of the representatives of the President of Ukraine in the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Constitutional Court of Ukraine and allow us to draw a conclusion about the need for legislative changes regulating the activities of the representatives of the President of Ukraine.

Proper legal methods are revealed through the method of legal experiment, which is used to model possible changes in the legislation of Ukraine in order to adapt it to modern conditions, efficiency and harmonization with European standards.

The results presented in the scientific article make it possible to focus attention on the fact that the analysis of the principles of the rule of law, legality, coordination of executive power, independence of the judiciary and parliamentary control in the activities of representatives of the President of Ukraine in the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Constitutional Court of Ukraine demonstrates their key role in ensuring the balance of power in a semi-presidential system; the principle of the rule of law restricts the actions of representatives by pre-established rules, which prevents arbitrariness and ensures the rule of law in the state apparatus. In general, the principles form an integrated system in which the representatives of the President of Ukraine in the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Constitutional Court of Ukraine serve as an instrument of unity of power but require legislative consolidation for adaptation to current conditions. Undoubtedly, the principles of the President's representative's activities include the following: the rule of law, legality, compliance with the requirements of the independence of the Constitutional Court of Ukraine and non-interference in its activities; «authorization» by the President of Ukraine; assistance in ensuring coordination in the executive branch and between the branches of government in general, etc.

Discussion. Prospects for further research lie in developing a system of principles for the activities of representatives of the President of Ukraine, which should be based on the principles of the constitutional system, the principles of the activities of the parliament, the government, and the Constitutional Court of Ukraine.

Key words: Representatives of the President of Ukraine, principles of activity of representatives of the President of Ukraine, balance of power, rule of law, parliamentary control.

Постановка проблеми. Посади представників Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та Конституційному Суді України відіграють важливу роль у забезпеченні взаємодії Президента із законодавчою, виконавчою гілками влади та органом конституційного контролю. Однак законодавче закріплення принципів їх діяльності залишається фрагментарним і недостатньо систематизованим, що створює правову невизначеність та ускладнює ефективне виконання функцій представниками Президента України.

Відсутність чітко визначених доктринальних підходів до принципів діяльності представників Президента України, таких як координація, контроль чи забезпечення балансу влади, призводить до неоднозначного тлумачення їхньої ролі в системі стримувань і противаг. Крім того, сучасні виклики, пов'язані з реформуванням конституційного ладу та вдосконаленням механізмів взаємодії між органами влади, актуалізують потребу в дослідженні правового статусу представників Президента України, аналізі їх повноважень та розробці пропозицій щодо вдосконалення

відповідного законодавства. Таким чином, проблема полягає у відсутності комплексного доктринального осмислення принципів діяльності представників Президента України та їх належного законодавчого забезпечення, що стримує ефективну реалізацію конституційних механізмів взаємодії гілок влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання принципів організації та діяльності органів державної влади в Україні були предметом наукових досліджень вітчизняних вчених, таких як Ю. Битяка [1], І. Бодрової [2], Т. Коваль [3], Ю. Козар [4], С. Серьогіної [1], та інших.

Мета статті полягає у комплексному аналізі системи принципів діяльності представників Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та Конституційному Суді України, а також оцінці ефективності діяльності представників у забезпеченні реалізації конституційних повноважень главою держави, координації гілок влади та підтриманні балансу державних інтересів.

Матеріали і методи. В статті використовувалися наукові праці вітчизняних вчених, що розглядали

питання загальних принципів права, принципів організації та діяльності органів державної влади в Україні, створення та розвитку інституту Президента України. Досліджено нормативно-правові акти, що регулюють здійснення повноважень представниками Президента України.

Методологія дослідження розкритого в статті базується на поєднанні загальних, спеціальних та власно-правових методів, що забезпечують об'єктивний аналіз нормативних засад, історичного розвитку та практичної реалізації принципів діяльності представників Президента України.

Серед загальних методів використано діалектичний, історичний, порівняльний методи, а також метод аналізу та синтезу. Ці методи формують основу теоретичного аналізу теми дослідження та дозволяють розкрити динаміку та взаємозв'язки принципів діяльності, що використовуються представниками Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та у Конституційному Суді України.

Діалектичний метод застосовується для аналізу принципів діяльності представників Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та у Конституційному Суді України у їх розвитку, взаємозв'язку та суперечностях, зокрема для дослідження балансу між повноваженнями Президента України та гілок влади у контексті принципу поділу влади.

Історичний метод використовується для вивчення еволюції правового статусу представників Президента України від часу заснування інституту президентства до сучасних реформ, що дозволяє виявити історичні передумови формування принципів їхньої діяльності.

За допомогою спеціальних методів, таких як спостереження, моделювання та прогнозування зібрано та оброблено дані про практичну діяльність представників Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та у Конституційному Суді України, що дозволило сформулювати пропозиції щодо необхідності законодавчих змін у цій сфері.

Власно-правові методи розкриті через метод правового експерименту, що використовується для моделювання можливих змін у законодавстві України з метою адаптації його до сучасних умов, ефективності та гармонізації з європейськими стандартами.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання принципів діяльності представників Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та Конституційному Суді України необхідним є визначення по-перше самого терміну «принцип» та по-друге визначення принципів діяльності представників Президента України. Тому звернемо увагу на те, що термін «принцип» вживається у різних значеннях: 1) як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю,

загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо); 2) як внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності [5, с. 22].

Принципи діяльності представників Президента України це вихідні, визначальні ідеї, положення, установки, які складають правову, організаційну основи виникнення, розвитку і функціонування інституту представництва глави держави.

Існують основні принципи права, які мають загальний характер і конкретизуються в принципах кожної галузі права і законодавства. Загальна теорія держави і права вивчає основні принципи права, зокрема: верховенства права; верховенство закону, як точне і неухильне дотримання Конституції України, міжнародних договорів, законів і підзаконних актів; рівність громадян перед законом, тобто оптимальний вираз у нормативно-правових актах волі й інтересів народу, потреб суспільного розвитку; забезпечення балансу влади, тобто забезпечення внутрішньої збалансованості правової системи, її інтеграції і диференціації на відповідні елементи; справедливість, гуманність і демократичність законодавства і правосуддя тощо. Саме в принципах права відображається головна властивість і особливість права як регулятора, міри свободи й справедливості в суспільних відносинах [5, с. 25].

Принцип верховенства права (правовладдя) є основоположною складовою функціонування кожної демократичної, соціальної, правової держави, особливо важливу роль цей принцип відіграє у формуванні взаємовідносин: держава — суспільство — громадянин. В європейському культурно-правовому просторі зародження верховенства права як принципу, який поширився та продовжує інтегруватися у правові системи різних країн світу і вкорінюватися у суспільно-політичні процеси держав відбулося у XVIII–XIX століттях [6, с. 122].

Верховенство права (правовладдя) — це явище динамічне, що модифікується під впливом нових суспільних уявлень. Паралельно з ним оновлюються правові стандарти у сфері прав та свобод людини. Вагомий вклад у модифікацію суспільних відносин здійснюють міжнародні та національні суди, саме застосовуючи принцип верховенства права в своїй діяльності. Верховенство права — це модель взаємодії суспільства та держави. Для національної правової системи України принцип верховенства права є невід'язним від Конституції України [6, с. 123]. Принцип верховенства права є основою для демократичного розвитку України, що забезпечить баланс між гілками влади та стабільність правової системи України.

С. Головатий у вступі до праці «Правовладдя» Т. Бінгема стверджує, що коли науковець у наші

дні каже, що «верховенство права» — це коли право є вищим за політику, ідеологію та доцільність, то це свідчення про те, що тему не осилено. І це не верховенство над чимось/кимось [7, с. xxv, xxxi]. Ми цілком погоджуємося із такою позицією, оскільки правовладдя це не про вищість, а про певний якісний стан, який сьогодні оцінюється через складові елементи, що напрацьовані Венеціанською комісією (законність, юридична визначеність, запобігання зловживанням, рівність перед законом і недискримінація, доступ до правосуддя) [8]. Доктринальна основа щодо принципів діяльності змінюється та посилюється.

Принцип верховенства права та законності є фундаментальними засадами конституційного ладу України, закріпленою в статті 8 Конституції України [9], яка проголошує верховенство права, а саме те що Конституція України має найвищу юридичну силу, закони та інші нормативно-правові акти повинні прийматися на основі Конституції України і повинні відповідати їй. У контексті діяльності представників Президента України цей принцип набуває особливого значення, оскільки Президент України відповідно статті 102 Конституції України [9], є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, для здійснення своїх конституційних обов'язків Президент України призначає представників Президента у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та Конституційному Суді України для забезпечення узгодженості влади в парламенті, уряді та судовій системі.

Принцип законності є фундаментальним для діяльності представників Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та у Конституційному Суді України. Принцип законності вимагає, щоб представники Президента України діяли на підставі Конституції України та законів України, у межах повноважень, які чітко визначені актами Президента України та іншими нормативно-правовими актами та у спосіб, що передбачений Конституцією України та законами України.

Принцип верховенства права та законності в діяльності представників Президента України закріплений у відповідних положеннях. Відповідно до Положення про Представника Президента України у Верховній Раді України [10] та Положення про Представника Президента України у Кабінеті Міністрів України [11] представники Президента України у своїй діяльності керуються Конституцією України, законами України, актами Президента України, відповідними положеннями, розпорядженнями Керівника Офісу Президента України. Представник Пре-

зидента України у Конституційному Суді України у своїй діяльності керується Конституцією України та законами України, актами і дорученнями Президента України, актами Кабінету Міністрів України, Регламентом Конституційного Суду України, розпорядженнями Керівника Офісу Президента України, а також відповідним положенням [12].

Діяльність представників Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та у Конституційному Суді України носить переважно представницький, комунікаційний та контрольно-аналітичний характер. Тому принцип законності в їхній роботі означає по-перше дотримання Конституції України та Законів України, тобто представники зобов'язані неухильно дотримуватися положень Конституції України, законів України, указів та розпоряджень Президента України, які видані на основі та на виконання Конституції та законів України. По-друге, представники Президента України мають діяти лише в рамках своїх повноважень, які визначаються Положеннями про відповідних представників або дорученнями Президента України. По-третє представники забезпечують законність актів, тобто Представник Президента України у Верховній Раді України бере участь у підготовці законодавчих ініціатив Президента України та аналізує прийняті закони на предмет їх відповідності Конституції України перед підписанням Президентом України, що є частиною забезпечення конституційної законності. Представник Президента України у Кабінеті Міністрів України може брати участь у засіданнях, вивчати акти та проекти актів Кабінету Міністрів України щодо їх відповідності актам Президента України та законодавству України. Представник Президента України у Конституційному Суді України бере участь у підготовці конституційних подань Президента України і представляє їх у Конституційному Суді України.

Конституційний Суд України відіграє важливу роль у забезпеченні одночасно і принципу верховенства права, і принципу законності. Конституційний Суд України є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність до Конституції України законів України та інших нормативно-правових актів [13, с. 81].

Тому необхідним є дослідження принципу незалежності судової влади, який визначено відповідно статті 126 Конституції України незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією України і законами України. Самостійність і незалежність органів судової влади та конституційного контролю означає, що вони виконують свої функції без жодного втручання у свою діяльність, не залежать від органів законодавчої та виконавчої влади [13, с. 77].

У контексті діяльності представників Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та у Конституційному Суді України

цей принцип набуває особливого значення, оскільки представники Президента України виступають як посередники між главою держави та іншими гілками влади. Їх діяльність повинна сприяти реалізації координуючої функції Президента, який, хоч і не відноситься до жодної гілки влади, проте забезпечує баланс влади без втручання у законну діяльність.

Інституційна незалежність судової влади гарантована ст. 1 Основних принципів незалежності судових органів (схвалених резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 29 листопада та від 13 грудня 1985 р.), згідно з якою, зокрема, усі державні та інші установи зобов'язані шанувати незалежність судових органів і дотримуватися її [14, с. 13]. Незалежність є одним із принципів діяльності Конституційного Суду України (ст. 2 Закону України «Про Конституційний Суд України»), що вимагає від інших суб'єктів конституційно-правових відносин не втручатися у його діяльність [15].

В умовах конфлікту інтересів між гілками влади діяльність представників Президента України, як важливих елементів в системі стримувань і противаг, полягає в застосуванні принципу лояльної співпраці між державними органами, який ухвалено Венеціанською комісією 11 грудня 2020 року [16, с. 19].

Принцип незалежності судової влади в діяльності представників Президента у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та у Конституційному Суді України забезпечується конституційними гарантіями та судовою практикою, але вимагає постійного балансу для запобігання політичному втручання. Представники сприяють координації влади, але їхня діяльність не повинна перевищувати визначених конституційних меж.

Представники Президента України як основні елементи системи стримувань і противаг в своїй діяльності також застосовують принцип координації виконавчої влади та принцип парламентського контролю.

Принцип координації виконавчої влади є ключовим елементом ефективного функціонування державного апарату в Україні, що забезпечує узгодженість дій між різними органами влади в межах конституційних повноважень. Відповідно до статті 106 Конституції України, Президент України як глава держави відіграє координуючу роль, спрямовану на забезпечення стабільності та єдності державної політики. Представники Президента у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та Конституційному Суді України є інструментами реалізації цієї функції, забезпечуючи взаємодію між гілками влади. Важливо підкреслити, що вони сприяють у здійсненні функцій Президента, що жодним чином не виключає безпосередню діяльність останнього.

Координація виконавчої влади в Україні ґрунтується на принципі поділу влади визначеному в статті 6 Конституції України, який передбачає чіткий

розподіл функцій між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, але водночас допускає їхню взаємодію для реалізації державної політики. Принцип координації виконавчої влади в діяльності представників Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та у Конституційному Суді України спрямований на забезпечення єдності державної політики, дотримання конституційного порядку та реалізації стратегічних завдань держави, узгодженості дій між гілками влади, забезпечуючи реалізацію конституційних повноважень глави держави.

Парламентський контроль — це контроль, що здійснюється через орган державної влади для забезпечення конституційних прав. Парламентський контроль є важливою складовою демократії. Відповідно до Конституції України парламентський контроль — це діяльність Верховної Ради України основним завданням якої є контроль за діяльністю органів публічного управління, контроль за бюджетом та інші дії, право Верховної Ради України, що може здійснюватися нею як безпосередньо, так і опосередковано [4, с. 52]. Відповідно до Конституції України парламентський контроль — це окремий вид державного контролю, що здійснюється Парламентом України для отримання відповідної інформації про діяльність інших органів влади та їх посадових осіб, для своєчасного реагування у випадках порушень з боку цих органів відповідних положень, законів та Конституції України для забезпечення та виконання принципу законності у всіх сферах державного управління. У сфері публічного управління парламентський контроль повинен реалізовуватись із дотриманням принципу законності та забезпечення поділу влади [4, с. 56].

У діяльності представників Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та у Конституційному Суді України цей принцип реалізується через представлення проєктів актів, інформування про парламентські процеси та участь у механізмах стримувань і противаг.

Принцип парламентського контролю у діяльності Представника Президента України у Верховній Раді України виражається в представленні проєктів законів, програм та кадрових питань Президента України на засіданнях Верховної Ради України та засіданнях комітетів Верховної Ради України; координації позиції щодо президентського вето на закони та парламентського вето на укази Президента України; інформуванні Президента України про хід законодавчого процесу, включаючи обговорення в комісіях і фракціях; участі у розробці актів, що вносяться до Верховної Ради України.

Принцип сприяння парламентського контролю у діяльності Представника Президента України у Кабінеті Міністрів України виражається в представленні позиції Президента України на засіданнях Кабінету Міністрів України; вивченні урядових

актів на відповідність актам Президента України та конституційним нормам; участі у підготовці законопроектів для Верховної Ради України, внесених Урядом чи Президентом України. Представник Президента України у Кабінеті Міністрів України представляє президентські пріоритети в межах урядової діяльності, яка підзвітна Верховній Раді України, що створює ланцюг контролю: Президент України → Представник Президента України у Кабінеті Міністрів України → Кабінет Міністрів України → Верховна Рада України. Така модель забезпечує координацію вищих органів державної влади.

Контроль за додержанням Конституції України та прав і свобод людини у діяльності представника Президента у Конституційному Суді України виражається у підготовці конституційних подань Президента України до Конституційного Суду України; представленні інтересів Президента України в конституційному провадженні, координації з іншими суб'єктами (ВРУ, КМУ); можливості робити запит матеріалів від органів влади для експертизи, участі у засіданнях Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України для підготовки конституційних подань. Представник Президента України у Конституційному Суді України забезпечує участь Президента України в конституційному нагляді за актами Верховної Ради України. Конституційний Суд України, як арбітр, перевіряє конституційність законів, а подання Президента України через Представника Президента України у Конституційному Суді України дозволяють парламенту реагувати на рішення Конституційного Суду наприклад, через нові законодавчі ініціативи.

Принципи координації виконавчої влади та сприяння парламентському контролю в діяльності представників Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та у Конституційному Суді України слугують інструментом балансу влади, забезпечуючи координацію без прямого підпорядкування.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз принципів верховенства права, законності, координації виконавчої влади, незалежності судової влади та парламентського контролю в діяльності представників Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та у Конституційному Суді України свідчить про їх ключову роль у забезпеченні балансу влади в напівпрезидентській системі. Інститут представників еволюціонував від органів з виконавчими повноваженнями (1991–1997 рр.) до допоміжних структур Офісу Президента України, що позбавлені самостійних владних функцій і спрямовані на забезпечення належної реалізації конституційних повноважень глави держави, без окремої (безпосередньої) конституційно-правової відповідальності.

Принцип верховенства права є фундаментальним, обмежуючи дії представників заздалегідь регламентованими правилами, що унеможлиблює

свавілля та сприяє забезпеченню прав та свобод. У діяльності представників Президента України це проявляється через перехід від прямого виконання законів до координації, де вони слугують інструментом для гармонізації інтересів гілок влади, зокрема в підготовці подань до Конституційного Суду України чи законодавчих ініціатив у Верховній Раді України, з акцентом на конституційну відповідність актів. Елементи верховенства права, такі як законність, юридична визначеність та доступ до правосуддя, інтегруються в їх функції, забезпечуючи незалежність судів і заборону втручання.

Принцип законності ґрунтується на конституційних засадах ст. 129 Конституції, де діяльність представників регулюється указами Президента України та законами. У Кабінеті Міністрів України представники Президента України перевіряють акти на відповідність дорученням Президента України, у Верховній Раді України — представляють проекти законів, а в Конституційному Суді України — готують подання, що сприяє безперервності та законності виконавчої влади. Однак застаріла нормативна база не враховує сучасні виклики, що пов'язані із війною, запровадженням воєнного стану, що вимагає законодавчого оновлення, з одного боку, для посилення прозорості діяльності представників, а з другого боку, запобігання конституційно-правових конфліктів.

Координація виконавчої влади реалізується через представників Президента України як посередників між Президентом України, урядом та іншими органами, забезпечуючи єдність державної політики. без підпорядкування. Представники Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та у Конституційному Суді України беруть участь у засіданнях Кабінету Міністрів України, координують реалізацію повноважень Президента у сфері законодавчої влади, сприяють координації діяльності виконавчої гілки влади і своєчасному реагуванню на загрози.

Принцип незалежності судової влади підтримується роллю представника Президента України у Конституційному Суді України, який організовує участь Президента України в конституційному провадженні, фокусуючись на правовій експертизі та поданнях, представлені позиції Президента.

Принцип парламентського контролю є центральним у діяльності представників Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та у Конституційному Суді України, сприяючи Верховній Раді України у нагляді за виконавчою владою через звіти, слухання та оцінку внесених актів. У парламенті представники Президента України забезпечують зворотний зв'язок щодо вето та ініціатив, у Кабінеті Міністрів України — інформують про урядові рішення, а в Конституційному Суді України — координують подання, що створює механізм стримувань і противаг для своєчасного запобігання конфліктам.

Загалом, ці принципи формують інтегровану систему, де представники Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та у Конституційному Суді України слугують інструментом єдності влади Проте, їх діяльність потребує законодавчого врегулювання задля посилення прозорості, неприпустимості переймання на себе повноважень глави держави, ефективності та гармонізації з європейськими стандартами верховенства права (правовладдя).

Безсумнівно, до принципів діяльності представника Президента слід віднести наступні: верховен-

ства права (правовладдя), законності, дотримання вимог незалежності Конституційного Суду України та невторчання у його діяльність; «уповноваженість» Президентом України; сприяння у забезпеченні координації у сфері виконавчої влади та між гілками влади в цілому та ін.

Напрацювання системи принципів діяльності представників Президента України, що мають базуватися на принципах конституційного ладу та принципах діяльності парламенту, уряду та Конституційного Суду України є перспективним напрямом подальших досліджень.

Література

1. Битяк Ю. П., Серьогіна С. Г., Бодрова І. І. Правове регулювання організації та діяльності апарату глави держави: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування. Серія «Наукові доповіді»*. 2012. Вип. 6. Харків : Обсерв. 140 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1754/1/Butjk_Serogina_Bodrova_2012.pdf (дата звернення: 20.10.2025).
2. Бодрова І. І. Система допоміжних органів при Президентові України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2012. Вип. 23. С. 98–99. URL: <https://dbms.institute/files/dbms/23.pdf> (дата звернення: 20.10.2025).
3. Коваль Т. В. Правове регулювання діяльності уповноважених Президента України. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 4(29) Том 2, 2019. С. 14–17. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/7174/1/4.pdf> (дата звернення: 20.10.2025).
4. Козар.Ю., Гаріфуллін М. Парламентський контроль у системі державного управління в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. С. 51–57. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/10187/1/8.pdf> (дата звернення: 22.10.2025).
5. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 22–28. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/handle/123456789/63854> (дата звернення: 22.10.2025).
6. Чепік-Трегубенко О. Принцип верховенства права: доктрина та судова практика. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3. С. 121–127. URL: https://www.er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/10523/5/%d0%bc%d0%b0%d0%ba%d0%b5%d1%82_%d0%9d%d0%92_3-2022-121-127.pdf (дата звернення: 22.10.2025).
7. Бінгем Т. Правовладдя / за заг ред. С. Головатого; переклад з англ. В. Кастеллі та Д. Шкрюби; Київ : 2024. 256 с.
8. Європейська комісія за демократію через право (Венеційська комісія) мірило правовладдя: Ухвалено Венеційською Комісією на 106-му пленарному засіданні (Венеція, 1112 березня 2016 року). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr) (дата звернення: 27.10.2025).
9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. Редакція від 01.01.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.10.2025).
10. Про Положення про Представника Президента України у Верховній Раді України : Указ Президента України від 15.02.2008 р. № 133/2008. *Офіційний вісник України*. 2008. № 13. Ст. 323. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133/2008#Text> (дата звернення: 23.10.2025).
11. Про Положення про Представника Президента України у Кабінеті Міністрів України : Указ Президента України від 15.02.2008 р. № 132/2008. *Офіційний вісник України*. 2008. № 13. Ст. 322. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/2008#Text> (дата звернення: 23.10.2025).
12. Про Представника Президента України у Конституційному Суді України : Указ Президента України від 27.07.2007 р. № 667/2007. *Офіційний вісник України*. 2007. № 57. Ст. 2276. Редакція від 16.01.2013 р. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667/2007#Text> (дата звернення: 24.10.2025).
13. Рябець К. Законність та верховенство права як принципи публічного управління. *Державне управління*. 2023. № 1(13). С. 70–85. URL: <https://nvdu.undic.org.ua/index.php/nvdu/article/view/70-85/266> (дата звернення: 21.10.2025).
14. Городовенко В. Інституційна незалежність судової гілки влади в Україні у системі «стримувань і противаг». *Доктринальні підходи в діяльності Конституційного Суду України: зб. матеріалів і тез наук.практ. онлайн-конф.* (м. Київ, 28 жовтня 2020 р). Київ : Ваіте, 2020. 100 с. С. 13–16. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/zbirka_28.10.2020.pdf (дата звернення: 24.10.2025).
15. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. 01.09.2017 — № 35. 6 с. С. 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 24.10.2025).

16. Терміновий висновок Венеціанської Комісії щодо реформування Конституційного Суду України № 1012/2020 від 11.12.2020 р. *Венеційська комісія, CDL-AD(2020)039, Україна*. Страсбург. 2020. 21 с. URL: <https://rm.coe.int/urgent-opinion-of-the-vc-on-the-reform-of-constitutional-court-uk/1680a116c9> (дата звернення: 24.10.2025).

References

1. Bytiak Yu.P., Serohina S.H., Bodrova I.I. (2012). Pravove rehuliuвання orhanizatsii ta diialnosti aparatu hlavy derzhavy: zarubizhnyi ta vitchyzniani dosvid. *Nats. akad. prav. nauk Ukrainy, NDI derzh. bud-va ta mists. samovriaduvannia. Seriia "Naukovi dopovidi"*. Vyp. 6. Kharkiv: Oberih.. 140 p. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1754/1/Butjk_Serogina_Bodrova_2012.pdf [in Ukrainian].
2. Bodrova I.I. (2012). Systema dopomizhnykh orhaniv pry Prezydentovi Ukrainy. Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia. Issue 23. URL: <https://dbms.institute/files/dbms/23.pdf> [in Ukrainian].
3. Koval T.V. (2019). Pravove rehuliuвання diialnosti upovnovazhenykh prezydenta Ukrainy. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vypusk 4(29) Tom 2. Pp. 14–17. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/7174/1/4.pdf> [in Ukrainian].
4. Kozar Iu., Harifullin M. (2022). Parlamentskyi kontrol u systemi derzhavnoho upravlinnia v Ukraini. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2. Pp. 51–57. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/10187/1/8.pdf> [in Ukrainian].
5. Zaichuk O.V. (2012). Pryntsypy prava v konteksti rozvytku zahalnoi teorii derzhavy i prava. *Almanakh prava*. Vyp. 3. Pp. 22–28. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/63854> [in Ukrainian].
6. Chepik-Trehubenko O. (2022). Pryntsyp verkhovenstva prava: doktryna ta sudova praktyka. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3. Pp. 121–127. URL: https://www.er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/10523/5/%d0%bc%d0%b0%d0%ba%d0%b5%d1%82_%d0%9d%d0%92_3-2022-121-127.pdf [in Ukrainian].
7. Bingem T. *Pravovladdia / za zah red. S. Holovatoho; pereklad z anhl. V. Kastelli ta D. Shkroby*; Kyiv: 2024. 256 s.
8. Yevropeiska komisiia za demokratsiiu cherez pravo (Venetsiiska komisiia) mirylo pravovladdia: Ukhvaleno Venetsiiskoiu Komisiieiu na 106 mu plenarnomu zasidanni (Venetsiia, 11 12 bereznia 2016 roku). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2016\)007-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr) [in Ukrainian].
9. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1996. № 30. St. 141. Redaktsiia vid 01.01.2020 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
10. Pro Polozhennia pro Predstavnyka Prezydenta Ukrainy u Verkhovnii Radi Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 15.02.2008 r. № 133/2008. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2008. № 13. St. 323. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133/2008#Text> [in Ukrainian].
11. Pro Polozhennia pro Predstavnyka Prezydenta Ukrainy u Kabineti Ministriv Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 15.02.2008 r. № 132/2008. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2008. № 13. St. 322. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/2008#Text> [in Ukrainian].
12. Pro Predstavnyka Prezydenta Ukrainy u Konstytutsiinomu Sudi Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27.07.2007 r. № 667/2007. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy*. 2007. № 57. St. 2276. Redaktsiia vid 16.01.2013 r. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667/2007#Text> [in Ukrainian].
13. Riabets K. (2023). Zakonnist ta verkhovenstvo prava yak pryntsypy publichnoho upravlinnia. *Derzhavne upravlinnia*. № 1(13). Pp. 70–85. URL: <https://nvdu.undic.org.ua/index.php/nvdu/article/view/70-85/266> [in Ukrainian].
14. Horodovenko V. (2020). Instytutsiina nezalezhnist sudovoi hilyky vlady v Ukraini u systemi “strymuhan i protyvah”. Doktrynalni pidkhody v diialnosti Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy: *zb. materialiv i tez nauk. prakt. onlain konf.* (m. Kyiv, 28 zhovtnia 2020 r). Kyiv: Vaite. 100 s. Pp. 13–16. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/zbirka_28.10.2020.pdf [in Ukrainian].
15. Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13.07.2017 r. № 2136-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2017. 01.09.2017 — № 35. 6 s. S. 376. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> [in Ukrainian].
16. Terminovyi vysnovok Venetsianskoi Komisi shchodo reformuvannia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 1012/2020 vid 11.12.2020 r. *Venetsiiska komisiia, CDL-AD(2020)039, Ukraina*. Strاسبurg. 2020. 21 p. URL: <https://rm.coe.int/urgent-opinion-of-the-vc-on-the-reform-of-constitutional-court-uk/1680a116c9> [in Ukrainian].

УДК 342.525

Стещенко Тетяна Віталіївна

*кандидат юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри державного будівництва
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Steshenko Tetiana

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Department of State Building
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-2002-454X*

Коверник Дарина Володимирівна

*студентка магістратури факультету права та економічної безпеки
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Kovernyk Daryna

*Master's Student of the Faculty of Law and Economic Security
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0009-0007-9504-1196*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-10-11528

ІНСТИТУТ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ СЛУХАНЬ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ УКРАЇНИ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ, ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

INSTITUTE OF PARLIAMENTARY HEARINGS IN THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE: CONSTITUTIONAL AND LEGAL BASIS, IMPLEMENTATION PRACTICE AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT

Анотація. Вступ. Інститут парламентських слухань є важливим механізмом демократичного контролю та інструментом залучення громадськості та експертної спільноти до законотворчого процесу та формування державної політики. В Україні інститут парламентських слухань набуває особливого значення в контексті конституційного розвитку держави, забезпечення прозорості влади та реалізації принципів народовладдя. Незважаючи на їх значущість, функціонування та ефективність парламентських слухань у Верховній Раді України залишається обмеженою через відсутність обов'язковості виконання рекомендацій, низьку інституційну спроможність та недостатню публічність.

У даній статті досліджується правова природа, організаційно-процедурні засади та проблемні аспекти проведення парламентських слухань у Верховній Раді України як важливого інструменту парламентського контролю для реалізації принципів народовладдя.

Метою дослідження є аналіз правового регулювання та практики проведення парламентських слухань в Україні з метою виявлення основних проблем їх ефективності, визначення юридичної сили прийнятих за їх результатами актів, а також розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавчого механізму забезпечення відкритості, підзвітності та взаємодії парламенту з громадянським суспільством.

Матеріали і методи. У роботі проведено аналіз положень чинного законодавства України, зокрема Законів України «Про Регламент Верховної Ради України» [1], «Про комітети Верховної Ради України» [2] та «Про статус народного депутата України» [3], а також наукових праць вітчизняних вчених таких як Ю. Г. Барабаша [4], В. Ю. Древаль [5], О. І. Зозулі [6] та інших, які досліджували актуальні питання, пов'язані з роботою Верховної Ради України, її органів та структур, зокрема нормативно-правові, організаційні та практичні питання діяльності Парламенту.

Для всебічного вивчення інституту парламентських слухань у Верховній Раді України як правового, політичного та соціального явища було застосовано такі методи: діалектичний метод, що передбачає розгляд інституту парламентських слухань у Верховній Раді України в періоди створення та розвитку, з урахуванням суперечностей і взаємозв'язків, що дозволяють аналізувати еволюцію інституту парламентських слухань як частини демократичного процесу; формально-юридичний метод застосовується для аналізу, тлумачення та систематизації правових норм, які стосуються практики реалізації та перспектив вдосконалення проведення парламентських слухань у Верховній Раді України; системно-структурний метод застосовується для розгляду парламентських слухань як елемента загальної системи законодавчої влади та механізму взаємодії її структур.

Результати. Виявлено, що інститут парламентських слухань в Україні має недооцінений потенціал, часто перетворюючись на формальний захід. Основними проблемами є нечіткість процедур ініціювання та планування, відсутність чіткого механізму обов'язкового врахування їх рекомендацій у подальшій законотворчій діяльності, а також низький рівень залучення незалежних експертів та реальних стейкхолдерів.

Перспективи. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на моніторинг імплементації запропонованих змін до Регламенту Верховної Ради України та оцінку їхнього впливу на якість прийнятих рішень. Перспективним є поглиблене вивчення психологічних та комунікаційних аспектів парламентських слухань, а саме: впливу риторики, формату дискусії та особистості доповідачів на кінцевий результат. Впровадження дієвого інституту парламентських слухань сприятиме зміцненню функції парламентського нагляду, підвищенню прозорості та підзвітності влади, а також ефективності прийняття стратегічно важливих для держави рішень.

Ключові слова: парламентські слухання, організаційна форма роботи, суб'єкти ініціювання парламентських слухань, принцип народовладдя, публічна влада.

Summary. Introduction. The institution of parliamentary hearings is an important mechanism of democratic control and a tool for involving the public and expert community in the legislative process and the formation of public policy. In Ukraine, parliamentary hearings are particularly important in the context of the constitutional development of the state, ensuring the transparency of government and implementing the principles of democracy. Despite their significance, the functioning and effectiveness of parliamentary hearings in the Verkhovna Rada of Ukraine remain limited due to the lack of mandatory implementation of recommendations, low institutional capacity and insufficient publicity.

This article examines the legal nature, organisational and procedural foundations, and problematic aspects of parliamentary hearings in the Verkhovna Rada of Ukraine as an important instrument of parliamentary control for the implementation of the principles of popular sovereignty.

The purpose of the study is to analyse the legal regulation and practice of parliamentary hearings in Ukraine in order to identify the main problems affecting their effectiveness, determine the legal force of the acts adopted as a result of these hearings, and develop proposals for improving the legislative mechanism for ensuring openness, accountability and interaction between parliament and civil society.

Materials and methods. The paper analyses the provisions of the current legislation of Ukraine, in particular the Laws of Ukraine «On the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine» [1], «On the Committees of the Verkhovna Rada of Ukraine» [2] and «On the Status of People's Deputies of Ukraine» [3], as well as scientific works by domestic scholars such as Yu. G. Barabash [4], V. Yu. Dreval [5], O. I. Zozulia [6] and others, who have researched topical issues related to the work of the Verkhovna Rada of Ukraine, its bodies and structures, in particular regulatory, legal, organisational and practical issues of the Parliament's activities.

For a comprehensive study of the institution of parliamentary hearings in the Verkhovna Rada of Ukraine as a legal, political and social phenomenon, the following methods were used: the dialectical method, which involves examining the institution of parliamentary hearings in the Verkhovna Rada of Ukraine during its creation and development, taking into account the contradictions and interrelationships that allow analysing the evolution of the institution of parliamentary hearings as part of the democratic process; the formal-legal method is used to analyse, interpret and systematise legal norms relating to the practice of implementing and improving parliamentary hearings in the Verkhovna Rada of Ukraine; the systemic-structural method is used to consider parliamentary hearings as an element of the general system of legislative power and the mechanism of interaction between its structures.

Results. It has been found that the institution of parliamentary hearings in Ukraine has underestimated potential, often turning into a formal event. The main problems are the lack of clarity in the procedures for initiating and planning hearings, the absence of a clear mechanism for ensuring that their recommendations are taken into account in subsequent legislative activity, and the low level of involvement of independent experts and real stakeholders.

Discussion. Further research could focus on monitoring the implementation of the proposed amendments to the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine and assessing their impact on the quality of decisions made. An in-depth study of the psychological and communication aspects of parliamentary hearings, namely the impact of rhetoric, the format of the discussion and the personalities of the speakers on the final outcome, would be promising. The introduction of an effective institution of parliamentary hearings will contribute to strengthening the function of parliamentary oversight, increasing the transparency and accountability of the authorities, and improving the effectiveness of decisions that are strategically important for the state.

Key words: parliamentary hearings, organisational form of work, entities initiating parliamentary hearings, principle of popular sovereignty, public authority.

Постановка проблеми. В юридичній науці не втрачає актуальності проблематика народовладдя. На особливу увагу заслуговує блок питань, що визначають взаємозв'язок народовладдя і парламентаризму. Парламентаризм, як відомо, іманентно пов'язаний з особливою роллю парламенту як провідного органу народного представництва в державі, який за своєю природою є однією з головних форм та засобом реалізації народовладдя. Інститут парламентських слухань як одна з форм діяльності Верховної Ради України є показовим проявом розвитку парламентаризму в державі, а його розвиток має більше спрямовуватися на утвердження взаємозв'язку народовладдя і парламентаризму в Україні [9].

Парламентські слухання виконують функцію інструменту прямої демократії та механізму парламентського контролю, оскільки забезпечують відкритий обмін думками між владою, експертами та громадськістю. Особливої уваги вони набувають у періоди соціально-економічних або політичних криз, коли необхідно забезпечити оперативне реагування парламенту на суспільні виклики.

Саме у таких умовах постає потреба у вдосконаленні нормативного регулювання практики реалізації та перспектив функціонування інституту парламентських слухань у Верховній Раді України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Напрацювання вчених-конституціоналістів сучасності, таких як Ю. Г. Барабаш [4], В. Ю. Древалі [5], О. І. Зозуля [6], І. А. Куян [9], В. О. Серьогін [8] та інших, які досліджували актуальні питання, пов'язані з роботою Верховної Ради України, її органів, зокрема нормативно-правові, організаційні та практичні питання, аналізували існуючі механізми регулювання та пропонували шляхи вдосконалення відповідних правових інструментів дозволяють окреслити сучасний стан наукової дискусії, виділити ключові тенденції та визначити прогалини, що потребують подальшого наукового опрацювання, а також слугують методологічною основою для формулювання власних рекомендацій у рамках дослідження питання інституту парламентських слухань у Верховній Раді України.

Мета дослідження полягає в аналізі правового регулювання та практики проведення парламентських слухань у Верховній Раді України з метою виявлення основних проблем їх ефективності, визначення юридичної сили прийнятих за їх результатами актів, а також розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавчого механізму забезпечення відкритості, підзвітності та взаємодії парламенту з громадянським суспільством.

Матеріали і методи. У роботі проведено аналіз положень чинного законодавства України та наукових праць вітчизняних вчених-конституціоналістів з питань конституційно-правових засад, практики реалізації та перспектив вдосконалення інституту парламентських слухань у Верховній Раді України.

Для всебічного вивчення інституту парламентських слухань у Верховній Раді України як правового, політичного та соціального явища було застосовано такі методи: діалектичний метод, що передбачає розгляд інституту парламентських слухань у Верховній Раді України в періоди створення та розвитку, з урахуванням суперечностей і взаємозв'язків, що дозволяють аналізувати еволюцію інституту парламентських слухань як частини демократичного процесу; формально-юридичний метод застосовується для аналізу, тлумачення та систематизації правових норм, які стосуються практики реалізації та перспектив вдосконалення проведення парламентських слухань у Верховній Раді України; системно-структурний метод застосовується для розгляду парламентських слухань як елемента загальної системи законодавчої влади та механізму взаємодії її структур.

Виклад основного матеріалу. Парламентські слухання являють собою специфічну форму діяльності Верховної Ради України, під час якої відбувається обговорення суспільно важливих проблем або законодавчих ініціатив за участю фахівців, представників громадянського суспільства та інших зацікавлених сторін. Їх проведення спрямоване на забезпечення більшої прозорості законотворчого процесу, створення умов для врахування широкого кола громадських інтересів і позицій, а також на підвищення ефективності реалізації державних політик у різних сферах суспільного життя [5, с. 92].

Тобто, парламентські слухання — це специфічна форма діяльності парламенту, під час якої розглядаються актуальні суспільно-політичні питання або законопроекти із залученням фахівців, експертів і представників громадськості. Їх проведення спрямоване на підвищення прозорості законотворчого процесу, забезпечення врахування широкого спектра громадських інтересів та сприяння ефективнішому впровадженню політичних ініціатив у різних сферах суспільного життя.

Парламентські слухання виступають дієвим інструментом практичного втілення засад народовладдя та принципів правової держави, адже передбачають активне залучення громадян і громадських об'єднань до участі у вирішенні питань загальнодержавного значення. Вони забезпечують взаємодію суспільства з органами державної влади, формуючи механізм партнерських відносин між громадськістю та державою як основу ефективного функціонування демократичної системи. З огляду на це, парламентські слухання водночас постають як організаційно-правова форма діяльності представницького органу влади та як специфічний правовий інструмент реалізації принципів безпосередньої демократії, що гарантує громадянам можливість реалізовувати своє конституційне право на участь в управлінні державними справами [7, с. 20–21].

Процедура проведення парламентських слухань у Верховній Раді України чітко врегульована

низкою нормативно-правових актів, що визначають як організаційно-правові засади їх ініціювання, так і порядок проведення та участі суб'єктів парламентської діяльності. Основним нормативним актом, який безпосередньо регламентує цю процедуру, є Закон України «Про Регламент Верховної Ради України», зокрема відповідно до глави 39 Закону парламентські слухання у Верховній Раді проводяться з метою вивчення питань, що становлять суспільний інтерес та потребують законодавчого врегулювання. Парламентські слухання проводяться в сесійний період, як правило, не більше одного разу на місяць у дні тижня, що відводиться для роботи в комітетах, депутатських фракціях (депутатських групах). Така норма спрямована на впорядкування законотворчого процесу та оптимізацію парламентської діяльності [1].

Ініціювання парламентських слухань та визначення дати їх проведення визначено у статті 234 Закону України «Про регламент Верховної Ради України». Пропозиція щодо проведення парламентських слухань може бути внесена на основі рішення, прийнятого комітетом з відповідного питання, у вигляді проекту постанови Верховної Ради, в якому має визначатися тема парламентських слухань та дата їх проведення. Для обговорення на парламентських слуханнях може бути запропоновано лише одне тематичне питання. Питання про проведення парламентських слухань включається до порядку денного сесії Верховної Ради України без голосування. Рішення про тему, день та час проведення парламентських слухань приймається Верховною Радою України не пізніше як за 30 днів до їх проведення. У постанові Верховної Ради України про проведення парламентських слухань також зазначається комітет чи комітети, які здійснюють підготовку до проведення парламентських слухань, органи державної влади, які мають подати до Верховної Ради України необхідні інформаційно-аналітичні матеріали та підготувати доповідь з питання, що розглядається на парламентських слуханнях, порядок їх висвітлення у медіа. Пропозиції про проведення парламентських слухань з питань, які вже були предметом обговорення Верховної Ради України поточного скликання, можуть бути внесені не раніше ніж через рік після проведення попередніх парламентських слухань з відповідної теми [1].

В Україні, як і в багатьох сучасних демократичних країнах, парламентські слухання є багатофункціональним засобом, у якому безпосередньо втілюється представницький характер і соціальне призначення Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади в державі. Відзначимо, що у чинному законодавстві України передбачено два види слухань у Парламенті: власне парламентські слухання та слухання у комітетах Верховної Ради України. При цьому комітети Верховної Ради України можуть бути ініціаторами й організатора-

ми парламентських слухань (ст. 28 Закону України «Про комітети Верховної Ради України») 2), або ж виконувати функції безпосередніх суб'єктів слухань у комітетах (ст. 29 Закону України «Про комітети Верховної Ради України») [9].

Первинно інститут парламентських слухань у Верховній Раді України та слухань у її комітетах був закріплений постановою Верховної Ради України від 11 грудня 2003 р. № 1385-IV у Положенні про проведення парламентських слухань у Верховній Раді України та слухань у комітетах Верховної Ради України [10], яке втратило чинність у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» [9].

Правова природа парламентських слухань має складний характер. По-перше, парламентські слухання є формою засідань Верховної Ради України, що впливає зі змісту ст. 9 Регламенту Верховної Ради України, у ч. 5 якої визначено, що засідання Верховної Ради України можуть бути пленарними, урочистими, а також можуть проводитися у формі парламентських слухань. По-друге, парламентські слухання є засобом забезпечення гласності, відкритості та публічності Верховної Ради України. Адже, як визначено у ст. 3 Регламенту Верховної Ради України: засідання Верховної Ради України є відкритими і гласними, крім випадків, установлених Конституцією України та Регламентом. Відкритість засідань Верховної Ради України забезпечується шляхом доступу до них будь-яких осіб, крім випадків, передбачених законодавством. Гласність засідань Верховної Ради України забезпечується шляхом їх трансляції по телебаченню і радіо, публікації стенографічних бюлетенів засідань Верховної Ради, її рішень у Відомостях Верховної Ради України, газеті «Голос України» та інших виданнях Верховної Ради України, а також шляхом розміщення інформації на офіційному веб-сайті Верховної Ради України [9].

Відповідно до чинного законодавства України правом ініціювати проведення парламентських слухань у Верховній Раді України наділені комітети Верховної Ради України за власним рішенням. Крім того передбачено, що ініціювати проведення парламентських слухань шляхом внесення відповідних пропозицій має право Погоджувальна рада депутатських фракцій (депутатських груп), яка є консультативно-дорадчим органом, призначенням якого є попередня підготовка і розгляд організаційних питань роботи Верховної Ради України.

У чинному законодавстві, зокрема у Законах України «Про Регламент Верховної Ради України» (глава 39 розділу VI), «Про комітети Верховної Ради України» та «Про статус народного депутата України», простежуються певні неузгодженості щодо визначення кола суб'єктів, уповноважених ініціювати проведення парламентських слухань. Формально таке право мають комітети, а також Погоджувальна рада депутатських фракцій (депутатських груп).

Водночас зазначені органи не належать до суб'єктів законодавчої ініціативи, тому рішення про проведення парламентських слухань ухвалюється безпосередньо Верховною Радою України шляхом простої більшості голосів народних депутатів [11].

Відповідно до Закону України «Про статус народного депутата України», народний депутат має право і обов'язок брати участь у парламентських слуханнях, розглядати звернення громадян, підтримувати зв'язки з виборцями та вивчати громадську думку. Участь депутата у слуханнях є не лише елементом представницької діяльності, але й формою реалізації його конституційного обов'язку забезпечувати зворотний зв'язок між суспільством і державними органами [12].

Тому варто розглянути питання про надання права ініціювання парламентських слухань депутатським фракціям (депутатським групам), що має створити додаткові можливості для опозиційних депутатських фракцій (депутатських груп). Це забезпечить більше можливостей публічно обговорити й обстоювати свої позиції з питань, що становлять публічний інтерес, та підходів до їх законодавчого регулювання й загалом сприятиме конструктивності у роботі [9].

Також важливим слід вважати наділення правом ініціювати парламентські слухання громадян України (ст. 223¹ Регламенту Верховної Ради України) шляхом подання електронної петиції. У разі наявності в електронній петиції клопотання про проведення парламентських слухань комітет Верховної Ради України, визначений як головний, готує відповідний проект постанови Верховної Ради України та подає його у визначеному порядку. Наділення громадян правом ініціювати парламентські слухання у Верховній Раді України, поза сумнівом, є надзвичайно важливим кроком у зміцненні зв'язків Парламенту з народом, з інститутами громадянського суспільства. Таким чином, парламентські слухання все більше стають засобом та формою забезпечення народовладдя [9].

Важливим проблемним питанням, що потребує системного юридичного врегулювання, є недостатність ефективного механізму контролю за виконанням рекомендацій парламентських слухань, прийнятих за результатами обговорення актуальних питань суспільного інтересу. Хоча Законом України від 03.12.2020 р. № 1052-IX передбачено базові вимоги щодо рекомендацій, зокрема строки надання інформації про стан їх реалізації, орієнтовний план проведення обговорень, перелік необхідних законодавчих або організаційних заходів та строки внесення відповідних законопроектів, законодавство не встановлює дієвих правових інструментів для забезпечення виконання цих рекомендацій. Така ситуація створює умовну формальність парламентських слухань, знижуючи їх практичну значущість та обмежуючи роль комітетів Верховної Ради України як органів парламентського контролю [6].

Юридично обґрунтованим є запровадження обов'язкових строків надання звітності органами влади перед Верховною Радою України щодо реалізації рекомендацій парламентських слухань. У разі невиконання встановлених строків можливе застосування як адміністративних, так і конституційно-правових механізмів реагування, що включають підготовку матеріалів для судового розгляду або публічне інформування парламенту про факти невиконання рекомендацій [6, с. 10–17]. Такий підхід створює правову основу для реального виконання рекомендацій, підвищує ефективність парламентського контролю та сприяє зміцненню принципу верховенства права і підзвітності органів виконавчої влади перед парламентом.

Запровадження чітко визначених процедур контролю, строків звітності та можливості адміністративного реагування забезпечить системність парламентських слухань, підвищить їх практичну значущість і водночас гарантуватиме дотримання правових норм, захист конституційних принципів та зміцнення державної правової дисципліни.

Основна проблема полягає у визнанні рекомендацій парламентських слухань формальною, а не реальною обов'язковою нормою, що значно обмежує ефективність парламентського контролю і потенційно підриває принципи підзвітності та верховенства права у взаєминах між парламентом та органами виконавчої влади. Усунення прогалин потребує чіткого нормативного визначення механізмів контролю та відповідальності за невиконання рекомендацій парламентських слухань.

Вирішення зазначеної проблеми вимагає законодавчого закріплення статусу рекомендацій парламентських слухань як обов'язкових до виконання для органів виконавчої влади та інших суб'єктів публічної влади. Передбачає встановлення конкретних строків надання звітів про реалізацію рекомендацій, а також чіткої процедури контролю за їх виконанням. Одним із ключових інструментів ефективного контролю є запровадження системи адміністративної відповідальності за порушення строків звітності або за неповне і формальне виконання рекомендацій, що може включати накладення штрафів, дисциплінарні стягнення або тимчасове обмеження повноважень посадових осіб. Додатково, для забезпечення реального механізму примусу до виконання парламентських рекомендацій доцільним є використання конституційно-правових важелів, зокрема права Верховної Ради України ініціювати конституційне провадження або подавати матеріали до адміністративних судів з метою встановлення порушення обов'язків органами влади. Публічне інформування парламенту про факти недотримання рекомендацій також виступає ефективним засобом впливу, оскільки забезпечує прозорість діяльності органів влади та стимулює їх до належного виконання законних вимог парламенту. Впровадження таких механізмів дозволить сформувати правову основу для реалізації принципу підзвітності органів

виконавчої влади парламенту, усуне правову невизначеність щодо статусу рекомендацій і створить дієвий контрольний інструментарій. У свою чергу, сприятиме зміцненню верховенства права та підвищенню ефективності парламентського нагляду, забезпечуючи реальну можливість впливу на виконання державної політики відповідно до законодавства.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проявом розвитку парламентаризму та народовладдя в Україні є інститут парламентських слухань. Парламентські слухання є багатофункціональним засобом, у якому безпосередньо втілюється представницький характер і соціальне призначення Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади в країні.

Парламентські слухання мають складну правову природу. Вони є формою діяльності Верховної Ради України, інструментом взаємодії органів публічної влади, засобом реалізації права громадян брати участь в управлінні державними справами, і таким чином сприяють утвердженню народовладдя в Україні.

Процедури парламентських слухань загалом достатньо врегульовані в законодавстві України. Для підвищення ефективності необхідно уточнити їхню мету з акцентуванням на контрольній функції

Парламенту, розширити коло ініціаторів, визначити в законодавстві форми контролю Парламенту і громадськості за виконанням рекомендацій парламентських слухань.

Удосконалення правового механізму проведення парламентських слухань має полягати у комплексному реформуванні відповідних положень законодавства. Насамперед доцільно законодавчо конкретизувати юридичну силу актів парламентських комітетів, визначити перелік санкцій за їх невиконання, передбачити процесуальний порядок адміністративного та, у разі потреби, кримінального реагування на факти ігнорування вимог Парламенту.

Підвищення дієвості парламентських слухань також потребує інституційного зміцнення механізму контролю за виконанням ухвалених рекомендацій, зокрема шляхом встановлення обов'язку урядових структур надавати регулярні звіти про результати їх реалізації, а парламентських комітетів — здійснювати моніторинг виконання. Введення таких правових новацій сприятиме реальному посиленню парламентського контролю, зміцненню принципу верховенства права та наближенню української практики проведення парламентських слухань до європейських стандартів демократичного врядування.

Література

1. Про регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 р. № 1861-VI. *Голос України* від 17.02.2010 р. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (дата звернення: 25.10.2025).
2. Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 04.04.1995 р. № 116/95-BP. *Відомості Верховної Ради України* від 10.05.1995–1995 р., № 19, с. 134. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0#Text> (дата звернення: 25.10.2025).
3. Про статус народного депутата : Закон України від 17 листопада 1992 р. № 2790-XII. *Відомості Верховної Ради України* від 19.01.1993–1993 р., № 3, с. 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text> (дата звернення: 25.10.2025).
4. Барабаш Ю. Г. Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права: монографія. Х. : Право, 2008.
5. Древаль В. Ю. Організація проведення парламентських слухань. Сучасні напрямки розвитку економіки і менеджменту на підприємствах України: зб. матеріалів VI Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти та молодих вчених (05 лист. 2020 р.), Харків нац. автомобільно-дорожн. ун-т. Харків : ХНАДУ, 2020. 389 с. С. 91–93.
6. Зозуля О. І. Перспективи розвитку парламентського контролю в Україні. *Forum Prava*. 2023. 76(3). С. 6–29.
7. Древаль В. Ю. Парламентські слухання як важливий ресурс забезпечення взаємозв'язків органів публічної влади та громадськості у складних умовах сьогодення. *Ефективність державного управління: зб. наук. пр.* Вип. 3(72). Львів : НЛТУ України, 2022. С. 19–22.
8. Серьогін В. О. Концепція сталого розвитку: конституційно-правовий аспект. Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку: *тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції* (Запоріжжя-Львів-Одеса-Ужгород-Харків-Чернівці, 27 жовтня 2023 року). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 34–39. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi75/0055991.pdf#page=34> (дата звернення: 27.10.2025).
9. Куян І. А. Парламентські слухання як форма і засіб забезпечення народовладдя в Україні. *Право України*. 2019. С. 130–141. URL: <https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/497> (дата звернення: 27.10.2025).
10. Про проведення парламентських слухань у Верховній Раді України : Постанова Верховної Ради України від 11.12.2003 р. *Голос України* від 25.12.2003 — № 246. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1385-15#Text> (дата звернення: 25.10.2025).
11. Константинівська А. Нормативно-правове та організаційне регулювання парламентських слухань. *Веб-сайт rada*. 2018. URL: <https://rada.oporaua.org/analityka/a-ia-k-u-nykh/19780-normatyvno-pravove-ta-orhanizatsiine-rehuliuvannia-parlamentskykh-slukhan> (дата звернення: 27.10.2025).

12. Словська І. Є. Організація і проведення слухань у комітетах Верховної Ради України. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.* / гол. ред. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія»; Південноукраїнський центр гендерних проблем, 2012. Вип. 44. С. 211–219.

References

1. Pro rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10.02.2010 r. № 1861-VI. *Holos Ukrainy* vid 17.02.2010 r. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> [in Ukrainian].
2. Pro komitety Verkhovnoi Rady Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 04.04.1995 r. № 116/95-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* vid 10.05.1995–1995 r., № 19, s. 134. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0#Text> [in Ukrainian].
3. Pro status narodnoho deputata: Zakon Ukrainy vid 17 lystopada 1992 r. № 2790-XII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* vid 19.01.1993–1993 r., № 3, s.17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text> [in Ukrainian].
4. Barabash Yu. H. Derzhavno-pravovi konflikty v teorii ta praktytsi konstytutsiinoho prava: *monohrafiia* — Kh.: Pravo, 2008 [in Ukrainian].
5. Dreval V. Yu. Orhanizatsiia provedennia parlamentskykh slukhan. Suchasni napriamky rozvytku ekonomiky i menedzhmentu na pidpriemstvakh Ukrainy: *zb. materialiv VI Vseukr. nauk.-prakt. konf. zdobuvachiv vyshchoi osvity ta molodykh vchenykh* (05 lyst. 2020 r.), Kharkiv nats. avtomobilno-dorozhn. un-t. Kharkiv: KhNADU, 2020. 389 p. P. 91–93 [in Ukrainian].
6. Zozulia O. I. Perspektyvy rozvytku parlamentskoho kontroliu v Ukraini. *Forum Prava*. 2023. 76(3). P. 6–29 [in Ukrainian].
7. Dreval V. Iu. Parlamentski slukhannia yak vazhlyvyi resurs zabezpechennia vzaiemozviazkiv orhaniv publichnoi vlady ta hromadskosti u skladnykh umovakh sohodennia. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. pr.* Vyp. 3(72). Lviv: NLTU Ukrainy, 2022. P. 19–22 [in Ukrainian].
8. Serohin V. O. Kontsepsiia staloho rozvytku: konstytutsiino-pravovyi aspekt. Tsili staloho rozvytku v aspekti zmitsnennia natsionalnogo ta mizhnarodnogo pravoporiadku: *tezy dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Zaporizhzhia-Lviv-Odesa-Uzhhorod-Kharkiv-Chernivtsi, 27 zhovtnia 2023 roku). Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 2023. P. 34–39. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi75/0055991.pdf#page=34> [in Ukrainian].
9. Kuian I. A. Parlamentski slukhannia yak forma i zasib zabezpechennia narodovladdia v Ukraini. *Pravo Ukrainy*. 2019. P. 130–141. URL: <https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/497> [in Ukrainian].
10. Pro provedennia parlamentskykh slukhan u Verkhovnii Radi Ukrainy: Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 11.12.2003 r. *Holos Ukrainy* vid 25.12.2003 — № 246. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1385-15#Text> [in Ukrainian].
11. Konstantynivska A. Normatyvno-pravove ta orhanizatsiine rehuliuвання parlamentskykh slukhan. *Vebsait rada*. 2018. URL: <https://rada.oporaua.org/analitika/a-iak-u-nykh/19780-normatyvno-pravove-ta-orhanizatsiine-rehuliuвання-parlamentskykh-slukhan> [in Ukrainian].
12. Slovka I. Ie. Orhanizatsiia i provedennia slukhan u komitetakh Verkhovnoi Rady Ukrainy. Aktualni problemy polityky: *zb. nauk. pr.* / hol. red. S. V. Kivalov; vidp. za vyp. L. I. Kormych. Odesa: *Natsionalnyi universytet “Odeska yurydychna akademiia”*; Pivdenoukraiynskiy tsentr hendernykh problem, 2012. Vyp. 44. P. 211–219 [in Ukrainian].

УДК 342.511(477)

Яковюк Іван Васильович

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права Європейського Союзу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Yakoviuk Ivan

*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of European Union Law
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0002-8070-1645*

Муртіщева Аліна Олександрівна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державного будівництва
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Murtishcheva Alina

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Department of State Building
Yaroslav Mudryi National Law University
ORCID: 0000-0001-6520-7297*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-10-11535

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ПРЕДСТАВНИКІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В СТРУКТУРІ АПАРАТУ ГЛАВИ ДЕРЖАВИ

THE PLACE AND ROLE OF REPRESENTATIVES OF THE PRESIDENT OF UKRAINE IN THE STRUCTURE OF THE HEAD OF STATE'S ADMINISTRATION

Анотація. Вступ. У контексті формування та розвитку сучасної системи державного управління в Україні особливе місце посідає інститут представників Президента України, який є невід'ємною складовою апарату глави держави. У даній статті досліджується система посад представників Президента України, їх місце та роль в структурі апарату Президента України.

Особлива увага приділяється ролі представників Президента України як ключових елементів, що забезпечують реалізацію повноважень Президента України в формуванні державної політики.

Також звертається увага на історико-правовий аспект формування та розвитку інституту представників глави держави у контексті становлення та розвитку самого інституту президентства. Досліджуються передумови виникнення, трансформація правового статусу, повноважень та функціонального навантаження цих посадових осіб на різних історичних етапах державного будівництва.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі нормативно-правового регулювання діяльності представників Президента України та визначення ефективності виконання ними покладених на них завдань.

Матеріали і методи. При написанні дослідження використовувались праці вітчизняних вчених, які досліджували питання становлення, розвитку та функціонування інституту Президента; відповідні нормативно-правові акти, що були основою виникнення, розвитку та функціонування посад представників Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та у Конституційному Суді України; а також чинне законодавство.

У статті застосовуються комплексні методологічні підходи, характерні для досліджень у галузі державного та муніципального права. Вибір методів зумовлений необхідністю аналізу історичного розвитку інституту, його правового статусу, функціональних аспектів та перспектив вдосконалення в контексті конституційних реформ.

Методологія дослідження базується на принципах об'єктивності, системності та історизму, що дозволяють забезпечити наукову обґрунтованість висновків. Основні методи, що використовуються, включають діалектичний, історичний, системний, порівняльно-правовий та формально-логічний, а також емпіричні методи аналізу документів і нормативно-правових актів. Комплексне поєднання вище перерахованих методів дозволяє досягти мети дослідження, забезпечуючи як теоретичну глибину, так і практичну застосовність результатів у контексті сучасних викликів державного управління в Україні.

Результати. На основі комплексного аналізу історичного розвитку, правового статусу та функціональних аспектів інституту представників Президента України в структурі апарату глави держави, дослідження дозволяє сформулювати такі ключові висновки: Представники Президента України виступають як допоміжний елемент апарату глави держави, забезпечуючи реалізацію конституційних повноважень Президента України через координацію, контроль та представництво в різних органах влади.

Перспективи. Для підвищення правової визначеності та прозорості діяльності представників Президента України, необхідно нормативно вдосконалити статус представників Президента. Це має включати чітке визначення їхніх повноважень та підстав діяльності на рівні окремого закону або деталізованого положення, затвердженого Указом Президента України, що мінімізує залежність інституту від політичної кон'юнктури та забезпечить його інституційну стійкість.

Ключові слова: інститут Президента, представники Президента України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, взаємодія гілок влади.

Summary. Introduction. In the context of the formation and development of the modern system of public administration in Ukraine, a special place is occupied by the institution of representatives of the President of Ukraine, which is an integral part of the head of state's apparatus. This article examines the system of positions held by representatives of the President of Ukraine, their place and role in the structure of the Presidential Administration of Ukraine.

Particular attention is paid to the role of representatives of the President of Ukraine as key elements ensuring the implementation of the powers of the President of Ukraine in shaping state policy.

Attention is also drawn to the historical and legal aspects of the formation and development of the institution of representatives of the head of state in the context of the establishment and development of the institution of the presidency itself. The prerequisites for the emergence, transformation of the legal status, powers and functional load of these officials at different historical stages of state building are being studied.

Purpose. The aim of the study is to conduct a comprehensive analysis of the regulatory and legal framework governing the activities of representatives of the President of Ukraine and to determine the effectiveness of their performance of the tasks assigned to them.

Materials and methods. In writing this study, we used the works of domestic scholars who researched the establishment, development, and functioning of the institution of the President; relevant regulatory and legal acts that formed the basis for the creation, development, and functioning of the positions of representatives of the President of Ukraine in the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, and the Constitutional Court of Ukraine; as well as current legislation.

The article applies comprehensive methodological approaches characteristic of research in the field of state and municipal law. The choice of methods is determined by the need to analyse the historical development of the institution, its legal status, functional aspects and prospects for improvement in the context of constitutional reforms.

The research methodology is based on the principles of objectivity, systematicity and historicism, which ensure the scientific validity of the conclusions. The main methods used include dialectical, historical, systematic, comparative-legal and formal-logical methods, as well as empirical methods of analysing documents and regulatory legal acts. A comprehensive combination of the above methods allows us to achieve the research objectives, ensuring both theoretical depth and practical applicability of the results in the context of contemporary challenges of public administration in Ukraine.

Results. Based on a comprehensive analysis of the historical development, legal status and functional aspects of the institution of representatives of the President of Ukraine within the structure of the head of state's administration, the study allows us to formulate the following key conclusions: Representatives of the President of Ukraine act as an auxiliary element of the head of state's administration, ensuring the implementation of the constitutional powers of the President of Ukraine through coordination, control and representation in various government bodies.

Discussion. In order to increase legal certainty and transparency in the activities of representatives of the President of Ukraine, it is necessary to improve the regulatory framework governing their status. This should include a clear definition of their powers and grounds for action at the level of a separate law or detailed regulations approved by a decree of the President of Ukraine, which would minimise the institution's dependence on the political situation and ensure its institutional stability.

Key words: the Office of the President, representatives of the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Constitutional Court of Ukraine, interaction between branches of government.

Постановка проблеми. Інститут президентства в Україні є одним з ключових елементів системи державної влади, що функціонує на засадах поділу

влади. Президент України як глава держави виступає гарантом суверенітету, територіальної цілісності та додержання Конституції України. У контексті

взаємодії з законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади виникає питання про механізми представництва президентської позиції в цих структурах.

Актуальність теми наукової статті зумовлена значною, проте часто недостатньо систематизованою роллю інституту представництва Президента у системі органів влади та його впливом на реалізацію конституційних повноважень Глави держави на різних етапах українського державотворення. Незважаючи на те, що Представник Президента (включно з його різновидами: Представники Президента України в Конституційному Суді України, Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України) є невід'ємним елементом організаційної структури апарату Глави держави, правовий статус представників Президента України, їх функціональні обов'язки та реальний вплив на формування та реалізацію державної політики залишаються предметом дискусій і потребують глибокого наукового осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання становлення, розвитку та функціонування інституту Президента є об'єктом прискіпливої уваги вчених, політологів, конституціоналістів, та інших представників в галузі права та соціально-гуманітарних наук, серед яких слід виділити роботи В. Авер'янова [1], І. Бодрової [2], Л. Голяк [3], О. Зозулі [4], Т. Коваль [5], І. Петріва [6], Н. Плахотнюк [7], С. Серьогіної [2], В. Шатіло [8] та інших.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі нормативно-правового регулювання діяльності представників Президента України та визначення ефективності виконання ними покладених на них завдань.

Матеріали і методи. У процесі написання статті застосовуються комплексні методологічні підходи, характерні для досліджень у галузі державного та муніципального права. Вибір методів зумовлений необхідністю аналізу історичного розвитку інституту представництва Президента України, його правового статусу, функціональних аспектів та перспектив вдосконалення в контексті конституційних реформ. Загалом, методологія базується на принципах об'єктивності, системності та історизму, що дозволяють забезпечити наукову обґрунтованість висновків. Основні методи, що використовуються, включають діалектичний, історичний, системний, порівняльно-правовий та формально-логічний, а також емпіричні методи аналізу документів і нормативно-правових актів.

Діалектичний метод застосовується як базовий філософський підхід для виявлення суперечностей і динаміки розвитку інституту представників Президента України. Цей метод дозволяє аналізувати трансформації від пострадянського періоду до сучасних реформ, враховуючи єдність і боротьбу протилежностей у процесах формування апарату глави держави.

Історичний метод використовується для хронологічного аналізу еволюції ролі представників Президента України, починаючи з 1991 року (зі створення

Адміністрації Президента України) і до сучасних змін в Офісі Президента України.

Системний підхід застосовується для визначення місця представників Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України та у Конституційному Суді України у структурі апарату глави держави як підсистеми, що взаємодіє з Кабінетом Міністрів України, Верховною Радою України та Конституційним Судом України. Метод включає розгляд компонентів, моделювання взаємозв'язків і аналіз зворотного зв'язку, що допомагає оцінити роль у забезпеченні єдності державної політики та координації гілок влади.

Порівняльно-правовий метод використовується для зіставлення українського інституту представників Президента з аналогічними структурами в інших країнах, а також для внутрішнього порівняння етапів розвитку в Україні. Це дозволяє виявити переваги, недоліки та можливості адаптації зарубіжного досвіду до українських реалій, зокрема в умовах парламентсько-президентської форми правління.

Формально-логічний метод та аналіз документів застосовуються для інтерпретації нормативно-правової бази, включаючи Конституцію України, укази Президент та закони України. Ці емпіричні методи передбачають декомпозицію текстів, синтез норм, індукцію та дедукцію для формулювання висновків про правовий статус і функції представників, забезпечуючи логічну послідовність аргументації.

Комплексне поєднання цих методів дозволяє досягти мети дослідження, забезпечуючи як теоретичну глибину, так і практичну застосовність результатів у контексті сучасних викликів державного управління в Україні.

Виклад основного матеріалу. Інститут президента — це сукупність конституційно закріплених владних повноважень глави держави, який виконує функції голови держави, представляє країну та організовує роботу виконавчої влади, а також має інші важливі повноваження, що визначають його роль у політичній системі країни.

Загальновідомо, що батьківщиною інституту президентства являються Сполучені Штати Америки, в яких наприкінці XVIII століття і розпочала існування владна структура «Інститут Президента» [9].

З початком XIX століття країни Латинської Америки почали копіювати досвід Сполучених Штатів Америки, а саме почали переписувати свої конституції та вводити в державно-владні механізми поняття інституту президентства [9].

У середині XIX століття інститут президентства починає з'являтися в країнах Європи, а саме посади президентів з'являються в структурі влади Швейцарії та Франції. Більш активне впровадження республіканської форми правління з інститутом президентства розгортається у XX столітті — із закінченням Першої світової війни. Можливо, не в останню чергу такому ходу речей в монархіч-

ній Європі сприяв не лише блискучий демократичний досвід Сполучених Штатів Америки, але й позитивний імідж 26-го і 28-го американських президентів — двох нобелівських лауреатів, Теодора Рузвельта та Вудро Вільсона. З ними народам Європи й Азії довелося «познайомитися» на зорі XX століття: обидва президенти виступили миротворцями. Перший відіграв неабияку роль у припиненні російсько-японської війни й підписанні у вересні 1906 року Портсмутського договору. За це він і був винагороджений Нобелівською премією миру. Другий отримав цю премію 1919 року за привнесення фундаментального закону людяності в сучасну міжнародну політику [9].

Після Другої світової війни президентство стало характерною рисою систем управління цілого ряду європейських держав. Інститут президентства було запроваджено в Італії, Греції, Португалії, Мальті, Югославії, Румунії і, зрештою було запроваджено посаду президента, у березні 1990 року — в СРСР. Але не тільки країни Європи розбудовували інститути президентства в своїх державах, закладаючи в їх основу посаду президента, а й в країнах Африки в другій половині XX століття вже з'явилися інститути президентства з власними правлячими президентами [9].

Становлення інституту президента в Україні необхідно розглядати у тісному взаємозв'язку з процесами, які виникали у державно-правовій сфері в Радянському Союзі, оскільки 15 березня 1990 року третім позачерговим З'їздом народних депутатів вводилася посада Президента СРСР. Саме після запровадження посади президента СРСР почали запроваджуватися аналогічні посади у союзних республіках колишнього Радянського Союзу, ще до їх виходу зі складу СРСР [10].

У липні 1991 року Законом Української РСР «Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР» [11] було засновано посаду Президента Української РСР. Президент був визнаний як найвища посадова особа і глава виконавчої влади, а у лютому 1992 відповідно до внесених змін до Конституції Президент став главою держави [10].

Виникнення інституту представників Президента України пов'язано із заснуванням у 1991 році Адміністрації Президента України. Указом від 13 грудня 1991 р. № 6 було постановлено утворити Адміністрацію Президента України, яка є його апаратом та визначено її склад [12].

На забезпечення реалізації конституційних повноважень глави держави 5 березня 1992 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про Представника Президента України» № 2167XII [13]. Він передбачив запровадження посади представника Президента України як найвищої посадової особи державної виконавчої влади — глави місцевої державної адміністрації відпо-

відно в області, містах Києві, Севастополі, районі, районі міста Києва. Ці посадові особи призначалися главою держави на строк його повноважень і йому підпорядковувалися. На представників президента України покладалася виконавча, контрольна, адміністративно-організаційна функції та широке коло владних повноважень із: забезпечення реалізації законів України, указів Президента України, постанов Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, інших актів законодавчої і виконавчої влади; координації діяльності відповідних органів внутрішніх справ, національної безпеки, оборони, статистики та інших органів, підпорядкованих міністерствам, іншим центральним органам державної виконавчої влади; контролю за додержанням органами державної виконавчої влади, органами місцевого і регіонального самоврядування Конституції і законів України, указів Президента України, інших актів законодавчої і виконавчої влади; зупинення дії актів адміністрації юридичних осіб, що суперечать актам законодавства та звернення до суду з позовом про визнання їх недійсними; формування структури і складу місцевої державної адміністрації; забезпечення виконання бюджету, програм економічного і соціального розвитку відповідної території; контролю за діяльністю органів місцевого і регіонального самоврядування з питань додержання Конституції і законів України, указів Президента України, інших актів законодавчої і виконавчої влади, а також за виконанням цими органами делегованих їм повноважень з питань здійснення державних функцій тощо [14].

Протягом історії свого функціонування інститут представників Президента України формувався з метою територіального та функціонального представництва глави держави, мав статус органу державної влади та структурної ланки президентського апарату, його функції трансформувалися з правозастосовної діяльності у забезпечення здійснення повноважень глави держави. Трансформації статусу представників Президента України відзеркалювали зміни форми правління, конституційно-правового статусу глави держави та функціональних завдань Офісу глави держави [14].

Сучасний інститут представників Президента України як допоміжних структур президентського апарату, діяльність яких спрямовувалася на забезпечення реалізації президентських повноважень у сфері законотворчої, правозастосовної діяльності та здійснення конституційного правосуддя, а також налагодження і підтримання взаємодії Президента України з відповідними органами державної влади почав активно розбудовуватись починаючи з 1995 року [14].

Представники Президента України виконують важливу роль у налагодженні конструктивної співпраці та забезпеченні ефективного здійснення компетенційних повноважень главою держави.

Представники Президента України є посадовими особами, що уповноважуються Президентом виступати від його імені й забезпечувати взаємодію між главою держави і відповідними органами державної влади, розв'язувати питання, що виникають у взаємовідносинах між ними [2].

До структури апарату глави держави включені посади представників Президента України у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України, Конституційному Суді України, усі вони призначаються на посаду Президентом України на строк його повноважень.

Питання організації діяльності представників Президента України регулюються відповідними положеннями, затвердженими указами Президента України.

До основних завдань представників Президента України відноситься: забезпечення постійного зв'язку між Президентом України та відповідним органом влади; участь у встановленому порядку в роботі відповідного органу; представлення позиції Президента України перед відповідними органами; моніторинг актів, що видаються цим органом; інформування Президента України про діяльність органу державної влади, внесення йому пропозицій; участь у підготовці документів і матеріалів, що вносяться Президентом до відповідного органу; вирішення питань, що виникають у взаємовідносинах між ними [2].

Відповідно до Указу Президента України № 133/2008 від 15 лютого 2008 року «Про положення про Представника Президента України у Верховній Раді України» Представником Президента України у Верховній Раді України є особа, яка уповноважується Президентом України забезпечувати взаємодію між Президентом України і Верховною Радою України [15].

Основним завданням Представника Президента України у Верховній Раді України є забезпечення взаємодії між Президентом України та Верховною Радою України [15].

Представник Президента України у Верховній Раді України відповідно до покладених на нього завдань:

- бере участь у встановленому порядку в засіданнях Верховної Ради України, її постійних та тимчасових комісій, депутатських фракцій, а також в інших заходах, що здійснюються Верховною Радою України, її органами та посадовими особами;
- представляє на засіданнях Верховної Ради України, її комітетів та тимчасових комісій проекти законів, пропозиції Президента України до законів, повернутих главою держави для повторного розгляду, а також інших документів, внесених Президентом України;
- інформує Президента України про хід і результати розгляду у Верховній Раді України та її органах документів, внесених Президентом України;

- бере участь у підготовці проектів законів, матеріалів до доповідей, звернень та інших документів, які вносяться Президентом України на розгляд Верховної Ради України;
- відповідно до наданих повноважень представляє подання Президента України до Верховної Ради України про призначення, звільнення, одержання згоди на призначення, звільнення відповідних посадових осіб;
- вносить в установленому порядку на розгляд Президента України у разі потреби пропозиції щодо представлення, супроводження у Верховній Раді України внесених Президентом України законопроектів, а також пропозицій до законів, повернутих Президентом України для повторного розгляду;
- бере участь за дорученням Президента України в роботі узгоджувальних та інших комісій, експертних груп, які утворює Верховна Рада України, її органи;
- сприяє зміцненню контактів, організації зустрічей Президента України з головами комітетів, тимчасових комісій, керівниками депутатських фракцій Верховної Ради України;
- здійснює моніторинг проектів законів, постанов Верховної Ради України, внесених іншими суб'єктами законодавчої ініціативи, бере участь у здійсненні аналізу таких проектів, зокрема з питань, що виникають у взаємовідносинах Президента України з Верховною Радою України, та в разі потреби вносить відповідні пропозиції;
- виконує інші доручення Президента України [15].

Роль Представника Президента України у Верховній Раді України критично важлива для підтримання взаємодії та балансу між Президентом України та Верховною Радою України. Представник Президента України у Верховній Раді України виступає як місток, що з'єднує волю глави держави з парламентським процесом. Його діяльність дозволяє оперативно інформувати Президента України про хід законодавчої роботи та політичні настрої в парламенті, а також ефективно доносити позицію Президента України щодо законопроектів, кадрових призначень та інших питань, що входять до компетенції Глави держави.

Відповідно до Указу Президента України № 132/2008 від 15 лютого 2008 року «Про Положення про Представника Президента України у Кабінеті Міністрів України» Представником Президента України у Кабінеті Міністрів України є особа, яка уповноважується Президентом України забезпечувати взаємодію між Президентом України та Кабінетом Міністрів України [16].

Основним завданням Представника Президента України у Кабінеті Міністрів України є забезпечення здійснення постійного зв'язку між Президентом України та Кабінетом Міністрів України [16].

Представник Президента України у Кабінеті Міністрів України відповідно до покладених на нього завдань:

- бере участь у засіданнях Кабінету Міністрів України, представляє на засіданнях Кабінету Міністрів України, урядових комітетів, а також його консультативно-дорадчих та інших органів позицію Президента України з питань, що розглядаються, та інформує главу держави про хід та результати такого розгляду;
- здійснює моніторинг актів та в разі потреби проектів актів Кабінету Міністрів України, вносить Президенту України пропозиції щодо зупинення дії актів Кабінету Міністрів України у разі їх невідповідності Конституції України;
- вносить Президенту України пропозиції щодо підготовки проектів законів, а також актів Президента України з питань, що стосуються діяльності Кабінету Міністрів України, бере участь у розробленні таких проектів;
- бере участь у розробленні проектів законодавчих актів, які вносяться Президентом України або за його дорученням Кабінетом Міністрів України до Верховної Ради України з питань діяльності Кабінету Міністрів України, центральних та місцевих органів виконавчої влади;
- здійснює за дорученням Президента України інші функції. [16].

Представник Президента України у Кабінеті Міністрів України є ключовою комунікативною та контрольною посадовою особою в структурі Офісу Президента України. Його роль полягає у забезпеченні безперервного каналу зв'язку між Президентом України та виконавчою гілкою влади надаючи Президенту України оперативну та неупереджену інформацію про діяльність Уряду.

Роль Представника Президента України у Кабінеті Міністрів України є критичною для реалізації конституційної функції Президента щодо контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України. Присутність Представника Президента України у Кабінеті Міністрів України на засіданнях Уряду та урядових комітетів дозволяє здійснювати моніторинг виконання актів Президента України та рішень Ради національної безпеки і оборони України, а також здійснювати синхронізацію політики, що проводиться виконавчою владою, з політичним курсом Глави держави.

Відповідно до Указу Президента України № 667/2007 від 27 липня 2007 року «Про Представника Президента України у Конституційному Суді України» Представник Президента України у Конституційному Суді України є особою, яка уповноважується Президентом України представляти на постійній основі у Конституційному Суді України Президента України як суб'єкта права на конституційне подання, брати участь у конституційному провадженні [17].

Представник Президента України у Конституційному Суді України:

- координує підготовку проектів конституційних подань Президента України до Конституційного

Суду України, відповідних документів та матеріалів, що підлягають розгляду Конституційним Судом України;

- вчиняє як представник суб'єкта права на конституційне подання, учасник конституційного провадження всі дії, передбачені Законом України «Про Конституційний Суд України» та Регламентом Конституційного Суду України;
- вносить за дорученням Президента України зміни та уточнення до конституційних подань, внесених до Конституційного Суду України Президентом України, позиції глави держави щодо конституційних подань інших суб'єктів права на конституційне подання, в тому числі під час розгляду справ Конституційним Судом України;
- інформує Президента України про хід та результати розгляду справ у Конституційному Суді України, в разі потреби подає Президенту України пропозиції щодо забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України;
- бере за дорученням Президента України участь у розробленні та правовій експертизі проектів нормативно-правових актів, в опрацюванні інших документів;
- здійснює за дорученням Президента України інші повноваження [17].

Представник Президента України у Конституційному Суді України є важливим елементом системи стримувань і противаг у державі, оскільки забезпечує представництво Президента України в Конституційному Суді України, розробляє та подає конституційні подання до Конституційного Суду України від імені Президента України, безпосередньо бере участь у розгляді справ у Конституційному Суді України, захищає позиції Президента України, систематично проводить аналіз чинного законодавства на предмет відповідності Конституції України та регулярно інформує Президента України про діяльність та результати розгляду справ в Конституційному Суді України.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі комплексного аналізу історичного розвитку, правового статусу та функціональних аспектів інституту представників Президента України в структурі апарату глави держави, дослідження дозволяє сформулювати такі ключові висновки:

Інститут представників Президента України є життєво необхідним допоміжним механізмом в структурі апарату Глави держави. Незважаючи на відсутність прямого вичерпного конституційного регулювання посад Представника Президента України у Верховній Раді України, Представника Президента України у Кабінеті Міністрів України, Представника Президента України у Конституційному Суді України, їх існування ґрунтується на конституційних повноваженнях Президента, як гаранта Конституції та Глави держави та забезпечується відповідними Указами Президента України.

Представники Президента України діють як уповноважені політичні агенти, що забезпечують реалізацію волі Президента України у відносинах з іншими гілками влади.

Роль Представників Президента України полягає в забезпеченні балансу влади, координації гілок влади та гарантуванні конституційного ладу в державі, тобто виступають як ключові комунікаційні ланки між Президентом України та іншими органами державної влади.

Представник Президента України у Верховній Раді України — забезпечує реалізацію права законодавчої ініціативи та права вето, виступаючи головним лобістом політичного курсу Глави держави в законодавчому процесі.

Представник Президента України у Кабінеті Міністрів України — здійснює постійний моніторинг та контроль за діяльністю виконавчої влади, підсилюючи конституційну відповідальність Уряду перед Президентом та сприяючи єдності політики.

Представник Президента України у Конституційному Суді України — реалізує право Президента на конституційне подання та конституційне звер-

нення, захищаючи правову позицію Глави держави у сфері конституційної юрисдикції.

Сукупна діяльність інституту представників Президента України здійснює значний вплив на регулювання державної влади через оперативну синхронізацію (між виконавчою та законодавчою гілками), легітимізацію (через супровід кадрових призначень), правовий контроль (через роботу з актами Уряду та супровід справ у Конституційному Суді України). Таким чином, вони виступають як важливий елемент стримувань і противаг, допомагаючи Главі держави запобігати дисбалансу та забезпечувати узгодженість функціонування єдиного механізму державної влади.

Для підвищення правової визначеності та прозорості діяльності представників Президента України, необхідно нормативно вдосконалити статус представників Президента. Це має включати чітке визначення їхніх повноважень та підстав діяльності на рівні окремого закону або деталізованого положення, затвердженого Указом Президента України, що мінімізує залежність інституту від політичної кон'юнктури та забезпечить його інституційну стійкість.

Література

1. Авер'янов В.Б., Пухтецька А.А. Удосконалення організації та діяльності системи органів виконавчої влади з урахуванням європейських принципів і стандартів. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 110–117. URL: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/23648> (дата звернення: 07.10.2025).
2. Битяк Ю.П., Серьогіна С.Г., Бодрова І.І. Правове регулювання організації та діяльності апарату глави держави: зарубіжний та вітчизняний досвід. *Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування. Серія «Наукові доповіді»*. 2012. Вип. 6. Харків: Оберіг. 140 с. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1754/1/Butjk_Serogina_Bodrova_2012.pdf (дата звернення: 07.10.2025).
3. Голяк Л.В. Міжнародна регламентація муніципальних прав та свобод особистості. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2013. № 3. С. 54–58. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mizhnarodno-pravova-reglamentatsiya-munitsipalnih-prav-lyudini-suchasni-pidhodi-ta-tendentsiyi-rozvitku-v-umovah-globalizatsiyi/viewer> (дата звернення 07.10.2025).
4. Зозуля О.І. Поняття та сутність апарату Президента України. *Право і безпека: науковий журнал. Національний університет внутрішніх справ*. Харків, 2012. № 5. С. 16–20. URL: https://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe (дата звернення: 09.10.2025).
5. Коваль Т.В. Правове регулювання діяльності уповноважених президента України. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 4(29) Том 2, 2019. С. 14–17. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/7174/1/4.pdf> (дата звернення: 10.10.2025).
6. Петрів І.М. До питання визначення конституційної юстиції в механізмі державного управління: досвід України та держав Східної Європи. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 2. С. 139–149. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nizivru_2020_2_17.pdf (дата звернення: 07.10.2025).
7. Плахотнюк Н.Г. Інститут президентства в Україні: конституційно-правовий аспект. *дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. Українська академія держ. управління при Президенті України*. К., 1999. 222 с. С. 180–197. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullw&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=3&S21P02=0&S21P03=A&S21COLORTERMS=0&S21STR=%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D1%85%D0%BE%D1%82%D0%BD%D1%8E%D0%BA,%20%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F%20%D0%92%D1%96%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0 (дата звернення 05.10.2025).
8. Шатіло В.А. Вплив законодавчого процесу на розвиток конституційного механізму державної влади. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 75–78. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/424> (дата звернення: 06.10.2025).

9. Кармазіна М. Інститут президенства: походження та сутність феномена. *Політичний менеджмент*. 2004. № 3. С. 36–50. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/38340864.pdf> (дата звернення: 05.10.2025).
10. Войчук А. Заснування та становлення інституту президента в Україні. *European political and law discourse*. 2019. Vol. 6. Issue 3. P. 54–60. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2019/2019-6-3/09.pdf> (дата звернення: 05.10.2025).
11. Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР : Закон України від 05.07.1991 р. № 1293-XII. Редакція 07.05.2022. *Сайт Верховної Ради України — Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1293-12#Text> (дата звернення: 05.10.2025).
12. Про Адміністрацію Президента України : Указ Президента України від 13.12.1991 р. № 6. Редакція 21.07.1994. *Сайт Верховної Ради України — Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6/91/ed19940721#Text> (дата звернення: 05.10.2025).
13. Про Представника Президента України : Закон України від 5 березня 1992 р. № 2167XII. Редакція 12.06.1997. *Сайт Верховної Ради України — Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2167-12#Text> (дата звернення: 05.10.2025).
14. Костюк О. С. Еволюція конституційно-правового статусу представників Президента України. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2024. № 4. С. 410–432. URL: https://dbmsjournal.com/wp-content/uploads/2024/12/zb_dergh_bud_46_2023-410-432.pdf (дата звернення: 06.10.2025).
15. Про Положення про Представника Президента України у Верховній Раді України : Указ Президента України від 15.02.2008 р. № 133/2008. *Сайт Верховної Ради України — Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133/2008#Text> (дата звернення: 07.10.2025).
16. Про Положення про Представника Президента України у Кабінеті Міністрів України : Указ Президента України від 15.02.2008 р. № 132/2008. *Сайт Верховної Ради України — Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/2008#Text> (дата звернення: 07.10.2025).
17. Про Представника Президента України у Конституційному Суді України : Указ Президента України від 27.07.2007 р. № 667/2007. Редакція 16.01.2013. *Сайт Верховної Ради України — Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667/2007#Text> (дата звернення: 07.10.2025).

References

1. Averianov V.B., Pukhtetska A.A. (2010). Udoskonalennia orhanizatsii ta diialnosti systemy orhaniv vykonavchoi vlady z urakhuvanniam yevropeiskyykh pryntsyypiv i standartiv. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 4. Pp. 110–117. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/handle/123456789/23648> [in Ukrainian].
2. Bytiak Yu. P., Serohina S. H., Bodrova I. I. (2012). Pravove rehuliuвання orhanizatsii ta diialnosti aparatu hlavy derzhavy: zarubizhnyi ta vitchyzniani dosvid. *Nats. akad. prav. nauk Ukrainy, NDI derzh. bud-va ta mists. samovriaduvannya. Seriya «Naukovi dopovidi»*. Vyp. 6. Kharkiv: Oberih.. 140 p. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1754/1/Butjk_Serogina_Bodrova_2012.pdf [in Ukrainian].
3. Holiak L. V. (2013). Mizhnarodna rehlementatsiia munitsypalnykh prav ta svobod osobystosti. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky*. № 3. Pp. 54–58. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mizhnarodno-pravova-reglamentatsiya-munitsipalnih-prav-lyudini-suchasni-pidhodi-ta-tendentsiyi-rozvitku-v-umovah-globalizatsiyi/viewer> [in Ukrainian].
4. Zozulia O. I. (2012). Poniattia ta sutnist aparatu Prezydenta Ukrainy. *Pravo i bezpeka: naukovyi zhurnal. Natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav*. Kharkiv. № 5. Pp. 16–20. URL: https://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe [in Ukrainian].
5. Koval T. V. (2019). Pravove rehuliuвання diialnosti upovnovazhenykh prezydenta Ukrainy. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vypusk 4(29) Tom 2. Pp. 14–17. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/7174/1/4.pdf> [in Ukrainian].
6. Petriv I. M. (2020) Do pytannia vyznachennia konstytutsiinoi yustyttsii v mekhanizmi derzhavnoho upravlinnia: dosvid Ukrainy ta derzhav Skhidnoi Yevropy. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 2. Pp. 139–149. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzizvru_2020_2_17.pdf [in Ukrainian].
7. Plakhotniuk N. H. (1999). Instytut prezydentstva v Ukraini: konstytutsiino-pravovy aspekt. *dys. kand. yuryd. nauk*: 12.00.02. *Ukrainska akademiia derzh. upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*. — K., 1999. — 222 p. Pp. 180–197. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=EC&P21DBN=EC&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullw&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=3&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=0&S21STR=%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D1%85%D0%BE%D1%82%D0%BD%D1%8E%D0%BA,%20%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F%20%D0%92%D1%96%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0 [in Ukrainian].
8. Shatilo V. A. (2020). Vplyv zakonodavchoho protsesu na rozvytok konstytutsiinoho mekhanizmu derzhavnoi vlady. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 3. Pp. 75–78. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/424> [in Ukrainian].

9. Karmazina M. (2004). Instytut prezydentstva: pokhodzhennia ta sutnist fenomena. *Politychnyi menedzhment*. № 3. Pp. 36–50. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/38340864.pdf> [in Ukrainian].
10. Voichuk A. (2019). Zasnuvannia ta stanovlennia instytutu prezydenta v Ukraini. *European political and law discourse*. Vol. 6. Issue 3. P. 54–60. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2019/2019-6-3/09.pdf> [in Ukrainian].
11. Pro zasnuvannia posta Prezydenta Ukrainiskoi RSR i vnesennia zmin ta dopovnen do Konstytutsii (Osnovnoho Zakonu) Ukrainiskoi RSR: Zakon Ukrainy vid 05.07.1991 r. № 1293-XII. Redaktsiia 07.05.2022. *Sait Verkhovnoi Rady Ukrainy — Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1293-12#Text> [in Ukrainian].
12. Pro Administratsiiu Prezydenta Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 13.12.1991 r. № 6. Redaktsiia 21.07.1994. *Sait Verkhovnoi Rady Ukrainy — Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/6/91/ed19940721#Text> [in Ukrainian].
13. Pro Predstavnyka Prezydenta Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 5 bereznia 1992 r. № 2167 XII. Redaktsiia 12.06.1997. *Sait Verkhovnoi Rady Ukrainy — Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2167-12#Text> [in Ukrainian].
14. Kostiuk O. S. (2024). Evoliutsiia konstytutsiino-pravovoho statusu predstavnykiv Prezydenta Ukrainy. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*. № 4. Pp. 410–432. URL: https://dbmsjournal.com/wp-content/uploads/2024/12/zb_dergh_bud_46_2023-410-432.pdf [in Ukrainian].
15. Pro Polozhennia pro Predstavnyka Prezydenta Ukrainy u Verkhovnii Radi Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 15.02.2008 r. № 133/2008. *Sait Verkhovnoi Rady Ukrainy — Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133/2008#Text> [in Ukrainian].
16. Pro Polozhennia pro Predstavnyka Prezydenta Ukrainy u Kabineti Ministriv Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 15.02.2008 r. № 132/2008. *Sait Verkhovnoi Rady Ukrainy — Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/2008#Text> [in Ukrainian].
17. Pro Predstavnyka Prezydenta Ukrainy u Konstytutsiinomu Sudi Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27.07.2007 r. № 667/2007. Redaktsiia 16.01.2013. *Sait Verkhovnoi Rady Ukrainy — Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667/2007#Text> [in Ukrainian].

УДК 343.9

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Гетьман Євгеній Сергійович

*аспірант кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара;
адвокат, помічник-консультант народного депутата України
Управління справами Апарату Верховної Ради України*

Hetman Yevhenii

*Postgraduate Student of the Department of Administrative and Criminal Law
Oles Honchar Dnipro National University;
Lawyer, Assistant-Consultant to a Member of Parliament of Ukraine
Administrative Department of the Secretariat of the Verkhovna Rada of Ukraine
ORCID: 0009-0002-5710-6466*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-10-11482

НАУКОВА ДЕФІНІЦІЯ ПОНЯТТЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

SCIENTIFIC DEFINITION OF THE CONCEPT OF ECOLOGICAL SECURITY: CRIMINOLOGICAL ASPECT

Анотація. Вступ. Наукова стаття присвячена вивченню проблеми невизначеності понятійно-категоріального апарату в кримінологічних дослідженнях екологічної безпеки. Наголошено на потребі вироблення власних кримінологічних понять, що враховують міждисциплінарну природу цього явища та слугують науковою основою для прийняття ефективних управлінських рішень у сфері запобігання екологічній злочинності.

Мета. Метою цієї публікації є пошуки шляхів вдосконалення понятійно-категоріального апарату прикладної частини кримінології через обґрунтування наукової дефініції поняття екологічної безпеки як кримінологічної категорії, спираючись на доробки вітчизняної концепції кримінологічної безпеки.

Матеріали і методи. Дослідження ґрунтується на положеннях законів України: «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про національну безпеку України», Указу Президента України від 30.09.2019 № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», українських документах державного стратегічного планування, Закону Азербайджанської Республіки «Про екологічну безпеку», Конвенції Ради Європи про захист довкілля засобами кримінального права 2025 року та наукових працях вітчизняних і зарубіжних вчених-правників. У процесі дослідження використано системний підхід та застосовано загальнофілософський діалектичний метод, загальнонаукові методи (аналізу і синтезу, індукції і дедукції, систематизації і класифікації), спеціально-правові методи (формально-юридичний, порівняльно-правовий).

Результати. Проаналізовано наукові дефініції поняття «екологічна безпека». Обґрунтовано наявність ігнорування кримінологічної складової в державній політиці у цій сфері, яке виступає у якості детермінанти екологічної злочинності. Запропоновано авторське бачення визначення поняття «екологічна безпека» як правової та кримінологічної категорії.

Перспективи. Як перспективні визначено теоретичний (поглиблене вивчення кримінологічного аспекту змісту, обсягу і функцій поняття екологічної безпеки) і прикладний (акомодация прогресивних поглядів західної кримінологічної доктрини) напрями.

Ключові слова: національна безпека, кримінологічна безпека, екологічна злочинність, «зелена» кримінологія.

Summary. Introduction. This scholarly article addresses the problem of ambiguity within the conceptual-categorical apparatus in criminological studies of environmental security. It highlights the need to develop distinct criminological concepts that consider the interdisciplinary nature of this phenomenon and serve as a scientific basis for effective administrative decisions in preventing environmental criminality.

Purpose. The purpose of this article is to find ways to improve the conceptual-categorical apparatus of applied criminology by substantiating a scientific definition of environmental security as a criminological category, based upon the findings of the domestic concept of criminological security.

Materials and Methods. The research is based on the provisions of the Laws of Ukraine: “On Environmental Protection”, “On National Security of Ukraine”, the Decree of the President of Ukraine of 30.09.2019 № 722/2019 “On Sustainable Development Goals of Ukraine for the Period up to 2030”, Ukrainian documents of state strategic planning, the Law of the Republic of Azerbaijan “On Ecological Safety”, the Council of Europe Convention on the Protection of the Environment through Criminal Law of 2025 and the scholarly works of domestic and foreign legal academics. A systemic approach was used in the research process and it applied the general philosophical dialectical method, general scientific methods (analysis and synthesis, induction and deduction, systematization and classification), and special legal methods (formal-juridical, comparative-legal).

Results. The study analyzes of scientific definitions of “environmental security”. It substantiates the neglect of the criminological component in state policy in this sphere, which acts as a determinant of environmental crime. An author-developed vision for the definition of “environmental security” as a legal and criminological category is proposed.

Discussion. The theoretical (an in-depth study of the criminological aspect of the content, scope, and functions of the environmental security concept) and applied (accommodation of progressive views from Western criminological doctrine) the directions are identified as prospective.

Key words: national security, criminological security, environmental criminality, “green” criminology.

Постановка проблеми. Сучасні криминологічні дослідження явища екологічної безпеки стикаються із необхідністю переосмислення усталеного наукового понятійно-категоріального апарату, що відповідає актуальним доктринальним тенденціям. Зокрема, Д. В. Федоренко наголошує, що криминологія потребує вироблення своїх власних криминологічних понять, більшою мірою відповідних її сутності, щоб не замикатись на кримінально-правовому визначенні понять, зокрема злочину. В. І. Тимошенко та В. І. Шахун зазначають, що при визначенні причин злочинної поведінки та заходів щодо її попередження важливо чітко розмежовувати криминологічні поняття, які нерідко бувають неоднозначно витлумачені [1, с. 221; 2, с. 6].

На нашу думку, проблема полягає у комплексній та інтегральній сутності екологічної безпеки, що одночасно перебуває у площині права, інженерії, біології, медицини, економіки, військової справи тощо. Індуктивний рух у напрямі розв’язання цієї окремої наукової задачі показує усвідомлення усієї глибини загальної проблематики постнекласичної криминології. Як і власне ця наука, явище екологічної безпеки формувалося в результаті стійкого впливу міждисциплінарної взаємодії.

Питання особливо актуалізується на тлі висловлення справедливої критики нормативного визначення поняття, закріпленого у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», що викликає додатковий інтерес до досліджень наявних наукових дефініцій [3; 4, с. 25–26; 5, с. 24; 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти явища екологічної безпеки стали предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених. В межах криминології як загальнотеоретичної науки про злочинність, особу кримінального правопорушника, її детермінацію та заходи протидії екологічна безпека розглядається через призму екологічної злочинності.

Серед праць українських криминологів, що досліджують екологічну злочинність, варто виокремити дисертаційні роботи Г. С. Поліщука, Т. В. Корнякової, Н. Г. Іванової, О. В. Мельник, Ю. А. Турлової та М. Г. Максименцева [7; 8; 9; 10; 11; 12].

Наведені дисертації слугують гідним прикладом глибокого і змістовного дослідження. Проте, у контексті теми цієї публікації варто виокремити таку їх спільну особливість, як відсутність авторського визначення поняття «екологічна безпека». Г. С. Поліщук розглядає екологічну безпеку як умову нормального існування та життєдіяльності людини. Т. В. Корнякова використовує поняття «забезпечення екологічної безпеки» як мету запобігання злочинам у сфері навколишнього природного середовища. Н. Г. Іванова наводить екологічну безпеку у якості родового об’єкта злочинів проти довкілля. О. В. Мельник застосовує дефініції, запропоновані іншими вченими. Ю. А. Турлова спирається на нормативне визначення поняття. Для М. Г. Максименцева екологічна безпека — цінність, що лежить в основі гуманістично-природничої домінанти у відношенні «держава-людина-природа» [7, с. 14; 8, с. 57; 9, с. 29; 10, с. 42, 43; 11, с. 267; 12, с. 358].

Показовими є наукові розвідки зарубіжних криминологів. Серед публікацій, що вийшли у світ за останнє десятиліття, екологічна безпека досліджувалася у роботі авторського колективу на чолі з К. Холлі (C. Holley) і в науковій статті Б. Ібрая (B. Ibraj), М. Алушларі (M. Alushllari) та Ф. Хиси (F. Hysa) [13; 14].

У статті К. Холлі (C. Holley) і його колег говориться, що екологічна безпека вважається «багатозначним» і суперечливим поняттям, яке має широкий спектр аналітичних і нормативних значень. Б. Ібрай (B. Ibraj), М. Алушларі (M. Alushllari) та Ф. Хиса (F. Hysa) доводять, що екологічна безпека і екологічна злочинність впливають та підривають національну безпеку країни [13, с. 188; 14, с. 4897].

Наукову дефініцію досліджуваного поняття знаходимо в більш ранніх публікаціях. Свого часу К. Шірінг (C. Shearing) під екологічною безпекою розумів «стан буття», який досягається за наявності гармонії або балансу між поведінкою людини та природною екологією. Проте, у критичному огляді Р. Флойд (R. Floyd) зверталася увага на непослідовність поглядів ученого з цього питання. У 2010 році О. Р. Іванович (A. R. Ivanovic) запропонував два підходи до визначення поняття «екологічна безпека»: 1) у вузькому розумінні як бажаного стану, за якого не існує загрози для нормального функціонування і життя людей та інших живих істот; 2) у широкому розумінні як середовища, в якому існує баланс об'єктивних і суб'єктивних факторів, що діють у спосіб, який дозволяє або не ставить під загрозу життя та виживання людей й інших живих істот [15, с. 4; 16, с. 6; 17, с. 4].

Аналіз останніх публікацій дозволяє дійти висновку, що питання сутності поняття екологічної безпеки, його визначення не є достатньо розробленими у вітчизняній кримінології, що потребує проведення подальших досліджень за цим напрямом.

Метою статті є пошуки шляхів вдосконалення понятійно-категоріального апарату прикладної частини кримінології через обґрунтування наукової дефініції поняття екологічної безпеки як кримінологічної категорії, спираючись на доробки вітчизняної концепції кримінологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У правовій системі України єдина законодавчо закріплена дефініція поняття «екологічна безпека» викладена у ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», під якою розуміється такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [6].

Як приклад альтернативної нормативної дефініції, що не зосереджується виключно на інтересах людини, можна навести ст. 1 Закону Азербайджанської Республіки «Про екологічну безпеку», що означає стан захищеності життєво важливих інтересів людини і суспільства, а також довкілля від загроз, що виникають внаслідок антропогенних та природних впливів [18].

Як зазначалося вище, вітчизняне нормативне визначення поняття піддається критиці у науковому середовищі, що є характерним для переважної більшості законодавчих дефініцій через динаміку розвитку суспільних правовідносин та випереджальний поступ академічної думки у порівнянні із зарегульованою і політизованою нормотворчою процедурою.

Українськими та зарубіжними дослідниками звертається увага на відсутність єдності у розумінні екологічної безпеки. Враховуючи обмежений обсяг цієї публікації, вважаємо за можливе розглянути окремі приклади наукових дефініцій [5, с. 24; 19, с. 1].

Як зазначає Дж. Барнетт (J. Barnett), екологічна безпека — це здатність осіб уникати або адаптувати-

ся до змін навколишнього природного середовища таким чином, щоб речі, важливі для їхнього добробуту, не зазнавали суттєвого негативного впливу [20; 21, с. 44, 45].

На думку Є. В. Хлобистова, екологічна безпека є складовою національної безпеки та передбачає певний стан розвитку продуктивних сил і нормативно-правових відносин у суспільстві, здатний забезпечувати стаке відтворення природо-ресурсного потенціалу, сприятливі екологічні умови для життєдіяльності населення [22, с. 217].

Згідно з А. В. Пастух, екологічна безпека — це стан навколишнього природного середовища, у якому відсутній надмірний негативний вплив на довкілля та екосистему в цілому, при цьому створені умови для безпечної життєдіяльності людини, існування різноманіття тваринного та рослинного світу тощо на певній ділянці місцевості [23, с. 37].

Відповідно до бачення Ю. С. Шемшученка, екологічна безпека — це стан захищеності довкілля від порушення його екологічної рівноваги [24, с. 208].

І. В. Бригадир, досліджуючи правове поняття екологічної безпеки, відзначав, що виділяються два основні підходи до його визначення. Перший підхід полягає в тому, що екологічна безпека розглядається як певний стан. Другий підхід до визначення екологічної безпеки полягає в розумінні її як певної діяльності [25, с. 110, 112].

У докторській дисертації 2018 року Ю. А. Красової на тему «Право екологічної безпеки в Україні» відмічено, що в науці сформувалися два наукових напрями розуміння екологічної безпеки: антропоцентричний і біоцентричний [26, с. 90].

Перелік підходів, викладений О. І. Шкуратовим, окрім антропоцентричного і біоцентричного, доповнений третім, що іменується автором як «антропоцентричний із врахуванням природноресурсної складової» [27, с. 7].

Згідно із зарубіжними джерелами, антропоцентричний підхід в екології спрямований виключно на збереження добробуту людей. На противагу йому, біоцентричний підхід зосереджується на цінності всіх живих істот, визнаючи їх право на існування незалежно від потреб людини [28, с. 1; 29, с. 1].

За вітчизняними напрацюваннями вважається, що для концепції людиноцентризму метою взаємодії з навколишнім середовищем є використання його для задоволення тих чи інших потреб людини, для отримання нею «корисного продукту». Природа — це об'єкт дії людини, а не самодостатній суб'єкт [30, с. 202].

Концепція екоцентризму характеризується тим, що у відносинах людини і природи наголошується на гармонії, взаємозв'язку, взаємодії та взаєморозвитку. Найвищою цінністю є гармонійний розвиток людини й природи [31, с. 151].

На наш погляд, сутність сучасного розуміння екологічної безпеки має ґрунтуватися на усуненні

антитетики між антропоцентричним і екоцентричним підходами шляхом синтезу гуманістичної складової антропоцентричного підходу (захисту окремої людини, суспільства в цілому і вищої форми його організації — держави — від надзвичайних ситуацій природного характеру та від наслідків своєї ж діяльності) і екологізму екоцентричного підходу (захисту довкілля від впливу діяльності людини).

У той же час, формулюванню будь-якої наукової дефініції має передувати виокремлення істотних ознак дефінієндума.

А. В. Грубінко та А. М. Кучер наводять наступні суттєві правові ознаки екологічної безпеки: є об'єктом екологічного права, складовою частиною національної та транснаціональної безпеки; наявність системи державно-правових та інших соціальних засобів запобігання виникненню загроз шляхом регулювання екологічно небезпечної діяльності; спрямованість системи екологічної безпеки на сферу екологічно ризикованих видів діяльності чи природних стихійних явищ, що можуть призвести стан довкілля до рівня, небезпечного для життя і здоров'я людей, суспільства і держави; запобігання екологічно ризикованим діям, станам і процесам [32, с. 12].

Ми дотримуємося позиції, що явищу екологічної безпеки притаманні наступні ознаки: 1) проявляється через комплекс взаємопов'язаних і організованих заходів правового, економічного, освітнього, технічного, військового характеру тощо); 2) втілюється через безперервну активну впорядковану діяльність; 3) наявність носіїв прав, обов'язків і відповідальності, у тому числі й владних повноважень, які є учасниками правовідносин у сфері екологічної безпеки); 4) головною метою виступає запобігання виникненню забруднення довкілля та наслідків для природи і людства; 5) наявність причинно-наслідкового зв'язку між забрудненням довкілля і його вислідом для живої і неживої природи; 6) спрямованість діяльності людини, суспільства і держави на утвердження гармонійного співіснування людини та навколишнього природного середовища, мінімізації або виключення негативного антропогенного впливу; 7) визначальна роль публічної адміністрації у формуванні і реалізації порядку денного у сфері екологічної безпеки; 8) пріоритетність прав, свобод, законних інтересів, цінностей, переконань людини, як невід'ємної частини живої природи, перед економіко-політичною доцільністю, корпоративними та індивідуальними потребами. До істотних ознак поняття «екологічна безпека», на нашу думку, належать наступні: 1) є системною діяльністю; 2) регулює правовідносини, що характеризуються наявністю в учасників спеціальної правосуб'єктності; 3) призначена для запобігання забруднення довкілля і його наслідків; 4) спрямовується на захист людини, суспільства, держави і навколишнього природного середовища.

Таким чином, на нашу думку, екологічна безпека як юридична категорія — це система заходів,

які організовуються та виконуються суб'єктами природоохоронної діяльності з метою запобігання забрудненню довкілля та спричиненню наслідків різного ступеню тяжкості щодо людини, суспільства, держави і навколишнього природного середовища.

Як впливає зі змісту оглянутих джерел, екологічна і криминологічна безпеки становлять невід'ємну складову безпекової сфери. Бланкетною нормою, що міститься у ч. 5 ст. 3 Закону України «Про національну безпеку України», визначення кола загроз національній безпеці, у тому числі, покладається на такий документ довгострокового планування, як Стратегія національної безпеки України [33].

Окреслюючи поточні та прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов, у Стратегії національної безпеки України наголошується, що злочинність загрожує правам і свободам, законним інтересам людей, суспільства та держави [34].

Про важливість посилення боротьби з правопорушеннями у сфері охорони довкілля як одного із основних пріоритетів кримінальної політики наголошував Президент України у виступі на спільній нараді керівників правоохоронних та інших державних органів з питань дотримання вимог законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, протидії кримінальним правопорушенням проти довкілля, що відбулася 17.03.2021 в Офісі Генерального прокурора. Висловлена позиція Глави держави відповідає цілям сталого розвитку України на період до 2030 року у безпековій та екологічній сферах [35; 36].

Європейський простір також не полишає порядок денний питання необхідності реагування на проблему екологічної злочинності кримінально-правовими засобами, що стало предметом Конвенції Ради Європи про захист довкілля засобами кримінального права, ухваленої Комітетом Міністрів Ради Європи 13–14 травня 2025 року, яка буде відкрита для підписання з грудня 2025 року [37].

У цьому контексті показово, що чинна Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року, яка розроблена на виконання вимог Стратегії національної безпеки України з метою підвищення рівня екологічної безпеки і зменшення впливів та наслідків зміни клімату в Україні, не оперує такою системною загрозою, як екологічна злочинність [38].

Тобто, на сьогоднішні управлінські рішення, які впливають на формування і реалізацію державної політики у сфері екологічної безпеки приймаються без урахування криминологічної складової, що, на нашу думку, ставить під сумнів можливість реального виконання закріплених в документі стратегічних цілей та є детермінантою екологічної злочинності.

Тому ми дотримуємося позиції, що розкриття кримінологічного аспекту наукової дефініції поняття екологічної безпеки пролягає через осмислення явища кримінологічної безпеки.

За Д.М. Прокоф'євою-Янчиленко, кримінологічна безпека — це інтегративна складова національної безпеки та стан об'єктів безпеки (особи, суспільства й держави, природи), у тому числі їхніх правоохоронюваних цінностей (прав і свобод особи, матеріальних і духовних цінностей суспільства, конституційного ладу, суверенітету й територіальної цілісності держави тощо), що характеризує їх здатність зберігати свої системні якості та взаємозв'язки, стабільно функціонувати, стало й прогресивно розвиватися, а також зазнавати найменшої вразливості від впливів кримінальних загроз і супутніх викликів [39, с. 397].

Серед наукових праць варто виокремити ґрунтовне дисертаційне дослідження 2018 року С.А. Мозоля на тему: «Кримінологічна безпека в Україні: феномен та наукові засади забезпечення», в якому спрямовано зусилля на закладання основ теоретичних досліджень кримінологічної безпеки в Україні. На його думку, кримінологічна безпека може бути визначена у широкому та вузькому розумінні. У широкому сенсі вона є порядком та умовою життєдіяльності соціальної системи, що відзначається доброякісністю здійснення її саморегулятивних функцій, та, водночас, — спроможність цієї системи за наявності зовнішніх і внутрішніх кримінальних впливів підтримувати константний, стійкий стан і вирішувати питання безпеки життєвих процесів у суспільстві. У вузькому сенсі кримінологічна безпека характеризує такий стан, за якого надійно захищено всі життєво важливі інтереси країни (нації), до мінімуму знижено реальні та потенційні кримінальні загрози й найкращим чином забезпечуються можливості прогресивного розвитку особи, суспільства та держави [40, с. 145].

Пошуки у напрямі розробки термінологічного апарату цього явища також знаходимо у молдавських вчених М. Бабаєва (M. Babaev) та В. Бужора (V. Bujor). Поняття розкривається ними у двох аспектах: 1) як об'єктивний стан захищеності життєво важливих та інших інтересів особи, суспільства і держави; національних цінностей: національного способу життя від злочинних посягань та небезпеки цих посягань, спричиненої різними криміногенними факторами (явищами та процесами), злочинною діяльністю та злочинними інтересами; 2) як усвідомлення громадянами цього захисту від злочинної небезпеки (або злочинних посягань) [41].

Характерно, що дослідження власне поняття кримінологічної безпеки перебувають поза межами наукового інтересу серед представників західної кримінологічної традиції.

Термін «безпека» фігурує у зарубіжних наукових розвідках, проте у контексті «безпеки людини» (Е. Ньюман (E. Newman)) або «безпеки громад» (А.

Кроуфорд (A. Crawford), К. Еванс (K. Evans)), чи у якості об'єкту критичного аналізу (Г. Фаррелл (G. Farrell), К. Піз (K. Pease), М. Схюйленбург (M. Schuilenburg), Р. ван Стеден (R. van Steden), Б.А. Брейл (B. O. Breuil)) [42; 43; 44; 45, с. 9, 10].

Сутність феномену кримінологічної безпеки за С.А. Мозолем полягає у формуванні динамічного стану системи «особистість — суспільство — держава — цивілізація», який: 1) відбувається тільки на стабільній правовій основі; 2) з'являється тільки внаслідок діяльності спеціально уповноважених міждержавних, національних і внутрішньодержавних органів по захисту від внутрішніх та зовнішніх кримінальних небезпек і загроз із одночасним гарантуванням реалізації основних прав і свобод особи та суспільства, законних інтересів націй та держав [40, с. 89; 46, с. 108].

Теорія і практика доводить, що викорінити явище злочинності неможливо, оскільки воно іманентне суспільству на будь-якому історичному проміжку розвитку. Навіть перебуваючи на крайніх конструктивістських позиціях, неможливо створити систему забезпечення кримінологічної безпеки, яка би повністю виключала вплив протиправних практик на охоронювані правовідносини. За таких умов ми вважаємо за доцільне спиратися на ризикорієнтований підхід, за якого суть кримінологічної безпеки полягає у досягненні прийнятного ризику прояву суспільної небезпеки злочинності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Явище екологічної безпеки є невід'ємною компонентою національної безпеки, яка уможливорює стійкість спільнот і держави в довгостроковому горизонті планування. Велика кількість факторів — від психологічних до політичних — впливає на здатність суспільства забезпечити належний рівень екологічної безпеки в межах здійснення функцій суверенної публічної адміністрації. У свою чергу, екологічна злочинність виступає системною загрозою як екологічній, так і національній безпеці. Проте, аналіз керівних документів державної політики на прикладі Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року демонструє недостатність усвідомлення глибини проблематики та потребу в її перегляді з урахуванням реалій сьогодення.

Не викликає сумніву, що ефективне формування і реалізація екологічної політики неможливі без інтеграції кримінологічної політики у процедуру прийняття управлінських рішень на всіх рівнях адміністративно-політичної ієрархії.

Вихідною точкою розв'язання окресленого комплексу проблем є розробка і узгодження понятійно-категоріального апарату «зеленої» кримінології та права екологічної безпеки.

На основі дослідження матеріалу, що ліг в основу цієї публікації, ми дійшли висновку, що екологічна безпека як кримінологічна категорія є системою

заходів, які організовуються та виконуються суб'єктами природоохоронної діяльності з метою запобігання забрудненню довкілля та спричиненню наслідків різного ступеню тяжкості щодо людини, суспільства, держави і навколишнього природного середовища шляхом досягнення прийняттого ризику прояву суспільної небезпеки екологічної злочинності.

Перспектива подальших досліджень на теоретичному рівні полягає у поглибленні вивчення криминологічного аспекту змісту, обсягу і функцій поняття екологічної безпеки, на прикладному — проведення наукових розвідок щодо можливості адаптації передового досвіду безпекового дискурсу західної криминологічної традиції.

Література

1. Федоренко Д. В. Злочинність: за межею загальноприйнятого (Інша криминологія). Київ : ВД Дакор, 2023. 232 с.
2. Тимошенко В. І., Шакун В. І. Теоретичні основи криминології: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 240 с.
3. Демиденко А. О. Що таке екологічна безпека з погляду фізика? *Газета «Світ»* — Науково-популярне періодичне видання. URL: <https://svit.kpi.ua/2022/04/14/що-таке-екологічна-безпека-з-погляду-ф> (дата звернення: 20.10.2025).
4. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посіб. К. : Знання-Прес, 2002. 331 с.
5. Веремієнко С. В. Поняття та ознаки екологічної безпеки. *Розвиток наукових досліджень 2013*: Матеріали дев'ятої міжнар. науково-практ. конф., м. Полтава, 25–27 листоп. 2013 р. Полтава, 2013. С. 23–27. URL: <https://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/1914/Поняття%20та%20ознаки%20екологічної%20безпеки%20.pdf> (дата звернення: 20.10.2025).
6. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII: станом на 8 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 20.10.2025).
7. Поліщук Г. С. Криминологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 294 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0406U002353> (дата звернення: 20.10.2025).
8. Корнякова Т. В. Криминологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довкілля: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. 435 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0512U000049> (дата звернення: 20.10.2025).
9. Іванова Н. Г. Запобігання злочинним посяганням на рослинний світ (за матеріалами Донецького регіону України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2011. 250 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0411U006055> (дата звернення: 20.10.2025).
10. Мельник О. В. Запобігання злочинам щодо забруднення довкілля в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2012. 21 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0412U004138> (дата звернення: 20.10.2025).
11. Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: криминологічні та кримінально-правові засади: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 466 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0518U002679> (дата звернення: 20.10.2025).
12. Максименцев М. Г. Криминологічні засади протидії злочинності у сфері надрокористування: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 498 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0519U001676> (дата звернення: 20.10.2025).
13. Environmental Security and the Anthropocene: Law, Criminology, and International Relations / C. Holley et al. *Annual Review of Law and Social Science*. 2018. Vol. 14. P. 185–203. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-101317-030945>
14. Ibraj B., Alushllari M., Hysa F. Environmental Security, Environmental Crime and National Security. *International Journal of Religion*. 2024. Vol. 5, no. 11. P. 4890–4900. DOI: <https://doi.org/10.61707/1ky4w568>
15. Floyd R. Environmental security and the case against rethinking criminology as 'security-ology'. *Criminology & Criminal Justice*. 2015. Vol. 15, no. 3. P. 277–282. DOI: <https://doi.org/10.1177/1748895815584720>
16. Wood J., Shearing C. *Imagining Security*. London: Willan, 2007. 256 p.
17. Ivanovic A. R. Environmental crime as a factor of endangering national security. *11th Slovenian Days of criminal justice and security — a modern criminal justice and security guidelines*, Ljubljana, 3–4 June 2010. Ljubljana. URL: https://www.fvv.um.si/DV2010/zbornik/ekoloska_kriminaliteta/Ivanovic.pdf (дата звернення: 20.10.2025).
18. Ekoloji təhlükəsizlik haqqında: Azərbaycan Respublikasının Qanunu of 08.06.1999 no. 677-IQ: 23 fevral 2024-cü il tarixinə. URL: <https://e-qanun.az/framework/3851> (дата звернення: 20.10.2025).
19. Martinovsky P. Environmental Security and Clasical Typology of Security Studies. *The Science for Population Projection*. 2011. Vol. 3, no. 2. P. 1–17. URL: <http://www.population-protection.eu/prilohy/casopis/eng/9/38.pdf> (дата звернення: 20.10.2025).
20. Barnett J. Environmental Security and Peace. *Journal of Human Security*. 2007. Vol. 3, no. 1. P. 4–16. DOI: <https://doi.org/10.3316/jhs0301004>
21. Read M. Environmental Security Revisited. *Scientia Militaria*. 2024. Vol. 52, no. 3. DOI: <https://doi.org/10.5787/52-3-1482>

- 95

References

1. Fedorenko, D. V., (2023). *Zlochynnist: za mezheiu zahalnopryiniatnoho (Insha kryminolohiia)* [Crime: Beyond the Conventional (Another Criminology)]. Kyiv: VD Dakor [in Ukrainian].
2. Tymoshenko, V. I. & Shakun, V. I., (2021). *Teoretychni osnovy kryminolohii* [Theoretical Foundations of Criminology]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
3. Demydenko, A. O., (2022). Shcho take ekolohichna bezpeka z pohliadu fizyka? [What is environmental security from a physicist's point of view?] [online]. *Hazeta "Svit" — Naukovo-populiarne periodychne vydannia*. Available at: <https://svit.kpi.ua/2022/04/14/shcho-take-ekolohichna-bezpeka-z-pohliadu-f> [in Ukrainian].
4. Andreitsev, V. I., (2002). *Pravo ekolohichnoi bezpeky* [Environmental Security Law]. Kyiv: Znannia-Pres [in Ukrainian].
5. Veremiienko, S. V., (2013). 'Poniattia ta oznaky ekolohichnoi bezpeky' [The concept and features of environmental security]. In: *Rozvytok naukovykh doslidzen 2013, 25–27 lystopada 2013, Poltava* [online]. Poltava: InterHrafika. pp. 23–27. Available at: <https://ir.stu.cn.ua/bitstream/handle/123456789/1914/Poniattia%20ta%20oznaky%20ekolohichnoi%20bezpeky%20.pdf> [in Ukrainian].
6. Ukraina. Verkhovna Rada Ukrainiskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliki, (1991). *Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha Zakon Ukrainy № 1264-XII* [On Environmental Protection Law of Ukraine № 1264-XII], 25 chervnia [25 June] [online]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> [in Ukrainian].
7. Polishchuk, H. S., (2006). *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia zlochynam proty dovkillia (za materialamy Prychornomorskoho rehionu Ukrainy)*. Dys. kand. yuryd. nauk [Criminological characteristics and prevention of environmental crimes (based on the materials of the Black Sea region of Ukraine). Candidate of Legal Sciences (Law) dissertation] [online], Kyivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Available at: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0406U002353> [in Ukrainian].
8. Korniakova, T. V., (2011). *Kryminolohichni zasady zapobihannia orhanamy prokuratury zlochynam proty dovkillia*. Dys. d-ra yuryd. nauk [Criminological principles of environmental crime prevention by the prosecutor's office. Doctor of Legal Sciences (Law) dissertation] [online], Instytut vyvchennia problem zlochynnosti Akademii pravovykh nauk Ukrainy. Available at: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0512U000049> [in Ukrainian].
9. Ivanova, N. H., (2011). *Zapobihannia zlochyntym posiahanniam na roslyny svit (za materialamy Donetskoho rehionu Ukrainy)*. Dys. kand. yuryd. nauk [Prevention of criminal offenses against flora (based on the materials of the Donetsk region of Ukraine). (Candidate of Legal Sciences (Law) dissertation)] [online], Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Available at: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0411U006055> [in Ukrainian].
10. Melnyk, O. V., (2012). *Zapobihannia zlochynam shchodo zabrudnennia dovkillia v Ukraini*. Avtoref. dys. kand. yuryd. nauk [Prevention of environmental pollution crimes in Ukraine. Abstract of Candidate of Legal Sciences (Law) dissertation] [online], Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Available at: <https://uacademic.info/ua/document/0412U004138> [in Ukrainian].
11. Turlova, Yu. A., (2018). *Protydiia ekolohichnoi zlochynnosti v Ukraini: kryminolohichni ta kriminalno-pravovi zasady*. Dys. d-ra yuryd. nauk [Countering environmental crime in Ukraine: criminological and criminal law principles. Doctor of Legal Sciences (Law) dissertation] [online], Instytut derzhavy i prava im. V. M. Korietskoho NAN Ukrainy. Available at: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0518U002679> [in Ukrainian].
12. Maksimentsev, M. H., (2019). *Kryminolohichni zasady protydi zlochynnosti u sferi nadrokorystuvannia*. Dys. d-ra yuryd. nauk [Criminological principles of countering crime in the subsoil use sphere. Doctor of Legal Sciences (Law) dissertation] [online], Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Available at: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0519U001676> [in Ukrainian].
13. Holley, C., Shearing, C., Harrington, C., Kennedy, A. and Mutongwizo, T., (2018). Environmental Security and the Anthropocene: Law, Criminology, and International Relations. *Annual Review of Law and Social Science* [online]. 14(1), 185–203. doi: 10.1146/annurev-lawsocsci-101317-030945
14. Ibraj, B., Alushllari, M. and Hysa, F., (2024). Environmental Security, Environmental Crime and National Security. *International Journal of Religion* [online]. 5(11), 4890–4900. doi: 10.61707/1ky4w568
15. Floyd, R., (2015). Environmental security and the case against rethinking criminology as 'security-ology'. *Criminology & Criminal Justice* [online]. 15(3), 277–282. doi: 10.1177/1748895815584720
16. Wood, J. & Shearing, C., (2007). *Imagining Security*. London: Willan
17. Ivanovic, A. R., (2010). Environmental crime as a factor of endangering national security. In: *11th Slovenian Days of criminal justice and security — a modern criminal justice and security guidelines, 3–4 червня 2010, Ljubljana* [online]. Ljubljana. Available at: https://www.fvv.um.si/DV2010/zbornik/ekoloska_kriminaliteta/Ivanovic.pdf
18. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, (1999). *Ekoloji təhlükəsizlik haqqında Qanunu № 677-IQ* [On Environmental Safety Law № 677-IQ], 8 iyun [8 June] [online]. Available at: <https://e-qanun.az/framework/3851> [in Azerbaijani].
19. Martinovsky, P., (2011). Environmental Security and Clasical Typology of Security Studies. *The Science for Population Projection* [online]. 3(2), 1–17. Available at: <http://www.population-protection.eu/prilohy/casopis/eng/9/38.pdf>
20. Barnett, J., (2007). Environmental Security and Peace. *Journal of Human Security* [online]. 3(1), 4–16. Available at: doi: 10.3316/jhs0301004

- 97

40. Mozol, S.A., (2018). Kryminolohichna bezpeka v Ukraini: fenomen ta naukovi zasady zabezpechennia. Dys. d-ra yuryd. nauk [Criminological Security in Ukraine: Phenomenon and Scientific Foundations of Ensuring. Dissertation of the Doctor of Juridical Sciences], Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Available at: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0519U000008> [in Ukrainian].
41. Babaev, M. și Bujor, V., (no data). Noțiune de securitate criminologică [The Notion of Criminological Security] [online]. *Institutul de Criminologie*. Available at: <https://old.criminology.md/index.php/ro/articole/132-no-iune-de-securitate-criminologic> [in Romanian].
42. Newman, E., (2016). Human Security: Reconciling Critical Aspirations With Political 'Realities'. *British Journal of Criminology* [online]. 56(6), 1165–1183. doi: 10.1093/bjc/azw016
43. Crawford, A. and Evans, K., (2017). Crime Prevention and Community Safety. In: *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford: Oxford University Press. c. 797–824.
44. Farrell, G. & Pease, K., (2006). Criminology and security [online]. *academia.edu*. Available at: https://www.academia.edu/29412700/Criminology_and_security
45. A Critique of Security. Towards a Positive Turn in Criminology, (2014). У: M. Schuilenburg, R. van Steden and B. O. Breuil, eds. *Positive criminology: reflections on care, belonging and security* [online]. Hague: Eleven International Publishing. c. 9–16. Available at: <https://marcschuilenburg.nl/wp-content/uploads/2020/01/A-Critique-of-Security.pdf>
46. Mozol, S.A., (2018). 'Napriamy zabezpechennia kryminolohichnoi bezpeky' [Areas of Ensuring Criminological Security]. *Nashe pravo*. (2), 105–112 [in Ukrainian].

УДК 343. 9–055.2

Давиденко Вікторія Леонідівна

*кандидатка юридичних наук, доцентка,
професорка кафедри кримінального права та кримінології
Харківський національний університет внутрішніх справ*

Davydenko Viktoriia

*PhD in Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Criminal Law and Criminology
Kharkiv National University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-8175-7026*

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-10-11440

СУЧАСНІ ВИКЛИКИ РОЗВИТКУ ПОНЯТТЯ ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ

MODERN CHALLENGES IN THE DEVELOPMENT OF THE NOTION OF WAR CRIMES

Анотація. Вступ. У статті досліджується правова природа поняття воєнних злочинів у контексті міжнародного гуманітарного, міжнародного кримінального та національного права. Акцентується увага на складності вироблення універсальної дефініції цього терміна, зумовленій динамічним розвитком форм збройних конфліктів, появою новітніх засобів ведення війни та трансформацією міжнародних норм. Особливу увагу приділено актуальності дослідження в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, що супроводжується масовими задокументованими фактами порушень міжнародного гуманітарного права.

Метою дослідження є з'ясування змісту поняття воєнних злочинів та аналіз їх класифікації відповідно до положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду, Женевських конвенцій 1949 року і Додаткових протоколів до них. Для досягнення цієї мети була проаналізована міжнародно-правова база щодо переслідування воєнних злочинів, зокрема Римський статут; визначено значення ратифікації Римського статуту для гармонізації національного законодавства з нормами міжнародного права; досліджена еволюція дефініції терміну воєнні злочини, яка формується на перетині норм міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права.

У статті розглянуто проблеми, пов'язані з ефективністю притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів, зокрема в умовах гібридних війн, застосування приватних військових формувань, дронів і кібероперацій проти цивільної інфраструктури.

Мета. Метою дослідження є з'ясування змісту поняття воєнних злочинів у міжнародному гуманітарному, міжнародному кримінальному праві та національному законодавстві, а також аналіз їх класифікації відповідно до положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду, Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів до них.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження є: 1) міжнародно-правові акти, що визначають порушення законів та звичаїв війни як такі дії, що підлягають кримінальному переслідуванню (Римський статут Міжнародного кримінального суду, Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них); 2) праці вітчизняних авторів, що присвячені проблематиці воєнних злочинів та механізмам притягнення винних до відповідальності.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: діалектичний метод, який застосовувався для розкриття сутності воєнних злочинів у контексті розвитку міжнародного гуманітарного та кримінального права, а також у зв'язку з еволюцією форм сучасних збройних конфліктів; історико-правовий метод, що дав змогу простежити становлення і розвиток поняття «воєнні злочини» від Нюрнберзького трибуналу до сучасних міжнародно-правових актів; порівняльно-правовий метод, використаний для зіставлення норм міжнародного гуманітарного, міжнародного кримінального та національного законодавства України щодо відповідальності за воєнні злочини; формально-юридичний метод, застосований для аналізу змісту нормативно-правових актів, що регулюють питання притягнення до відповідальності за воєнні злочини; метод узагальнення та аналізу, за допомогою якого сформульовано висновки та пропозиції щодо вдосконалення правових механізмів переслідування осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів.

Результати. Запропоновано низку практичних кроків щодо удосконалення як міжнародного, так і національного законодавства: адаптація дефініцій воєнних злочинів до сучасних реалій, посилення універсальної юрисдикції, технологічна модернізація правових норм, а також підвищення рівня правосвідомості серед військовослужбовців і цивільного населення.

Зроблено висновок, що лише за умови ефективної взаємодії між державами, міжнародними інституціями, науковцями та громадянським суспільством можливе створення дієвої системи притягнення до відповідальності за воєнні злочини, що відповідатиме викликам XXI століття.

Перспективи. У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на аналізі ефективності механізмів міжнародного правосуддя щодо переслідування воєнних злочинів та удосконаленні національного законодавства України відповідно до норм міжнародного права. Перспективним напрямом є вивчення застосування універсальної юрисдикції, впливу новітніх технологій (дронів, кіберзброї, штучного інтелекту) на кваліфікацію воєнних злочинів, а також ролі громадянського суспільства у документуванні таких злочинів.

Ключові слова: воєнні злочини, міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право, Римський статут, гібридні війни, кібероперації, відповідальність.

Summary. Introduction. The article examines the legal nature of the concept of war crimes in the context of international humanitarian law, international criminal law, and national legislation. Attention is drawn to the complexity of developing a universal definition of this term, which is determined by the dynamic evolution of armed conflicts, the emergence of new means of warfare, and the transformation of international norms. Particular emphasis is placed on the relevance of this study in the context of the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, accompanied by numerous documented violations of international humanitarian law.

Purpose. The purpose of the study is to clarify the content of the concept of war crimes and to analyze their classification in accordance with the provisions of the Rome Statute of the International Criminal Court, the Geneva Conventions of 1949, and their Additional Protocols. To achieve this goal, the international legal framework for the prosecution of war crimes was analyzed, including the Rome Statute; the importance of its ratification for harmonizing national legislation with international law was determined; and the evolution of the definition of war crimes, formed at the intersection of international humanitarian and international criminal law, was explored.

Materials and Methods. The research materials include: (1) international legal acts defining violations of the laws and customs of war as acts subject to criminal prosecution (the Rome Statute of the International Criminal Court, the Geneva Conventions of 1949, and the Additional Protocols thereto); (2) scholarly works by Ukrainian authors addressing the legal foundations of criminal liability for war crimes.

The following scientific methods were applied: the dialectical method – to reveal the essence of war crimes in the context of the development of international humanitarian and criminal law, as well as the evolution of modern forms of armed conflict; the historical and legal method – to trace the formation and development of the concept of «war crimes» from the Nuremberg Tribunal to modern international legal instruments; the comparative legal method – to compare the norms of international humanitarian, international criminal, and national Ukrainian law regarding responsibility for war crimes; the formal legal method – to analyze the content of normative acts regulating the prosecution of war crimes; and the method of generalization and analysis – to formulate conclusions and proposals for improving legal mechanisms for the prosecution of persons responsible for war crimes.

Results. A number of practical steps are proposed to improve both international and national legislation: adaptation of the definitions of war crimes to modern realities, strengthening of universal jurisdiction, technological modernization of legal norms, and raising the level of legal awareness among military personnel and the civilian population. It is concluded that only through effective cooperation between states, international institutions, scholars, and civil society can an effective system of accountability for war crimes be established that meets the challenges of the 21st century.

Prospects. Further research should focus on analyzing the effectiveness of international justice mechanisms for prosecuting war crimes and improving Ukraine's national legislation in accordance with international law. Promising areas include studying the application of universal jurisdiction, the impact of emerging technologies (drones, cyberweapons, artificial intelligence) on the qualification of war crimes, and the role of civil society in documenting such crimes.

Key words: war crimes, international humanitarian law, international criminal law, Rome Statute, hybrid warfare, cyber operations, accountability.

Постановка проблеми. Поняття воєнних злочинів посідає центральне місце в системі міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права. Воно забезпечує персональну відповідальність за найтяжчі порушення законів і звичаїв війни, сприяє захисту цивільного населення

та підтримує міжнародний правопорядок. Водночас дефініція цього терміна не є сталою — вона еволюціонує разом із розвитком збройних конфліктів та змінами у міжнародних нормах.

Відсутність вичерпної, гнучкої дефініції унеможливорює повну криміналізацію новітніх форм насиль-

ства, послаблює превентивний ефект міжнародного гуманітарного права й ускладнює притягнення до відповідальності.

Актуальність проблеми особливо посилилася у контексті збройної агресії Російської Федерації проти України, що супроводжується численними задокументованими фактами воєнних злочинів. У цьому зв'язку виникає потреба у ґрунтовному аналізі правових підстав притягнення винних до відповідальності та ролі міжнародних інституцій.

Стан дослідження проблеми. Правові підстави притягнення винних до відповідальності за вчинення воєнних злочинів досліджували такі українські науковці, як Демидова Л. М. [5], Драгоненко А. О. [9], Ємельяненко В. В. [8], Зелінська Н. А., Зубанський М. К. [7], Коломієць Н. В., Лисик В. М., Малетова О. С., Репецький В. М., Татаренко М. М. [2] та інші.

Метою статті є дослідження є з'ясування змісту поняття воєнних злочинів у міжнародному гуманітарному, міжнародному кримінальному праві та національному законодавстві, а також аналіз їх класифікації відповідно до положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду, Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів до них.

Для досягнення цієї мети необхідно виконати такі завдання: проаналізувати міжнародно-правову базу щодо переслідування воєнних злочинів, зокрема Римський статут; визначити значення ратифікації Римського статуту для гармонізації національного законодавства з нормами міжнародного права; дослідити еволюцію дефініції терміну воєнні злочини, яка формується на перетині норм міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження є: 1) міжнародно-правові акти, що визначають порушення законів та звичаїв війни як такі дії, що підлягають кримінальному переслідуванню (Римський статут Міжнародного кримінального суду, Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них); 2) праці вітчизняних авторів, що присвячені проблематиці воєнних злочинів та механізмам притягнення винних до відповідальності.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: діалектичний метод, який застосовувався для розкриття сутності воєнних злочинів у контексті розвитку міжнародного гуманітарного та кримінального права, а також у зв'язку з еволюцією форм сучасних збройних конфліктів; історико-правовий метод, що дав змогу простежити становлення і розвиток поняття «воєнні злочини» від Нюрнберзького трибуналу до сучасних міжнародно-правових актів; порівняльно-правовий метод, використаний для зіставлення норм міжнародного гуманітарного, міжнародного кримінального та національного законодавства України щодо відповідальності за воєнні злочини; мформально-юридичний метод, застосований для аналізу змісту

нормативно-правових актів, що регулюють питання притягнення до відповідальності за воєнні злочини; метод узагальнення та аналізу, за допомогою якого сформульовано висновки та пропозиції щодо вдосконалення правових механізмів переслідування осіб, винних у вчиненні воєнних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Виникнення поняття воєнних злочинів прямо пов'язано із гуманізацією війни шляхом формування законів та звичаїв війни — обмеження способів та методів її ведення через заборону певних видів зброї та набоїв, які завдавали непотрібних страждань, обмеження кола осіб та об'єктів, які могли бути об'єктом нападу. Зверталася також особлива увага на поводження із самими військовими, особливо тими, які вже не могли брати участь у воєнних діях (полонені, поранені) [1].

Для проведення комплексного аналізу поняття воєнних злочинів необхідно звернутись до основних джерел міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права, які регулюють поведінку воюючих суб'єктів.

Першим сучасним джерелом міжнародного гуманітарного права, де вказано на порушення законів та звичаїв війни як на дії, що мають переслідуватись у судовому порядку, хоч і без переліку таких дій, став Версальський мирний договір 1919 року, який зафіксував закінчення Першої світової війни. Відповідно до статті 228 Договору німецький уряд визнав за союзними та об'єднаними державами право їх військових судів на притягнення до відповідальності осіб, які підозрюються у вчиненні дій, що суперечать законам та звичаям війни [1].

Гаазькі конвенції 1899 та 1907 років були основою для заборони частини засобів та методів введення війни. Фактично, данні конвенції обмежили ряд негуманних засобів ведення війни, а також врегулювали питання способів використання певних негуманних видів зброї, які спричиняють надмірні ураження та страждання особового складу (зокрема, хімічної зброї та експансивних куль). Другу групу джерел міжнародного гуманітарного права складають Женевські конвенції від 12.08.1949 року: 1) Про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; 2) Про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі; 3) Про поводження з військовополоненими; 4) Про захист цивільного населення під час війни та три Додаткових протоколи до них 1977 та 2005 рр. [2, с. 59].

Тяжкі порушення, передбачені цими документами, автоматично визнаються воєнними злочинами. Наприклад, згідно зі ст. 50 I Женевської конвенції до тяжких порушень належать:

- умисне вбивство осіб, захищених конвенціями;
- нелюдське поводження або тортури;
- навмисне спричинення сильних страждань або серйозних тілесних чи психічних ушкоджень;
- незаконне переміщення, депортація чи утримання заручників.

Ці порушення підпадають під юрисдикцію національних судів, а також Міжнародного кримінального суду або *ad hoc* трибуналів.

Також в якості джерела міжнародного гуманітарного права фігурують звичаєві норми введення збройних конфліктів, які, базуючись на Застереженні Мартенса, створені для того аби уникнути випадків, коли якась держава не приєдналась до Женевських конвенцій, або якщо певна держава захоче вийти з міжнародних договорів, які стосуються правил введення війни [2, с. 59].

До основних джерел міжнародного гуманітарного права відносять й судову практику Нюрнберзького трибуналу від 1945 року та Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії від 1991 року.

Так, розгорнуте визначення поняття «воєнні злочини» вперше з'явилося в 1945 році у ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, де зазначалося, що такими злочинами слід вважати порушення законів і звичаїв війни, що включають вбивства, жорстоке поводження або депортацію цивільного населення на окупованих територіях, вбивство або жорстоке поводження з військовополоненими, вбивство заручників, розкрадання державної або приватної власності, безглузде руйнування населених пунктів, що не зумовлене військовою необхідністю [3, с. 284].

Римський статут міжнародного кримінального суду визначається як документ, який забезпечив системну класифікацію складів злочинів, які охоплюють як міжнародні, так і неміжнародні збройні конфлікти. Стаття 8 Римського статуту визначає воєнні злочини як «*serious violations of the laws and customs applicable in international armed conflict and non-international armed conflict*». Важливою характеристикою цього джерела є систематизована класифікація складів воєнних злочинів:

У міжнародних збройних конфліктах:

- грубі порушення Женевських конвенцій (ст. 8(2)(a));
- інші серйозні порушення законів і звичаїв війни (ст. 8(2)(b)).

У неміжнародних збройних конфліктах:

- серйозні порушення статті 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій (ст. 8(2)(c));
- інші серйозні порушення законів і звичаїв, застосованих у конфліктах неміжнародного характеру (ст. 8(2)(e)).

До переліку входять такі дії, як — грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції: умисне вбивство; катування або нелюдське поводження, у тому числі біологічні експерименти; умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю; широкомасштабне знищення і привласнення майна, що не викликане військовою не-

обхідністю і вчинене незаконно та безглуздо; примушення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, до служби у збройних силах ворожої держави; умисне позбавлення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, права на справедливий і звичайний суд; незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі; взяття заручників;

– інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права, а саме будь-яке з таких діянь: умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях; умисне спрямування нападів на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, що не є військовими цілями; умисне спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи або транспортні засоби, задіяні в наданні гуманітарної допомоги чи в місії з підтримання миру відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, доки вони мають право на захист, яким користуються цивільні особи або цивільні об'єкти згідно з міжнародним правом збройних конфліктів; умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам чи масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною в порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою; напад на незахищені й такі, що не є військовими цілями, міста, села, помешкання або будівлі чи їх обстріл із застосуванням будь-яких засобів; вбивство або поранення комбатанта, який, склавши зброю чи не маючи більше засобів захисту, беззастережно здався; неналежне використання прапора пар ламентера, прапора чи військових знаків розрізнення та форми ворога або Організації Об'єднаних Націй, а також розпізнавальних емблем, встановлених Женевськими конвенціями, наслідком чого є смерть або заподіяння особі серйозних ушкоджень; переміщення, прямо чи опосередковано, окупаційною державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію чи депортація або переміщення всього або частини населення окупованої території у межах чи за межі цієї території; умисне спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, на історичні пам'ятники, госпіталі та місця зосередження хворих і поранених за умови, що вони не є військовими цілями; заподіяння особам, які перебувають під владою ворожої сторони, фізичного каліцтва або здійснення над ними медичних чи наукових експериментів будь-якого характеру, які не обґрунтовані необхідністю медичного, стоматологічного або лікарняного

лікування відповідної особи і здійснюються не в її інтересах та які призводять до смерті або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб; віроломне вбивство або поранення осіб, що належать до ворожої нації чи армії; заява про те, що пощади не буде; знищення або захоплення майна ворога, крім випадків, коли таке знищення або захоплення настійно вимагаються воєнною необхідністю; оголошення скасованими, призупиненими або недопустимими в суді прав і позовів громадян ворожої сторони; примушення громадян ворожої сторони до участі у воєнних діях проти їхньої власної країни, навіть якщо вони перебували на службі воюючої сторони до початку війни; розграбування міста або населеного пункту, навіть якщо його захоплено штурмом; застосування отрути або отруєної зброї; застосування задушливих, отруйних або інших газів та всіх аналогічних рідин, матеріалів чи засобів; застосування куль, що легко розгортаються або сплющуються в тілі людини, таких, як кулі з твердою оболонкою, яка не повністю покриває осердя або має надрізи; застосування зброї, боєприпасів і матеріалів, а також методів ведення війни такого характеру, які спричиняють надмірні ушкодження чи непотрібні страждання; посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поводження; зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність; використання присутності цивільної особи або іншої особи, яка перебуває під захистом, для захисту певних пунктів, районів або збройних сил від військових операцій; умисне спрямування нападів на будівлі, матеріали, медичні установи й транспортні засоби, а також на персонал, що використовує згідно з міжнародним правом розпізнавальні емблеми, передбачені Женевськими конвенціями; умисне використання голодування цивільного населення як методу ведення війни шляхом позбавлення його предметів, необхідних для виживання, у тому числі умисне створення перешкод для надання допомоги, як це передбачено відповідно до Женевських конвенцій; набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях, та інші протиправні діяння [4].

Погоджуємось з думкою Л. М. Демідової, що «Римський статут МКС передбачає дефініцію воєнних злочинів, ураховуючи ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі — воєнні злочини є грубим, серйозним порушенням законів та звичаїв війни зі значно розширеним переліком таких порушень» [5, с. 278].

У зв'язку з ратифікацією Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду відбувається процес імплементації норм Римського статуту в українське законодавство, зокрема до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів

України. 9 жовтня 2024 року Верховна Рада України ухвалила імплементаційний Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» [6]. Прийняття цього Закону спрямоване на забезпечення кримінальної відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини, такі як геноцид, агресія, злочини проти людяності та воєнні злочини. З метою приведення у відповідність до статей 8 та 8bis Римського статуту стаття 438 «Порушення законів та звичаїв війни» змінилась на «Воєнні злочини». У цій правовій нормі *не міститься визначення поняття* воєнних злочинів, однак наведено перелік діянь, які визнаються воєнними злочинами. Це жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій. Кваліфікуючою ознакою є ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людини.

Аналіз вітчизняної наукової літератури свідчить про наявність дискусій серед науковців щодо визначення поняття *воєнні злочини*. Насамперед це зумовлено відсутністю сталого та законодавчо закріпленого визначення цього терміна.

Можна навести деякі визначення воєнних злочинів, які були запропоновані українськими дослідниками за останній період.

М. К. Зубанський зазначає, що «під воєнним злочином слід розуміти порушення встановлених нормами міжнародного кримінального права а також положеннями Женевської конвенції та додатковими протоколами до неї правил ведення бойових дій, що проявляються в сукупності діянь, які прямо чи опосередковано виступають порушенням основних принципів правового статусу людини та громадянина, і таке правопорушення тягне за собою відповідальність, вид і міра якої визначаються нормами міжнародного кримінального права та актами національного кримінального законодавства» [7, с. 48].

У науковій праці В. В. Ємельяненко та К. М. Оробець надається таке поняття — «воєнні злочини за кримінальним правом України, як передбачені КК України суспільно небезпечні винні діяння, вчинені відповідним суб'єктом, що посягають на суспільні відносини, які забезпечують установлений порядок застосування збройної сили у зв'язку з воєнним конфліктом (збройним конфліктом міжнародного або неміжнародного характеру, війною)» [8 с. 131].

А. О. Драгоненко, розглядаючи воєнні злочини, визначає їх «як грубе порушення міжнародного

гуманітарного права, що застосовується у збройних конфліктах (міжнародного та неміжнародного характеру), що тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність відповідно до норм міжнародного кримінального права» [9, с. 153].

Л. М. Демідова у своїх висновках наукової статті сформулювала положення для подальшого обговорення в якому зазначила, що «воєнним злочином доцільно визнати суспільно небезпечне порушення заборони на ведення війни як воєнного конфлікту міжнародного характеру. І визначальною властивістю цього злочину є те, що порушується безпека людства як найвища цінність світової спільноти» [5, с. 283].

Воєнний злочин — це серйозне порушення міжнародного гуманітарного права (законів і звичаїв війни), за скоєння якого передбачено кримінальну відповідальність на національному та міжнародному рівнях. Є одним із чотирьох видів міжнародних злочинів, підсудних Міжнародному кримінальному суду, поряд зі злочином агресії, злочинами проти людяності та геноцидом [10, с. 8].

Також важливо навести визначення воєнного злочину, яке було сформульовано суддею Верховного Суду у Касаційному кримінальному суді Надією Стефанів — «це винне, суспільно небезпечне, протиправне та каране діяння, що полягає в порушенні встановлених основними принципами міжнародного права *juscogens*, міжнародним гуманітарним правом правил ведення збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру та злочинність яких визначена актами міжнародного кримінального права» [11].

Отже, воєнні злочини становлять категорію найтяжчих міжнародних злочинів, за вчинення яких встановлено персональну кримінальну відповідальність. Незважаючи на відсутність єдиної універсальної дефініції, спільним є те, що ці злочини порушують основні принципи гуманності, закріплені в міжнародних нормах, та загрожують безпеці людства.

З початку повномасштабної війни в Україні зареєстрували 167 000 воєнних злочинів. Процеси глобалізації, діджиталізації та використання штучного інтелекту безпосередньо впливають на способи ведення сучасних бойових дій. У зв'язку з цим новітні технології та феномен гібридних війн вимагають подальшого уточнення дефініції воєнних злочинів і розробки підходів до кваліфікації нових форм правопорушень у сфері збройних конфліктів.

Ефективність переслідування воєнних злочинів залежить не лише від юридичної ясності поняття, а й від політичної волі держав та інституційної спроможності судових органів.

До сучасних викликів, які пов'язані з розвитком поняття воєнних злочинів є гібридні конфлікти, в яких застосовуються як регулярні збройні сили, так і нерегулярні формування (найманці, приватні військові компанії, дрони), ускладнюють класифікацію учасників конфлікту та ідентифікацію воєнних злочинів. Традиційні рамки міжнародного гуманітарного права часто виявляються неадаптованими до нових реалій.

Кібероперації, спрямовані на цивільну інфраструктуру, не завжди підпадають під чинні визначення воєнних злочинів, хоча можуть мати значні гуманітарні наслідки. Міжнародне право ще не виробило єдиного підходу до кваліфікації таких дій.

Міжнародні трибунали, попри свій внесок, нерідко критикуються за політичну упередженість, вибіковість у притягненні до відповідальності та тривалість процедур. Це підриває довіру до інституцій міжнародного правосуддя.

Тому важливим є удосконалення міжнародного та національного законодавства, зокрема необхідне розширення категорій воєнних злочинів з урахуванням новітніх форм збройних конфліктів.

Зміцнення універсальної юрисдикції — створення механізмів для ефективного переслідування злочинців незалежно від їх громадянства.

Технологічна адаптація правових норм — включення кіберзлочинів у правову площину воєнних злочинів.

Підвищення правосвідомості як серед військовослужбовців, так і серед цивільного населення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Поняття «воєнні злочини» потребує постійного переосмислення відповідно до нових викликів сучасності. Ситуація в Україні демонструє нагальність створення ефективної системи відповідальності та адаптації норм Міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права до умов ХХІ століття. Успішне вирішення цих завдань можливе лише за умови тісної співпраці міжнародної спільноти, правозахисників, урядів та науковців.

У подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на аналізі ефективності механізмів міжнародного правосуддя щодо переслідування воєнних злочинів та удосконаленні національного законодавства України відповідно до норм міжнародного права. Перспективним напрямом є вивчення застосування універсальної юрисдикції, впливу новітніх технологій (дронів, кіберзброї, штучного інтелекту) на кваліфікацію воєнних злочинів, а також ролі громадянського суспільства у документуванні таких злочинів.

Література

1. Воєнний злочин. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Воєнний_злочин (дата звернення: 23.09.2025).
2. Татаренко М. М., Кияниця Д. Г. Визначення воєнних злочинів нормами міжнародного гуманітарного права та національного законодавства України. *Журнал східноєвропейського права*. 2024. № 119. С. 57–63. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/4927864e-723e-4e8d-b8ab-0b84c88bf4b1/content> (дата звернення: 23.09.2025).
3. Шевчишена К. П. Сутність та зміст воєнних злочинів. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 283–290. DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2022.4.40>
4. Римський статут Міжнародного кримінального суду: ратифікація від 21 серпня 2024 року № 995_588. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 23.09.2025).
5. Демидова Л. М. Воєнні злочини: проблеми визначення та кваліфікації. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 84: частина 3. С. 278–284. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/44-1.pdf> (дата звернення: 23.09.2025).
6. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 9 жовтня 2024 року № 4012-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text> (дата звернення: 23.09.2025).
7. Зубанський М. К. Поняття та склад воєнного злочину в контексті положень міжнародного кримінального права. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства*. 2022. № 58. С. 47–56.
8. Ємельяненко В. В., Оробець К. М. Воєнні злочини: поняття, особливості та співвідношення з військовими кримінальними правопорушеннями за кримінальним кодексом України. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 11(13). С. 123–136.
9. Драгоненко А. О. Поняття та ознаки воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. *Наукові записки*. 2022. Вип. 12. С. 151–157.
10. Воєнні злочини: особливості кваліфікації за міжнародним та національним законодавством. *Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_voen_zlochu_nu_NSHSU.pdf (дата звернення 22.09.2025 р.)
11. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб. / [І. В. Гловюк, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., члена-кор. НАПрН України В. В. Сокурєнка; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, Право, 2023. 400 с.

References

1. Voienniy zlochin [War crime]. (2025, September 23). *Wikipedia*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Воєнний_злочин [in Ukrainian].
2. Tatarenko, M. M., & Kyianytsia, D. H. (2024). *Vyznachennia voiennykh zlochyniv normamy mizhnarodnoho humanitarnoho prava ta natsionalnoho zakonodavstva Ukrainy* [Definition of war crimes by the norms of international humanitarian law and national legislation of Ukraine]. *Zhurnal Shkhidnoieuropeiskoho Prava*, (119), 57–63. Retrieved from <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/4927864e-723e-4e8d-b8ab-0b84c88bf4b1/content> [in Ukrainian].
3. Shevchyshena, K. P. (2022). *Sutnist ta zmist voiennykh zlochyniv* [The essence and content of war crimes]. *Pravo ta Derzhavne Upravlinnia*, (4), 283–290. <https://doi.org/10.32782/pdu.2022.4.40> [in Ukrainian].
4. *Rymskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu: ratyfikatsiia vid 21 serpnia 2024 roku № 995_588* [Rome Statute of the International Criminal Court: ratified on August 21, 2024 No. 995_588]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text [in Ukrainian].
5. Demydova, L. M. (2024). *Voienni zlochyyny: problemy vyznachennia ta kvalifikatsii* [War crimes: problems of definition and qualification]. *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya Pravo*, 84(3), 278–284. Retrieved from <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/09/44-1.pdf> [in Ukrainian].
6. *Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalno-protsesualnoho kodeksiv Ukrainy u zv'iazku z ratyfikatsiieiu Rymskoho statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu ta popravok do noho. Zakon Ukrainy vid 9 zhovtnia 2024 roku № 4012-IX* [On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine in connection with the ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court and its amendments. Law of Ukraine, October 9, 2024 No. 4012-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text> [in Ukrainian].
7. Zubanskyi, M. K. (2022). *Poniattia ta sklad voiennoho zlochynu v konteksti polozhen mizhnarodnoho kryminalnoho prava* [The concept and elements of war crime in the context of international criminal law]. *Aktualni Problemy Vdoskonalennia Chynnoho Zakonodavstva*, (58), 47–56 [in Ukrainian].
8. Yemelianenko, V. V., & Orobets, K. M. (2022). *Voienni zlochyyny: poniattia, osoblyvosti ta spivvidnoshennia z viiskovymy kryminalnymy pravoporushenniamy za Kryminalnym kodeksom Ukrainy* [War crimes: concept, features and correlation with military criminal offenses under the Criminal Code of Ukraine]. *Naukovi Innovatsii ta Peredovi Tekhnologii*, 11(13), 123–136 [in Ukrainian].

9. Dragonenko, A. O. (2022). *Poniattia ta oznaky voiennykh zlochiniv u mizhnarodnomu kryminalnomu pravi* [The concept and features of war crimes in international criminal law]. *Naukovi Zapysky*, (12), 151–157 [in Ukrainian].
10. *Voenni zlochyny: osoblyvosti kvalifikatsii za mizhnarodnym ta natsionalnym zakonodavstvom* [War crimes: features of qualification under international and national law]. (2024, September 22). *Verkhovnyi Sud* [Supreme Court of Ukraine]. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_voen_zlochunu_NSHSU.pdf [in Ukrainian].
11. Hloviuk, I. V., Lytvynov, O. M., Orlov, Yu. V., et al. (2023). *Rozsliduvannia voiennykh zlochiniv i pov'iazanykh z viinoiu kryminalnykh pravoporushen: kryminalno-pravovi, kryminalni protsesualni ta kryminalistychni aspekty* [Investigation of war crimes and war-related criminal offenses: criminal law, procedural and forensic aspects]. In V. V. Sokurenko (Ed.), *Naukovo-praktychnyi posibnyk* [Scientific and Practical Manual]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

УДК 343.13:340.5(477)

Хитра Андрій Ярославович

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1
Львівський державний університет внутрішніх справ

Khytra Andriy

Candidate of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Criminal Procedure and Criminology
Lviv State University of Internal Affairs
ORCID: 0000-0002-7125-1953

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-10-11483

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАРАДИГМАЛЬНИХ ЗРУШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

METHODOLOGY OF RESEARCHING PARADIGM SHIFTS IN CRIMINAL PROCEDURAL LAW OF UKRAINE

Анотація. Вступ. Сучасний етап розвитку кримінального процесуального права України характеризується інтенсивними трансформаціями, що зумовлені імплементацією європейських стандартів, цифровізацією правосуддя та переосмисленням базових засад судочинства. Дослідження парадигмальних зрушень потребує ретельного методологічного обґрунтування, оскільки класичні підходи не завжди здатні адекватно відобразити динаміку правових змін.

Мета. Метою статті є розроблення комплексної методології дослідження парадигмальних зрушень у кримінальному процесуальному праві України, визначення оптимального поєднання методологічних принципів, підходів і методів для аналізу трансформаційних процесів у вітчизняному кримінальному судочинстві.

Матеріали і методи. Методологічну основу дослідження становить принцип методологічного плюралізму, що передбачає інтеграцію філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. Використано діалектичний метод для з'ясування суперечностей у процесі парадигмальних змін, системно-структурний метод для аналізу взаємозв'язків між елементами кримінально-процесуальної системи, порівняльно-правовий метод для зіставлення вітчизняної та зарубіжної практики, формально-юридичний метод для тлумачення норм КПК України. Емпіричну базу становлять рішення Конституційного Суду України, практика Верховного Суду, рішення Європейського суду з прав людини, доктринальні напрацювання вітчизняних та зарубіжних науковців.

Результати. Обґрунтовано необхідність застосування багаторівневої методології дослідження парадигм, що включає філософсько-світоглядний, загальнонауковий та конкретно-науковий рівні. Визначено специфіку міждисциплінарного підходу до вивчення парадигмальних зрушень, що передбачає залучення методологічного інструментарію філософії права, соціології права, порівняльного правознавства. Розроблено систему критеріїв ідентифікації парадигмальних змін у кримінальному процесі України, проаналізовано практику Касаційного кримінального суду Верховного Суду як індикатор парадигмальних трансформацій.

Перспективи. Подальші дослідження мають бути спрямовані на розроблення спеціальних методик аналізу окремих парадигм кримінального процесу, вдосконалення інструментарію прогнозування парадигмальних змін, створення методологічної бази для порівняльних досліджень парадигм у різних правових системах.

Ключові слова: методологія, парадигма, кримінальний процес, методологічний плюралізм, міждисциплінарний підхід, парадигмальні зрушення, змагальність, КПК України, Верховний Суд.

Summary. Introduction. The current stage of development of criminal procedural law of Ukraine is characterized by intensive transformations caused by the implementation of European standards, digitalization of justice and rethinking of the basic principles of judicial proceedings. The study of paradigm shifts requires careful methodological substantiation, since classical approaches are not always able to adequately reflect the dynamics of legal changes.

Purpose. The purpose of the article is to develop a comprehensive methodology for studying paradigm shifts in the criminal procedural law of Ukraine, determining the optimal combination of methodological principles, approaches and methods for analyzing transformational processes in domestic criminal proceedings.

Materials and methods. The methodological basis of the study is the principle of methodological pluralism, which involves the integration of philosophical, general scientific and special legal methods. The dialectical method was used to clarify contradictions in the process of paradigm changes, the system-structural method for analyzing the relationships between elements of the criminal procedural system, the comparative legal method for comparing domestic and foreign practice, the formal legal method for interpreting the norms of the CPC of Ukraine. The empirical base consists of decisions of the Constitutional Court of Ukraine, practice of the Supreme Court, decisions of the European Court of Human Rights, doctrinal developments of domestic and foreign scientists.

Results. The necessity of applying a multi-level methodology for studying paradigms, which includes philosophical-worldview, general scientific and specific scientific levels, is substantiated. The specifics of an interdisciplinary approach to studying paradigm shifts, which involves attracting methodological tools of philosophy of law, sociology of law, comparative jurisprudence, are determined. A system of criteria for identifying paradigm changes in the criminal process of Ukraine has been developed, the practice of the Criminal Cassation Court of the Supreme Court has been analyzed as an indicator of paradigm transformations.

Prospects. Further research should be aimed at developing special methods for analyzing individual paradigms of the criminal process, improving tools for predicting paradigm changes, creating a methodological base for comparative studies of paradigms in different legal systems.

Key words: methodology, paradigm, criminal procedure, methodological pluralism, interdisciplinary approach, paradigm shifts, adversarial principle, CPC of Ukraine, Supreme Court.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Кримінальне процесуальне право України переживає період інтенсивних трансформацій, що виходять за межі звичайних законодавчих новацій і торкаються фундаментальних засад організації кримінального судочинства. Прийняття КПК України 2012 року ознаменувало перехід від інквізиційно-змішаної до змагальної моделі процесу, що є класичним прикладом парадигмального зрушення [1, с. 45]. Подальший розвиток кримінально-процесуального законодавства, практика Конституційного Суду України та Верховного Суду, імплементація стандартів Європейського суду з прав людини продовжують формувати нові парадигмальні виміри вітчизняного кримінального процесу.

Дослідження парадигмальних зрушень потребує ретельного методологічного обґрунтування. Використання традиційних методів юридичної науки, хоча й залишається необхідним, виявляється недостатнім для повноцінного аналізу масштабних трансформацій правової системи. Як справедливо зазначає І. В. Глов'юк, сучасний кримінальний процес характеризується множинністю методологічних підходів, що вимагає від дослідника здатності до методологічного синтезу [2, с. 127]. Проблема методології дослідження парадигм набуває особливої актуальності в контексті євроінтеграційних процесів, коли вітчизняна правова система активно адаптує стандарти країн Європейського Союзу.

Наукове осмислення методологічних засад дослідження парадигм кримінального процесу має не лише теоретичне, а й важливе практичне значення. Воно дозволяє більш усвідомлено підходити до законотворчої діяльності, прогнозувати наслідки правових реформ, формулювати науково обґрунтовані рекомендації для правозастосовчої практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Методологічні аспекти правових досліджень традиційно перебувають у фокусі уваги вітчизняних науковців. Фундаментальні праці з методології правознавства створили О. Ф. Скакун, С. П. Погребняк, П. М. Рабінович, які обґрунтували необхідність методологічного плюралізму в юридичних дослідженнях [3, с. 89]. У галузі кримінального процесуального права значний внесок у розроблення методологічних проблем зробили О. Г. Шило, О. В. Капліна, І. В. Глов'юк, В. М. Трофименко, які досліджували методологічні засади реформування кримінального судочинства [4, с. 156].

Проблематика парадигм у кримінальному процесі почала активно розроблятися лише в останні роки. Окремі аспекти парадигмальних підходів розглядалися в працях Л. М. Лобойка, В. Т. Маляренка, Ю. П. Аленіна. Водночас комплексного дослідження методології вивчення парадигмальних зрушень у вітчизняній науці кримінального процесуального права досі не проводилося. Недостатньо розробленими залишаються питання специфіки методологічного інструментарію для дослідження парадигм, критеріїв ідентифікації парадигмальних змін, співвідношення різних методологічних підходів у процесі аналізу парадигмальних трансформацій.

У 2024–2025 роках актуалізувалися дискусії про методологічні основи кримінальних процесуальних досліджень. Конституційний Суд України у своїх рішеннях активно використовує методологію тлумачення Європейського суду з прав людини [5]. Верховний Суд у постановах Касаційного кримінального суду формує нову методологію застосування принципів кримінального процесу, що свідчить про поступову зміну парадигмальних основ правозастосування [6].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є розроблення комплексної

методології дослідження парадигмальних зрушень у кримінальному процесуальному праві України. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання:

- обґрунтувати принцип методологічного плюралізму як основу дослідження парадигм;
- визначити рівні методології дослідження парадигмальних зрушень;
- розкрити специфіку міждисциплінарного підходу до вивчення парадигм кримінального процесу;
- проаналізувати конкретні методи дослідження парадигмальних трансформацій;
- розробити критерії ідентифікації парадигмальних змін у кримінальному процесі України;
- дослідити роль судової практики як емпіричної бази вивчення парадигм.

Виклад основного матеріалу дослідження.
Методологічний плюралізм як основа дослідження парадигм. Сучасна методологія юридичної науки характеризується відмовою від монополії окремих підходів і визнанням принципу методологічного плюралізму. Як зазначається в дослідженні проблем формування доктрини кримінального права, «методологія правового пізнання, заснована на ідеях юридичного позитивізму, відрізняється від методології, характерної для соціологічного праворозуміння чи юснатуралізму. Співіснування різних методологічних систем у правовому пізнанні є елементом сучасної парадигми юридичної науки» [7, с. 34].

Дослідження парадигм кримінального процесу особливо потребує методологічного плюралізму, оскільки парадигмальні зрушення не можуть бути адекватно осмислені в межах єдиної методологічної традиції. Перехід від розшукової до змагальної парадигми, формування антропоцентричної парадигми, розвиток публічно-приватних начал у кримінальному процесі — ці процеси потребують залучення різноманітного методологічного інструментарію.

Методологічний плюралізм у контексті дослідження парадигм означає: по-перше, визнання множинності рівноправних методологічних підходів до вивчення одного об'єкта; по-друге, можливість і необхідність поєднання різних методів для отримання цілісної картини парадигмальних змін; по-третє, відкритість до нових методологічних концепцій, що виникають на перетині різних наук [8, с. 16].

Рівні методології дослідження парадигмальних зрушень. Методологію дослідження парадигм доцільно структурувати за трьома рівнями: філософсько-світоглядним, загальнонауковим та конкретно-науковим.

Філософсько-світоглядний рівень представлений діалектичним методом як універсальним способом пізнання правової дійсності. Діалектичний підхід дозволяє розкрити суперечності, що виникають у процесі зміни парадигм, зрозуміти джерела парадигмальних трансформацій, прослідкувати пе-

рехід кількісних змін законодавства в якісні зміни правової системи. Діалектика розкриває парадигмальні зрушення як закономірний процес розвитку кримінального процесу через подолання протиріч між старими і новими підходами [9, с. 42].

На цьому рівні важливе значення має також феноменологічний метод, що дозволяє виявити сутнісні характеристики парадигм через аналіз свідомості правових суб'єктів. Герменевтичний підхід забезпечує адекватне розуміння змісту парадигмальних концепцій у їх історичному і культурному контексті.

Загальнонауковий рівень включає методи, що використовуються в різних галузях наукового знання. Системний метод дозволяє розглядати парадигму як складну систему взаємопов'язаних елементів, аналізувати внутрішню структуру парадигми та її взаємодію з іншими елементами правової системи. Структурно-функціональний метод розкриває функції окремих парадигм у забезпеченні завдань кримінального судочинства.

Синергетичний підхід виявляється особливо продуктивним для дослідження перехідних станів у процесі зміни парадигм, коли правова система перебуває в стані нестабільності і можуть реалізуватися різні сценарії подальшого розвитку [10, с. 78]. Історичний метод забезпечує розуміння генези парадигм, закономірностей їх виникнення, розвитку і зміни. Порівняльний метод дає можливість зіставити парадигми кримінального процесу в різних правових системах, виявити спільні і відмінні риси парадигмальних трансформацій.

Конкретно-науковий рівень представлений спеціально-юридичними методами. Формально-юридичний метод є базовим для аналізу нормативного закріплення парадигмальних принципів у КПК України. Метод тлумачення права дозволяє розкрити зміст норм процесуального закону крізь призму парадигмальних підходів. Порівняльно-правовий метод забезпечує зіставлення вітчизняної та зарубіжної моделей кримінального процесу для виявлення парадигмальних особливостей.

Міждисциплінарний підхід до дослідження парадигм. Парадигми кримінального процесу не можуть бути повноцінно досліджені виключно засобами процесуальної науки. Необхідним є міждисциплінарний підхід, що передбачає залучення методологічного інструментарію філософії права, соціології права, психології, політології.

Філософія права забезпечує розуміння аксіологічних основ парадигм, співвідношення різних типів праворозуміння (позитивізму, природно-правової теорії, соціологічної юриспруденції) з конкретними парадигмами кримінального процесу. Соціологія права дає можливість дослідити соціальну обумовленість парадигмальних змін, вплив соціальних процесів на трансформацію кримінального судочинства, ефективність реалізації парадигмальних принципів на практиці [11, с. 145].

Психологічні методи необхідні для аналізу правосвідомості та правової культури як чинників, що впливають на сприйняття і реалізацію парадигмальних змін учасниками кримінального процесу. Політологічний аналіз розкриває зв'язок парадигм кримінального процесу з політичним режимом, ідеологічними настановами держави, політико-правовими доктринами.

Міждисциплінарність передбачає не механічне поєднання методів різних наук, а їх органічний синтез для розв'язання специфічних завдань дослідження парадигм. Як зазначає О. В. Капліна, міждисциплінарний підхід є необхідною умовою адекватного осмислення складних трансформаційних процесів у сучасному кримінальному процесі [12, с. 203].

Конкретні методи дослідження парадигмальних трансформацій. Дослідження парадигмальних зрушень потребує використання комплексу конкретних методів, адаптованих до специфіки предмета дослідження.

Метод контент-аналізу застосовується для вивчення законодавчих актів, наукових публікацій, судових рішень з метою виявлення частоти вживання термінів, що відображають різні парадигмальні підходи, динаміки їх використання, зміни акцентів у правовому дискурсі.

Метод експертних оцінок дає можливість залучити думку провідних фахівців для ідентифікації парадигмальних змін, оцінки їх глибини і масштабів, прогнозування подальших трансформацій. Експертні оцінки є особливо цінними для аналізу парадигм, що тільки формуються і ще не знайшли повного відображення в законодавстві.

Статистичний метод використовується для кількісного аналізу судової практики, виявлення тенденцій у застосуванні норм процесуального права, що відображають різні парадигмальні підходи. Статистичні дані про тривалість провадження, частоту застосування різних процесуальних інститутів, результати кримінальних справ можуть свідчити про реальний стан реалізації парадигмальних принципів [13, с. 67].

Метод моделювання дозволяє створити теоретичні моделі «ідеальних типів» парадигм, що полегшують їх ідентифікацію в реальній правовій дійсності. Моделювання можливих сценаріїв парадигмальних змін сприяє більш усвідомленому стратегічному плануванню реформ кримінального процесу.

Прогностичні методи (екстраполяції, експертних прогнозів, сценарного аналізу) дають можливість передбачити напрями подальших парадигмальних трансформацій, оцінити ймовірність тих чи інших варіантів розвитку кримінального процесуального права.

Критерії ідентифікації парадигмальних змін. Важливою методологічною проблемою є розроблення критеріїв, що дозволяють відрізнити парадигмальні зміни від звичайних законодавчих новацій. На основі аналізу теорії парадигм і специфіки кримінального процесу можна виокремити такі критерії:

1. **Системність змін** — парадигмальні зрушення торкаються не окремих інститутів, а всієї системи кримінального процесу або значної її частини.

2. **Зміна базових принципів** — парадигмальні трансформації передбачають перегляд фундаментальних засад організації кримінального судочинства (наприклад, перехід від принципу публічності до змагальності).

3. **Зміна ролей учасників процесу** — при зміні парадигми істотно трансформуються функції і повноваження суб'єктів кримінального процесу (суду, сторін обвинувачення і захисту).

4. **Зміна процесуальної форми** — парадигмальні зрушення супроводжуються змінами в структурі кримінального провадження, стадіях процесу, процесуальних процедурах [14, с. 234].

5. **Зміна аксіологічних пріоритетів** — нова парадигма ґрунтується на інших ціннісних орієнтирах (наприклад, пріоритет прав людини замість пріоритету інтересів держави).

6. **Тривалість і незворотність** — парадигмальні зміни мають стійкий характер, не є кон'юнктурними, розраховані на тривалу перспективу.

Практика Верховного Суду за 2024–2025 роки демонструє, що судді при тлумаченні КПК України все частіше спираються на парадигму змагальності та пріоритету прав людини, що свідчить про закріплення нової парадигми на рівні правозастосування [15].

Судова практика як емпірична база дослідження парадигм. Судова практика, зокрема практика Касаційного кримінального суду Верховного Суду, є найважливішою емпіричною базою дослідження парадигм кримінального процесу. Аналіз судових рішень дозволяє виявити реальний стан реалізації парадигмальних принципів, прослідкувати еволюцію правових позицій, ідентифікувати проблеми практичного втілення парадигмальних концепцій.

Конституційний Суд України у своїх рішеннях 2024 року активно використовує методологію тлумачення Європейського суду з прав людини, що свідчить про зміну методологічних підходів до конституційного контролю у сфері кримінального процесу [16]. Рішення КСУ від 18 липня 2024 року у справі про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою, демонструє посилення антропоцентричної парадигми в кримінальному процесі України.

Огляди судової практики Верховного Суду за 2024–2025 роки містять важливі правові позиції, що розвивають змагальну та антропоцентричну парадигми. Зокрема, позиція про необхідність забезпечення реальної змагальності сторін, про пріоритет прав людини при застосуванні заходів процесуального примусу, про розширене тлумачення права на захист [17, с. 12].

Аналіз судової практики має здійснюватися з урахуванням контексту — соціально-економічної ситуації, політичних процесів, міжнародних зобов'язань

України. Особливої уваги потребує аналіз практики у справах, пов'язаних з війною, оскільки воєнний стан створює специфічний контекст для реалізації парадигмальних принципів кримінального процесу [18].

Порівняльно-правовий аспект методології. Порівняльно-правовий метод є невід'ємною складовою методології дослідження парадигм. Зіставлення парадигм кримінального процесу України з парадигмами інших держав дозволяє:

- виявити загальні закономірності парадигмальних змін у різних правових системах;
- визначити специфіку вітчизняної моделі парадигмальних трансформацій;
- запозичити позитивний досвід інших країн у проведенні парадигмальних реформ;
- прогнозувати можливі напрями розвитку вітчизняного кримінального процесу.

Досвід країн Європейського Союзу демонструє, що парадигмальні зміни в кримінальному процесі часто пов'язані з імплементацією наднаціональних стандартів, гармонізацією процесуального законодавства [19]. Аналіз цього досвіду є особливо актуальним для України в контексті євроінтеграційних процесів.

Порівняльний аналіз має враховувати не лише формальні аспекти (текст законодавчих актів), а й реальну практику застосування норм, правову культуру, традиції правової системи. Механічне запозичення парадигм без урахування національного контексту може призвести до неефективності реформ.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Методологія дослідження парадигмальних зрушень у кримінальному процесуальному праві України має будуватися на принципі методологічного плюралізму, що передбачає інтеграцію філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів. Багаторівнева структура методології

(філософсько-світоглядний, загальнонауковий, конкретно-науковий рівні) забезпечує комплексний підхід до вивчення парадигм.

Міждисциплінарний підхід є необхідною умовою адекватного дослідження парадигм, оскільки парадигмальні зрушення виходять за межі суто юридичної проблематики і потребують залучення методологічного інструментарію філософії права, соціології права, психології, політології. Розроблені критерії ідентифікації парадигмальних змін дозволяють відрізнити парадигмальні трансформації від звичайних законодавчих новацій.

Судова практика, зокрема практика Конституційного Суду України і Верховного Суду, є найважливішою емпіричною базою дослідження парадигм. Аналіз судових рішень дає можливість виявити реальний стан реалізації парадигмальних принципів, прослідкувати динаміку парадигмальних змін. Практика 2024–2025 років свідчить про поступове закріплення змагальної та антропоцентричної парадигм у правозастосовчій діяльності.

Порівняльно-правовий метод є невід'ємною складовою методології дослідження парадигм, оскільки дозволяє виявити загальні закономірності і національну специфіку парадигмальних трансформацій, запозичити позитивний досвід інших країн.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням спеціальних методик аналізу окремих парадигм кримінального процесу (змагальної, антропоцентричної, публічно-приватної), вдосконаленням інструментарію прогнозування парадигмальних змін, створенням методологічної бази для порівняльних досліджень парадигм у різних правових системах. Особливої уваги потребує дослідження впливу цифровізації на методологію вивчення парадигм кримінального процесу.

Література

1. Шило О. Г., Капліна О. В., Трофименко В. М. Кримінальний процес: підручник. Харків : Право, 2024. 568 с.
2. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. 602 с.
3. Погребняк С. П. Основположні принципи права : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.
4. Капліна О. В. Проблеми теорії кримінального процесу України : монографія. Харків : Право, 2016. 360 с.
5. Правничий практикум : Кримінальний процесуальний кодекс України в науковій доктрині та практиці Конституційного Суду України. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/pravnychyu-praktykum-kryminalnyu-procesualnyu-kodeks-ukrayiny-v-naukovy-doktryni-ta-praktysci> (дата звернення: 01.10.2025).
6. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за 2024 рік. Київ : Верховний Суд, 2025. 245 с.
7. Актуальні проблеми формування сучасної доктрини кримінального права : монографія / за заг. ред. В. Я. Тація. Харків : НДІЛПЗК НАПрН України, 2022. 524 с.
8. Системний плюралізм: до методології порівняльного правознавства / О. В. Кресін, В. А. Ковальчук. Одеса : Фенікс, 2014. 156 с.
9. Методологічні принципи криміналістики. Класифікація методів криміналістики. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/law/10619/> (дата звернення: 10.10.2025).
10. Шенітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Київ : Ін Юре, 2020. 1128 с.
11. Соціологія права : підручник / за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2015. 288 с.

12. Капліна О. В. Правові позиції Верховного Суду України у кримінальному процесі: проблеми теорії і практики. *Право України*. 2024. № 3. С. 201–215.
13. Гловюк І. В. Сучасні виклики кримінального процесу України. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2024. № 2. С. 65–78.
14. Шило О. Г. Методологія наукових досліджень у кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України*. 2023. № 4. С. 230–245.
15. Ключові рішення Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за 2024 рік. URL: <https://so.supreme.court.gov.ua/authors/1055/kliuchovi-rishennia-kasatsiinoho-kryminalnoho-sudu-u-skladi-verkhovnoho-sudu-za-2024-rik> (дата звернення: 01.10.2025).
16. Рішення Конституційного Суду України від 18 липня 2024 року № 8-п(II)/2024 у справі про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою. *Офіційний вісник України*. 2024. № 57. Ст. 1234.
17. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за січень 2025 року. Київ : Верховний Суд, 2025. 78 с.
18. Дайджест судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних з війною (лютий 2022 — вересень 2024 року). Київ : Верховний Суд, 2024. 156 с.
19. Ukraine 2024 Report. European Commission. Brussels, 2024. 113 p. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c1-50edeac14da1_en?filename=Ukraine+Report+2024.pdf (дата звернення: 01.10.2025).

References

1. Shylo O. H., Kaplina O. V., Trofymenko V. M. Kryminalnyi protses: pidruchnyk. Kharkiv: Pravo, 2024. 568 s.
2. Hloviuk I. V. Kryminalno-protsesualni funktsii: teoretyko-metodolohichni zasady i praktyka realizatsii: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.09. Odesa, 2016. 602 s.
3. Pohrebniak S. P. Osnovopolozhni pryntsypy prava: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 2008. 240 s.
4. Kaplina O. V. Problemy teorii kryminalnoho protsesu Ukrainy: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 2016. 360 s.
5. Pravnychiy praktykum: Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy v naukovi doktryni ta praktytsi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/pravnychy-praktykum-kryminalnyy-procesualnyy-kodeks-ukrayiny-v-naukoviy-doktryni-ta-praktyci>
6. Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu za 2024 rik. Kyiv: Verkhovnyi Sud, 2025. 245 s.
7. Aktualni problemy formuvannia suchasnoi doktryny kryminalnoho prava: monohrafiia / za zah. red. V. Ya. Tatsiia. Kharkiv: NDILPZK NAPrN Ukrainy, 2022. 524 s.
8. Systemnyi pliuralizm: do metodolohii porivnialnoho pravoznavstva / O. V. Kresin, V. A. Kovalchuk. Odesa: Feniks, 2014. 156 s.
9. Metodolohichni pryntsypy kryminalistyky. Klasyfikatsiia metodiv kryminalistyky. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/law/10619/>
10. Shepitko V. Yu. Kryminalistyka: pidruchnyk. Kyiv: In Yure, 2020. 1128 s.
11. Sotsiologhiia prava: pidruchnyk / za red. M. P. Trebina. Kharkiv: Pravo, 2015. 288 s.
12. Kaplina O. V. Pravovi pozytsii Verkhovnoho Sudu Ukrainy u kryminalnomu protsesi: problemy teorii i praktyky. *Pravo Ukrainy*. 2024. № 3. S. 201–215.
13. Hloviuk I. V. Suchasni vyklyky kryminalnoho protsesu Ukrainy. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho*. 2024. № 2. S. 65–78.
14. Shylo O. H. Metodolohiia naukovykh doslidzhen u kryminalnomu protsesi. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. 2023. № 4. S. 230–245.
15. KliuchovirishenniaKasatsiinohokryminalnohosuduskladiVerkhovnohoSuduza2024rik. URL: <https://so.supreme.court.gov.ua/authors/1055/kliuchovi-rishennia-kasatsiinoho-kryminalnoho-sudu-u-skladi-verkhovnoho-sudu-za-2024-rik>
16. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 18 lypnia 2024 roku № 8-r(II)/2024 u spravi pro harantii sudovoho kontroliu za dotrymanniam prav osib, yakykh utrymuiut pid vartoiu. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. 2024. № 57. St. 1234.
17. Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu za sichen 2025 roku. Kyiv: Verkhovnyi Sud, 2025. 78 s.
18. Daidzhest sudovoi praktyky Verkhovnoho Sudu u spravakh, poviazanykh z viinoiu (liutyi 2022 — veresen 2024 roku). Kyiv: Verkhovnyi Sud, 2024. 156 s.
19. Ukraine 2024 Report. European Commission. Brussels, 2024. 113 p. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c1-50edeac14da1_en?filename=Ukraine+Report+2024.pdf

УДК 343.1

Хім'як Юрій Богданович
кандидат юридичних наук,
заступник керівника Апарату Верховного Суду —
Керівник секретаріату Касаційного кримінального суду
Khimiak Yuriy
Candidate of Law,
Deputy Head of the Supreme Court Staff—
Head of the Secretariat of the Criminal Court of Cassation
ORCID: 0009-0009-0696-9094

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-10-11533

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ SPECIFIC ISSUES OF DIGITALIZATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS

Анотація. Вступ. У роботі проведено комплексний аналіз поточного стану забезпечення цифровізації кримінального провадження. Встановлено, що рівень процесуального регулювання цифровізації у кримінальному судочинстві суттєво нижчий, ніж в інших судових юрисдикціях. Станом на 2025 рік модель цифровізації кримінального провадження перебуває на етапі затверджених концепцій, стратегій, планів, водночас подальша цифровізація кримінального провадження є одним із міжнародних зобов'язань держави як кандидата в члени Європейського Союзу.

Метою статті є комплексне дослідження наявних механізмів цифровізації кримінального провадження, можливостей розвитку та удосконалення процесуального забезпечення здійснення кримінального судочинства шляхом використання інформаційно-комунікаційних систем

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення здійснення кримінального провадження в електронній формі; 2) програмні документи щодо розвитку форм цифровізації правосуддя; 3) праці вітчизняних авторів з тематики цифровізації правосуддя.

В процесі здійснення дослідження було використано такі наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики процесуального порядку здійснення кримінального провадження на різних стадіях кримінального судочинства); формалізації, аналізу та синтезу (для побудови окремих правил розвитку цифровізації кримінального судочинства); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. Обґрунтовано необхідність визначення у ст. 3 КПК понять «Електронний кабінет» та «Електронний кабінет судді». Встановлено, що введення поняття Електронний кабінет судді надасть можливість нормативно закріпити технологічні можливості функціонального електронного кабінету судді та використовувати інформацію, доступну засобами електронного кабінету під час здійснення судочинства.

Зважаючи на складність та багатоманітність процедур на різних стадіях кримінального провадження обґрунтовано, що розбудова електронного документообігу має бути заснована саме на принципах вирішення конкретних питань, виконання у такий спосіб конкретних завдань, а не встановлення абстрактної загальної можливості здійснювати окремі дії в електронному вигляді. Запропоновано встановити, що ЄСІКС забезпечує обмін документами та інформацією (надсилання та отримання документів та інформації в електронній формі) між судами та відповідними державними органами в під час розгляду кримінального провадження.

Доведено необхідність доповнити ч. 2 ст. 35 КПК положенням про те, що суд проводить розгляд кримінального провадження за матеріалами у формах, визначених Положенням про ЄСІКС. Визначено можливість розгляду в електронній формі проваджень за скаргами в кримінальному провадженні, що розглядаються окремо від справи та матеріалів, постановлених на стадії досудового розслідування, виконання судових рішень (постановлених в порядку ст. 537 КПК), розгляд матеріалів про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого тощо.

Окремим напрямом цифровізації, обміну інформацією в електронному вигляді є визначення процесуальних підстав електронної взаємодії судді з державним реєстрами, базами даних. Запропоновано зміни та доповнення до статей 3, 35, 317 КПК.

Перспективи. Підлягає процесуальному закріпленню принцип комунікації суду з учасниками провадження в той спосіб, який учасник обрав для звернення до суду. Наявне у ст. 35 КПК положення, за яким адвокати, нотаріуси, приватні виконавці, арбітражні керуючі, судові експерти, органи державної влади, органи місцевого самоврядування реєструють офіційні електронні адреси в ЄСІКС в обов'язковому порядку не містить обов'язку звернення до суду через електронний кабінет, як і не містить процесуальних наслідків ігнорування такого обов'язку. Тому подальший шлях цифровізації у цій сфері має в результаті закріпити принцип комунікації суду з учасниками провадження в той спосіб, який учасник обрав для звернення до суду.

Запропоновані зміни та доповнення до статей 3, 35, 317 КПК є вихідними положеннями для подальшої побудови електронного документообігу, що має бути заснований на принципах можливості вирішення конкретних процесуальних процедур.

Ключові слова: кримінальне судочинство, цифровізація, електронний суд, електронний кабінет, електронний документообіг, електронна справа, Єдина судова інформаційно-комунікаційна система, електронна інформаційна взаємодія, виклик, повідомлення, відеоконференцзв'язок, інформаційно-комунікаційна система досудового розслідування.

Summary. Introduction. The paper provides a comprehensive analysis of the current state of ensuring the digitalization of criminal proceedings. It has been established that the level of procedural regulation of digitalization in criminal proceedings is significantly lower than in other judicial jurisdictions. As of 2025, the model of digitalization of criminal proceedings is at the stage of approved concepts, strategies, and plans, while further digitalization of criminal proceedings is one of the international obligations of the state as a candidate for membership in the European Union.

Purpose. The purpose of the article is a comprehensive study of the existing mechanisms for the digitalization of criminal proceedings, the possibilities of developing and improving the procedural support for the implementation of criminal justice through the use of information and communication systems

Materials and methods. The materials of the study are: 1) regulatory and legal support for the implementation of criminal proceedings in electronic form; 2) program documents on the development of forms of digitalization of justice; 3) works of domestic authors on the topic of digitalization of justice. In the process of conducting the research, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping (to characterize the procedural order of criminal proceedings at different stages of criminal proceedings); formalization, analysis and synthesis (to construct individual rules for the development of digitalization of criminal proceedings); logical generalization of results (formulation of conclusions).

Results. The need to define in Art. 3 of the Code of Criminal Procedure the concepts of «Electronic Cabinet» and «Electronic Cabinet of a Judge» is substantiated. It is established that the introduction of the concept of Electronic Cabinet of a Judge will provide an opportunity to normatively consolidate the technological capabilities of a functional electronic cabinet of a judge and use information available through electronic cabinets during the conduct of legal proceedings.

Given the complexity and diversity of procedures at different stages of criminal proceedings, it is substantiated that the development of electronic document flow should be based precisely on the principles of solving specific issues, thus performing specific tasks, and not establishing an abstract general ability to perform individual actions electronically. It is proposed to establish that ESICS provides the exchange of documents and information (sending and receiving documents and information in electronic form) between courts and relevant state bodies during the consideration of criminal proceedings.

The need to supplement Part 2, Art. 35 of the CPC with a provision stating that the court shall consider criminal proceedings based on materials in the forms specified by the Regulation on the ESICS has been proven. The possibility of considering in electronic form proceedings on complaints in criminal proceedings that are considered separately from the case and materials decided at the stage of pre-trial investigation, the execution of court decisions (made in accordance with the procedure of Art. 537 of the CPC), the consideration of materials on the referral of criminal proceedings from one court to another, etc. has been determined.

A separate direction of digitalization, exchange of information in electronic form is the determination of procedural grounds for electronic interaction of a judge with state registers, databases. Amendments and additions to Articles 3, 35, 317 of the Code of Civil Procedure are proposed.

Prospects. The principle of communication of the court with the participants in the proceedings in the manner that the participant chose to apply to the court is subject to procedural consolidation. The provision in Article 35 of the Code of Civil Procedure, according to which lawyers, notaries, private executors, arbitration managers, judicial experts, state authorities, local self-government bodies register official email addresses in the ESICS without fail, does not contain the obligation to apply to the court through an electronic office, nor does it contain the procedural consequences of ignoring such an obligation. Therefore, the further path of digitalization in this area should ultimately consolidate the principle of communication of the court with the participants in the proceedings in the manner that the participant chose to apply to the court.

The proposed amendments and additions to Articles 3, 35, 317 of the CPC are the starting points for the further construction of electronic document flow, which should be based on the principles of the possibility of resolving specific procedural procedures.

Key words: criminal justice, digitalization, electronic court, electronic office, electronic document management, electronic case, Unified Judicial Information and Communication System, electronic information interaction, call, message, videoconferencing, information and communication system of pre-trial investigation.

Постановка проблеми. Цифровізація кримінального судочинства є надважливим завданням на шляху держави до Європейського Союзу і виконання цього завдання складає один із обов'язків, взятих державою на міжнародному рівні. Крім цього, цифровізація судочинства розглядається як спосіб подолання корупційних ризиків. Так, наприклад, 10 вересня 2025 року Кабінет Міністрів України затвердив Програму дій на 2025 рік, при цьому у таких сферах як Євроінтеграція та боротьба з корупцією Програма дій уряду передбачає програмну мету впровадження е-Суду [1]. У Плані Ukraine facility на 2024–2027 рік визначено обов'язок провести реформу цифровізації судової системи. Констатовано, що: «реформа відповідає одній з рекомендацій ЄС до підрозділу «Функціонування судової влади» Розділу 23 «Судова влада та основоположні права» Звіту про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року, а саме, схвалити та розпочати реалізацію дорожньої карти модернізації інформаційно-телекомунікаційних систем у судовій системі, включно з розробленням нової системи управління справами. На основі дорожньої карти модулі ЄСІТС будуть замінені або суттєво модернізовані, а за потреби будуть впроваджені нові ІТ системи» [2]. Зазначені недоліки та визнання необхідності здійснення реформ у сфері цифровізації правосуддя обумовлюють актуальність цього дослідження.

Аналіз поточного стану забезпечення цифровізації кримінального провадження показав, що рівень процесуального регулювання цифровізації у кримінальному судочинстві суттєво нижчий, ніж в інших судових юрисдикціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням цифровізації судочинства в цілому, та кримінального судочинства, зокрема, присвячено багато досліджень, зокрема таких науковців, окремих суддів, як: Н. В. Глинська та Д. І. Клепка [3], О. А. Дурач [4], А. А. Барабаш, О. Д. Дроздов, Ю. С. Репіна, О. І. Марочкін, М. І. Пашковський, С. В. Подкопаєв [5], та інші. Водночас, дослідження процесів цифровізації кримінального провадження здійснюється, як правило, за наявними технологічними можливостями ЄСІКС, без визначення меж застосування таких засобів, оскільки підставою для аналізу виступають технічні можливості процесів судочинства, а не аналіз можливих способів цифровізації процесуальних дій у кримінальному провадженні.

Мета статті полягає у всебічному та комплексному дослідженні наявних механізмів цифровізації кримінального провадження, можливостей розвитку та удосконалення процесуального забезпечення здійснення кримінального судочинства шляхом використання інформаційно-комунікаційних систем.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення здійснення кримінального провадження в електронній формі; 2) програмні документи щодо розвитку форм циф-

ровізації правосуддя; 3) праці вітчизняних авторів з тематики цифровізації правосуддя. В процесі здійснення дослідження було використано такі наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики процесуального порядку здійснення кримінального провадження на різних стадіях кримінального судочинства); формалізації, аналізу та синтезу (для побудови окремих правил розвитку цифровізації кримінального судочинства); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. Станом на 2025 рік модель цифровізації кримінального провадження перебуває на етапі затверджених концепцій, стратегій, планів, водночас подальша цифровізація кримінального провадження є одним із міжнародних зобов'язань держави як кандидата в члени Європейського Союзу. Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на ЄСІКС покладено виконання біля 20 функцій, натомість положенням про ЄСІКС введено лише три модулі: «Електронний кабінет», «Електронний суд», «Відеоконференцв'язок». Модуль «Особливості автоматизованого розподілу судових справ» не введено в дію. ЄДРСР функціонує як окремий державний реєстр.

І. Електронний кабінет. Серед недоліків процесуальної регламентації порядку використання електронного кабінету у кримінальному провадженні виділимо такі:

1) в усіх процесуальних кодексах, крім КПК, суб'єкти, що зобов'язані в обов'язковому порядку зареєструвати електронний кабінет подають процесуальні документи до суду виключно таким способом, оскільки законодавство містить процесуальні наслідки неподання документів з використанням електронного кабінету. У нормах КПК жодних процесуальних наслідків не використання суб'єктами, визначеними у ч. 1 ст. 35 КПК, електронного кабінету, не передбачено.

З огляду на наведене, наявність у цих осіб та органів електронного кабінету не надає суду можливості здійснювати обмін документами через електронний кабінет у випадку, коли при надсиланні процесуальних документів до суду було обрано інший спосіб подання. А у випадку обрання електронного кабінету засобом комунікації з судом, право на належне процесуальне сповіщення виникає у суду лише у випадках, коли про таку можливість надсилання процесуальних документів від учасника надійшла відповідна письмова заява.

2) в усіх процесуальних кодексах, крім КПК, передбачено вручення будь-яких документів учасникам, які зареєстрували електронний кабінет, виключно в електронній формі до їх електронних кабінетів. У п. 17 Положення про ЄСІКС вказано, що: «Особам, які зареєстрували Електронний кабінет в ЄСІТС, суд вручає будь-які документи у справах, у яких такі особи беруть участь, виключно в електронній формі шляхом їх надсилання до Електронного

кабінету таких осіб, що не позбавляє їх права отримати копію судового рішення в паперовій формі за окремою заявою» [6]

У нормах КПК визначено, що у разі якщо особа подала письмову заяву про здійснення виклику в конкретному кримінальному провадженні з використанням Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи та/або її окремої підсистеми (модуля), то за наявності технічної можливості така особа викликається шляхом надсилання їй текстових повідомлень у порядку, визначеному Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (ч. 2 ст. 135 КПК). Також, у разі якщо особа подала письмову заяву на одержання повісток про виклик у конкретному кримінальному провадженні з використанням Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи та/або її окремої підсистеми (модуля), днем вручення повістки про виклик до слідчого судді, суду є день отримання судом повідомлення про доставлення повістки про виклик до слідчого судді, суду на офіційну електронну адресу особи (ч. 2 ст. 136 КПК).

Таким чином, подання документів через електронний кабінет у кримінальному провадженні за відсутності відповідної заяви на одержання, наприклад, повісток про виклик у кримінальному провадженні, унеможливорює належне повідомлення особи у такому провадженні способом надсилання у відповідний електронний кабінет. Зазначене фактично означає, що можливість використання судом для комунікації електронного кабінету учасника можлива у випадках обрання учасником способу подання документів через електронний кабінет та його активного волевиявлення на отримання кореспонденції від суду саме в такий спосіб. Наведена законодавча конструкція фактично знівелює можливості зменшити витрати на кореспонденцію, забезпечити швидке та достовірне повідомлення учасника про хід та результати процесуальних дій, здійснити організаційне забезпечення здійснення судочинства, оскільки відсутність на час судового розгляду інформації про належне повідомлення учасників про день та час проведення судового засідання в більшості випадків призводить до відкладення розгляду справи з наступним повідомленням уже про нову дату судового засідання.

У судовій практиці є приклади застосування підходу, за яким якщо учасник справи надав суду телефон та електронну адресу, зазначивши їх у скаргі, то можна припустити, що він не заперечує, щоб ці засоби комунікації використовувалися судом. У Постанові колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 23 січня 2025 року у справі № 591/4693/15 суд вказав, що якщо учасник справи надав суду телефон та електронну адресу, зазначивши їх у скаргі,

то можна припустити, що він не заперечує, щоб ці засоби комунікації використовувалися судом. Це, у свою чергу, покладає на особу обов'язок отримувати повідомлення і відповідати на них. Отже, суд, який комунікує з учасником справи за допомогою вказаних ним засобів зв'язку, діє правомірно й добросовісно (постанова Верховного Суду від 28 червня 2023 року, справа № 757/48467/21, провадження № 61–10924св22) [7].

Повертаючись до вищевказаної правової позиції Верховного Суду, варто зазначити, що процесуальний порядок, за яким особа надає суду усі наявні засоби комунікації, використовує електронний кабінет, паралельно з цим електронну пошту, проте зворотній зв'язок має здійснюватися в паперовому вигляді, суперечить основам змішаного документообігу, який фактично реалізовано в законодавстві.

Очевидно, що побудова належної комунікації особи з судом має бути заснована на виборі способу, а суд, в свою чергу має мати впевненість у тому, що обраний особою спосіб комунікації діє як для випадків отримання документів та повідомлень, так і для випадків їх надіслання.

Взаємодія електронного кабінету з системою документообігу суду побудована за принципом надсилання автоматичних сповіщень про рух матеріалів кримінального провадження, документів у справі, можливість ознайомлення з поданими документами іншими учасниками кримінального провадження. Враховуючи наведене, ідентифікація конкретної особи як учасника кримінального провадження (за номером єдиного реєстру досудових розслідувань або єдиним унікальним номером справи), перевірка повноважень, є визначальним для допуску фактично до матеріалів провадження.

Таким чином, розвиток ЄСІКС в частині електронних кабінетів учасників має відбуватися шляхом створення функціональних електронних кабінетів для суддів, прокурорів, секретарів судових засідань, окремих працівників апарату суду, що здійснюють реєстрацію документів. Саме така розбудова електронного кабінету на основі диференціації прав конкретного учасника кримінального провадження надасть можливість забезпечити подальші рівні цифровізації судочинства з використанням цього модуля ЄСІКС.

3) електронні кабінети державних органів використовуються ними як кабінети учасників судових справ. Водночас, суди в межах кримінального провадження взаємодіють з багатьма державними органами. Одним з напрямів розвитку ЄСІКС згідно плану реформ є покращення цифрової взаємодії між державними органами.

Для належного функціонування обміну документами у порядку визначеному положенням про ЄСІТС необхідне програмне доопрацювання ЄСІКС, яке надасть можливість надсилати процесуальні документи для виконання в електронні кабінети

державних установ, які хоч не є учасниками судового провадження, проте такі органи в силу своїх повноважень взаємодіють з судами кримінальної юрисдикції.

Для реалізації зазначених пропозицій пропонуємо частину першу статті 35 КПК згідно якої у суді функціонує Єдина судова інформаційно-комунікаційна система та/або її окремі підсистеми (модулі), що забезпечують, зокрема: доповнити новим пунктом 6: «обмін документами та інформацією (надсилання та отримання документів та інформації в електронній формі між судами та відповідними державними органами в під час розгляду кримінального провадження. Документи, підписані, погоджені в ЄСІКС з використанням кваліфікованого електронного підпису, їх примірники в електронній та паперовій формах визнаються оригіналами документів».

Зазначене положення забезпечить право на електронний документообіг та отримання як судом, так і відповідними органами документів та інформації в найкоротші строки, захищеною системою з повідомленням про час отримання документів, з кожним вищенаведеним державним органом це окремі види інформації, наприклад, з слідчими ізоляторами та установами виконання покарань — отримання від суду ухвал про проведення відеоконференції, етапування на вимогу суду, звільнення з —під варті, надання судом дозволів обвинуваченому, засудженому на вчинення окремих дій за його клопотаннями. Для суду — отримання інформації про передання документів, розписок про ознайомлення з документами тощо.

4) з огляду на довготривалу війну, наявність тимчасово окупованих територій, міграції населення, одним з напрямів удосконалення цифровізації має бути спрощений технічний порядок реєстрації електронних кабінетів учасників кримінального провадження, які в силу різних обставин перебувають в інших країнах або ж на тимчасово окупованій території. Законодавство визначає можливість застосування електронного кабінету для громадян України, що знаходяться на тимчасово окупованій території і електронний кабінет слугує по суті єдиним верифікованим засобом комунікації з судом;

5) Електронний кабінет як модуль ЄСІКС не надає можливість сторонам та учасникам кримінального провадження подавати до суду документи у відповідності до свого процесуального статусу у конкретному кримінальному провадженні. Зазначений недолік також не надає можливості розробляти та впроваджувати шаблони процесуальних документів, що впроваджуються для зручності та в певній мірі з метою надання правничої допомоги. Таким чином, електронний кабінет в більшій мірі слугує «вхідним вікном» для подання процесуальних документів.

Очевидно, що розвиток застосування електронного кабінету має передбачати побудову функціональних особливостей залежно від процесуального статусу

су користувача, натомість особа станом на сьогодні не може навіть обрати належний процесуальний статус у відповідності до видів учасників кримінального провадження, визначених у ст. 3 КПК;

6) КПК, на відміну від інших процесуальних кодексів, не визначає поняття «Електронний кабінет». Таким чином, таке поняття слід визначити у ст. 3 КПК. Також потребує нормативного закріплення поняття «Електронний кабінет судді». Введення такого поняття надасть можливість нормативно закріпити технологічні можливості функціонального електронного кабінету судді та використовувати інформацію, доступну засобами електронного кабінету під час здійснення судочинства. По суті закріплення такого поняття на рівні процесуального законодавства є вихідним питанням до можливості розгляду окремих матеріалів виключно в електронній формі з використанням електронної справи.

II. Електронний суд. Електронна справа.

Зважаючи на складність та багатоманітність процедур на різних стадіях кримінального провадження розбудова електронного документообігу має бути заснована саме на принципах вирішення конкретних питань, виконання у такий спосіб конкретних завдань, а не встановлення абстрактної загальної можливості здійснювати окремі дії в електронному вигляді. З метою забезпечення подальшої цифровізації кримінального провадження, встановлення процесуальної можливості використання в повній мірі наявних модулів ЄСІКС, а також змішаного формату розгляду справ (паперового та електронного) необхідно забезпечити удосконалення норм Кримінального процесуального кодексу України у таких напрямках:

1) Питання запровадження повноцінної електронної справи в кримінальному провадженні станом на сьогодні є недосяжним завданням, оскільки йдеться не лише про розгляд справи, а й про її виконання, зберігання та передачу у відповідний державний архів. Водночас, слід розглядати питання про можливість розгляду в електронній формі проваджень за скаргами в кримінальному провадженні, що розглядаються окремо від справи та матеріалів, постановлених на стадії досудового розслідування, виконання судових рішень (постановлених в порядку ст. 537 КПК), розгляд матеріалів про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого тощо.

Для реалізації загального правила щодо можливості розгляду матеріалів в електронному вигляді необхідно за аналогією з процесуальними правилами ЄСІКС у інших видах судочинства доповнити ч. 2 ст. 35 КПК та встановити, що: «Суд проводить розгляд кримінального провадження за матеріалами у формах, визначених Положенням про Єдину судову інформаційно-комунікаційну систему та/або положеннями, що визначають порядок функціонування її окремих підсистем (модулів). Процесуальні

та інші документи і докази в паперовій формі зберігаються в додатку до справи в суді першої інстанції та у разі необхідності можуть бути оглянуті учасниками справи чи судом першої інстанції або витребувані судом апеляційної чи касаційної інстанції після надходження до них відповідної апеляційної чи касаційної скарги»;

2) Законодавчі вимоги стосовно реєстрації електронних кабінетів усіма державними органами створює виключно можливість виконання процесуальних вимог такими органами користуватися електронним кабінетом як учасником судового провадження в різних судових юрисдикціях. В межах кримінального процесу, в ході якого багато органів державної влади мають взаємодіяти з судами в межах виконання завдань кримінального провадження електронна взаємодія таким способом (засобами ЄСІКС), як і між судами, не містить достатнього та належного правового регулювання. Для реалізації зазначених пропозицій у ч. 1 ст. 35 КПК необхідно встановити, що «обмін документами та інформацією (надсилання та отримання документів та інформації в електронній формі) між судами та відповідними державними органами в під час розгляду кримінального провадження. Документи, підписані, погоджені в ЄСІКС з використанням кваліфікованого електронного підпису, їх примірники в електронній та паперовій формах визнаються оригіналами документів». Зазначене положення забезпечить право на електронний документообіг між судами та отримання як судом, так і відповідними органами документів та інформації в найкоротші строки, захищеною системою з повідомленням про час отримання документів;

3) Положення пункту 20-6 розділу XI КПК не містить процесуального забезпечення під час здійснення судового провадження. Враховуючи наведене у ч. 2 ст. 317 КПК необхідно встановити, що: «документи, матеріали, що подаються під час судового провадження до суду подаються в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису. Сторони кримінального провадження не позбавлені права на подання документів, матеріалів в паперовій формі»;

4) Підлягає процесуальному закріпленню принцип комунікації суду з учасниками провадження в той спосіб, який учасник обрав для звернення до суду. Наявне у ст. 35 КПК положення, за яким адвокати, нотаріуси, приватні виконавці, арбітражні

керуючі, судові експерти, органи державної влади, органи місцевого самоврядування реєструють офіційні електронні адреси в ЄСІКС в обов'язковому порядку не містить обов'язку звернення до суду через електронний кабінет, як і не містить процесуальних наслідків ігнорування такого обов'язку. Обраний законодавцем спосіб використання електронного кабінету у кримінальному провадженні не можна вважати ефективним. Тому подальший шлях цифровізації у цій сфері має в результаті закріпити принцип комунікації суду з учасниками провадження в той спосіб, який учасник обрав для звернення до суду. В проміжному вигляді можливим видається зобов'язати використовувати як засіб комунікації з судом електронний кабінет для державних органів та учасників кримінального провадження, хто фінансується з державного бюджету (наприклад, йдеться про безоплатну правову допомогу);

5) Україна 19 вересня 2025 року підписала Третій додатковий протокол до Європейської Конвенції про правову допомогу у кримінальних справах, що передбачає, зокрема, спрощення та прискорення процедур взаємної допомоги; розширення переліку випадків, у яких держави-підписанти можуть запитувати взаємну допомогу; ширше застосування електронних комунікацій і відеоконференцій (наприклад, е-докази, допити онлайн); дозвіл на застосування технічних засобів спостереження (наприклад, GPS-трекінг, перехоплення телекомунікацій) [8]. З огляду на необхідність подальшої імплементації положень Третього додаткового протоколу до Європейської Конвенції про правову допомогу у кримінальних справах слід звернути увагу доцільність розширення питань застосування відеоконференцв'язку.

Висновки. Розбудова електронного документообігу на різних стадіях кримінального провадження має бути заснована саме на принципах вирішення конкретних питань, виконання у такий спосіб конкретних завдань, а не встановлення абстрактної загальної можливості здійснювати окремі дії в електронному вигляді. З метою забезпечення подальшої цифровізації кримінального провадження, встановлення процесуальної можливості використання в повній мірі наявних модулів ЄСІКС, а також змішаного формату розгляду справ (паперового та електронного) необхідно забезпечити удосконалення норм Кримінального процесуального кодексу України, зокрема статей 3, 35, 317 КПК.

Література

1. Програма дій Кабінету Міністрів України, затверджена 10 вересня 2025 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/ind.80/programa-diialnosti-kabinetu-ministriv-ukrayini.pdf> (дата звернення: 12.10.2025).
2. План для Ukraine facility (2024–2027). С. 81–82. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf> (дата звернення: 15.10.2025)
3. Глинська Н. В., Клепка Д. І. Цифровізація кримінального провадження: сучасні аспекти концептуалізації (частина 1). *Питання боротьби зі злочинністю*. 2022. Випуск 43. С. 24–44.
4. Дурач О. А. Цифровізація суду як шлях до запровадження дистанційної роботи судів загальної юрисдикції в умовах воєнного стану. *Інформація і право*. 2024. № 4 (51). С. 265–277.
5. Концептуальні основи цифровізації кримінального провадження України : монографія / за заг. ред. Н. В. Глинської; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2024. 452 с. DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178612139>
6. Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Рішення Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (дата звернення: 15.10.2025).
7. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 23 січня 2025 року, справа № 591/4693/15, провадження № 51-3209км24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124718067> (дата звернення: 20.10.2025).
8. Україна приєдналася до Валлеттського протоколу щодо модернізації міжнародної співпраці в розслідуванні злочинів. URL: <https://pravo.ua/ukraina-priednalasia-do-vallettskoho-protokolu-shchodo-modernizatsii-mizhnarodnoi-spivpratsi-u-rozsliduvanni-zlochyniv/> (дата звернення: 10.10.2025).

References

1. Prohrama dii Kabinetu Ministriv Ukrainy, zatverdzhena 10 veresnia 2025 roku. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/ind.80/programa-diialnosti-kabinetu-ministriv-ukrayini.pdf>
2. Plan dlia Ukraine facility (2024–2027). URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf>
3. Hlynska N. V., Kleпка D. I. Tsyfrovizatsiia kryminalnoho provadzhennia: suchasni aspekty kontseptualizatsii (chastyna 1). Pytannia borotby zi zlochynnistiu. 2022. Vypusk 43. S. 24–44.
4. Durach O. A. Tsyfrovizatsiia sudu yak shliakh do zaprovadzhennia dystantsiinoi roboty sudiv zahalnoi yurysdyktsii v umovakh voiennoho stanu. Informatsiia i pravo. 2024. № 4 (51). S. 265–277.
5. Kontseptualni osnovy tsyfrovizatsii kryminalnoho provadzhennia Ukrainy: monohrafiia / za zah. red. N. V. Hlynskoii; NDI vyvch. problem zlochynnosti im. akad. V. V. Stashysa Nats. akad. prav. nauk Ukrainy. Kharkiv: Pravo, 2024. 452 s. — DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178612139>
6. Polozhennia pro poriadok funktsionuvannia okremykh pidsystem (moduliv) Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy. Rishennia Vyshchoi rady pravosuddia vid 17 serpnia 2021 roku № 1845/0/15-21 (zi zmi-namy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>
7. Postanova kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 23 sichnia 2025 roku, sprava № 591/4693/15, provadzhennia № 51-3209km24. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124718067>
8. Ukraina pryiednalasia do Vallettskoho protokolu shchodo modernizatsii mizhnarodnoi spivpratsi v rozsliduvanni zlochyniv. URL: <https://pravo.ua/ukraina-priednalasia-do-vallettskoho-protokolu-shchodo-modernizatsii-mizhnarodnoi-spivpratsi-u-rozsliduvanni-zlochyniv/>

Марочкін Олексій Іванович

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри кримінального процесу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Marochkin Oleksii

PhD in Law,

Assistant at the Department of Criminal Procedure

Yaroslav Mudriy National Law University

ORCID: 0000-0002-0397-5036

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-10-11461

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ УТВОРЕННЯ «СУДУ, ВСТАНОВЛЕНОГО ЗАКОНОМ», У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРАКТИКА ВЕРХОВНОГО СУДУ

THE PROCEDURAL ASPECT OF ESTABLISHING A 'COURT ESTABLISHED BY LAW' IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PRACTICE OF THE SUPREME COURT

Анотація. Вступ. Одним із елементів права на справедливий суд є право на «суд, встановлений законом». При цьому, важливим є забезпечення цього права саме у сфері кримінального судочинства. Водночас, дослідження права на «суд, встановлений законом», передбачає з'ясування як матеріального, так і процесуального аспектів його утворення. Тож, поряд із судоустрійним аспектом утворення «суду, встановленого законом» (який передбачає дослідження концептуальних засад судоустрою), варто виокремити також процесуальний аспект.

Процесуальний аспект утворення «суду, встановленого законом», відображає організаційно-процесуальні умови утворення складу суду для розгляду конкретного кримінального провадження. Забезпечення права на «суд, встановлений законом», спрямоване на реалізацію конституційного права на судовий захист, що є одним із основоположних прав людини. Разом із тим, в умовах воєнного стану права і свободи людини і громадянина можуть бути суттєво обмежені. При цьому, серед прав і свобод, які не можуть бути обмежені, право на судовий захист прав і свобод людини і громадянина відсутнє. Постає необхідність дослідження організаційно-процесуальних умов утворення складу суду в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану з урахуванням означених особливостей.

Мета. Метою дослідження є розкриття концептуальних підходів до визначення організаційно-процесуальних умов утворення складу суду в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану з урахуванням можливостей обмеження права на справедливий суд у цілому та судовий захист, зокрема.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання процесуальних аспектів утворення «суду, встановленого законом»; 2) праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині права на справедливий суд у кримінальному провадженні, зокрема щодо права на «суд, встановлений законом»; 3) судова практика Верховного Суду з питань процесуального аспекту утворення «суду, встановленого законом» у кримінальному провадженні.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики організаційно-процесуальних умов утворення складу суду для розгляду конкретного кримінального провадження, а також для виокремлення основних питань, які характеризують процесуальний аспект утворення «суду, встановленого законом»); формалізації, аналізу та синтезу (для дослідження структури елементів процесуального аспекту утворення «суду, встановленого законом»); емпіричний метод (для узагальнення судової практики); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Результати. У науковій статті розкрито організаційно-процесуальні умови утворення складу суду для розгляду конкретного кримінального провадження, чим визначено складові процесуального аспекту утворення «суду, встановленого законом», у кримінальному провадженні. З'ясовано, що основними питаннями, які складають процесуальний аспект утворення «суду, встановленого законом», у кримінальному провадженні, є: 1) склад суду; 2) підсудність; 3) направлення кримінального провадження з одного суду до іншого; 4) недопустимість повторної участі судді в кримінальному провадженні; 5) процедурні питання забезпечення утворення «суду, встановленого законом».

Констатовано, що визначення складу суду має свої особливості залежно від стадій кримінального провадження (особливості складу суду в суді першої інстанції; особливості складу суду в суді апеляційної інстанції; особливості складу суду при перегляді судового рішення за нововиявленими обставинами), наявності підстав для здійснення кримінального провадження в особливому порядку (особливості провадження в суді присяжних), а також при розгляді справ різної юрисдикції. Важливе значення має правильне вказування складу суду у судовому рішенні, а також урахування спеціалізації суддів.

Наголошено, що питання належного визначення підсудності як складової поняття «суд, встановлений законом», є актуальним з одного боку, у зв'язку із необхідністю зміни підсудності через воєнний стан, а з іншого боку, у зв'язку із тим, що порушення правил підсудності є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону та має наслідком скасування судового рішення.

Зазначено, що одним із актуальних питань є також направлення кримінального провадження з одного суду до іншого, дотримання належної процедури при здійсненні якого впливає на забезпечення права на «суд, встановлений законом». Крім того, однією із важливих умов дотримання права на «суд, встановлений законом», є недопустимість повторної участі судді в одному і тому ж кримінальному провадженні.

Вказується, що до інших важливих процедурних питань забезпечення утворення «суду, встановленого законом», належать також роз'яснення особі права на «суд, встановлений законом»; забезпечення права на «суд, встановлений законом», у випадку заміни судді або зміни територіальної підсудності в умовах воєнного стану, а також забезпечення права на «суд, встановлений законом», під час наради суддів та ухваленні судового рішення.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на аналізі подальшого розвитку законодавства і з'ясуванні новітніх тенденцій судової практики щодо організаційно-процесуальних умов утворення складу суду для розгляду конкретного кримінального провадження. Це надасть змогу покращити функціонування кримінальних процесуальних інститутів, пов'язаних із утворенням «суду, встановленого законом».

Ключові слова: право на справедливий суд, «суд, встановлений законом», судова практика, Верховний Суд, склад суду, підсудність.

Summary. Introduction. One of the elements of the right to a fair trial is the right to a “court established by law.” At the same time, it is important to ensure this right specifically in the field of criminal justice. Moreover, studying the right to a “court established by law” involves clarifying both the substantive and procedural aspects of its establishment. Therefore, alongside the organizational aspect of establishing a “court established by law” (which entails examining the conceptual foundations of the judicial system), it is also necessary to highlight the procedural aspect.

The procedural aspect of the formation of a “court established by law” reflects the organizational and procedural conditions for the formation of a court panel to consider a specific criminal case. Ensuring the right to a “court established by law” is aimed at realizing the constitutional right to judicial protection, which is one of the fundamental human rights. At the same time, under martial law, human and civil rights and freedoms may be significantly restricted. However, among the rights and freedoms that cannot be restricted, the right to judicial protection of human and civil rights and freedoms is absent. This raises the need to examine the organizational and procedural conditions for the formation of a court panel in criminal proceedings under martial law, taking into account these particular features.

Purpose. The purpose of the study is to reveal the conceptual approaches to defining the organizational and procedural conditions for forming the composition of the court in criminal proceedings under martial law, taking into account the possibilities of restricting the right to a fair trial in general and judicial protection in particular.

Materials and methods. The materials of the study are: 1) legal and regulatory framework regarding the regulation of procedural aspects of the formation of a ‘court established by law’; 2) works of domestic authors who conduct their scientific and practical research in the field of the right to a fair trial in criminal proceedings, in particular regarding the right to a ‘court established by law’; 3) case law of the Supreme Court on issues of the procedural aspects of the formation of a ‘court established by law’ in criminal proceedings.

During the course of the research, the following scientific methods were used: theoretical generalization and grouping (to characterize the organizational and procedural conditions for forming the composition of the court to consider a specific criminal case, as well as to identify the main issues that characterize the procedural aspect of forming the ‘court established by law’); formalization, analysis, and synthesis (for studying the structure of the elements of the procedural aspect of the formation of a ‘court established by law’); empirical method (for summarizing judicial practice); logical generalization of results (formulating conclusions).

Results. The article reveals the organizational and procedural conditions for forming the composition of a court to consider a specific criminal case, thereby defining the components of the procedural aspect of forming a ‘court established by law’ in criminal proceedings. It was determined that the main issues constituting the procedural aspect of forming a ‘court established

by law' in criminal proceedings are: 1) composition of the court; 2) jurisdiction; 3) transfer of criminal proceedings from one court to another; 4) inadmissibility of a judge's repeated participation in criminal proceedings; 5) procedural issues ensuring the formation of a 'court established by law'.

It has been noted that the determination of the composition of the court has its specific features depending on the stages of criminal proceedings (features of the court composition in the court of first instance; features of the court composition in the appellate court; features of the court composition when reviewing a court decision based on newly discovered circumstances), the existence of grounds for criminal proceedings in a special procedure (features of proceedings in a jury court), as well as when considering cases of different jurisdiction. Correctly indicating the composition of the court in the court decision, as well as taking into account the specialization of judges, is of significant importance.

It is emphasized that the issue of properly determining jurisdiction as a component of the concept of a 'court established by law' is relevant, on the one hand, due to the need to change jurisdiction because of martial law, and on the other hand, because a violation of jurisdiction rules constitutes a significant breach of the requirements of the criminal procedural law and may result in the annulment of a court decision.

It is noted that one of the pressing issues is also the transfer of a criminal case from one court to another, with adherence to the proper procedure in which affecting the protection of the right to a trial as established by law. In addition, one of the important conditions for ensuring the right to a trial as established by law is the inadmissibility of a judge participating again in the same criminal case.

It is indicated that other important procedural matters ensuring the formation of a court established by law also include explaining to a person the right to a court established by law; ensuring the right to a court established by law in the event of the replacement of a judge or a change in territorial jurisdiction under martial law; as well as ensuring the right to a court established by law during a judges' deliberation and the adoption of a judicial decision.

Discussion. In future scientific research, it is proposed to focus on analyzing the further development of legislation and clarifying the latest trends in judicial practice regarding the organizational and procedural conditions for forming the composition of a court to consider a specific criminal case. This will make it possible to improve the functioning of criminal procedural institutions related to the formation of a 'court established by law.'

Key words: the right to a fair trial, 'court established by law', judicial practice, Supreme Court, composition of the court, jurisdiction.

Постановка проблеми. Одним із елементів права на справедливий суд є право на «суд, встановлений законом». При цьому, важливим є забезпечення цього права саме у сфері кримінального судочинства. Водночас, дослідження права на «суд, встановлений законом», передбачає з'ясування як матеріального, так і процесуального аспектів його утворення. Тож, поряд із судострійним аспектом утворення «суду, встановленого законом» (який передбачає дослідження концептуальних засад судострою), варто виокремити також процесуальний аспект.

Процесуальний аспект утворення «суду, встановленого законом», відображає організаційно-процесуальні умови утворення складу суду для розгляду конкретного кримінального провадження. Забезпечення права на «суд, встановлений законом», спрямоване на реалізацію конституційного права на судовий захист, що є одним із основоположних прав людини. Разом із тим, в умовах воєнного стану права і свободи людини і громадянина можуть бути суттєво обмежені. При цьому, серед прав і свобод, які не можуть бути обмежені, право на судовий захист прав і свобод людини і громадянина відсутнє. Постає необхідність дослідження організаційно-процесуальних умов утворення складу суду в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану з урахуванням означених особливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню утворення «суду, встановленого законом»

присвячено праці представників різних галузей юридичної науки, оскільки, по суті, на засадничому рівні зазначена тематика належить до міждисциплінарних досліджень процесуального права. Тому науковим підґрунтям даної роботи стали наукові праці представників різних галузей процесуального права (передусім кримінального процесуального та цивільного процесуального права).

Так, вагомим досягненням у сфері кримінального судочинства є науковий доробок Н.П. Сизої, яка зробила загальний висновок, що реалізація права на «суд, встановлений законом» у кримінальному провадженні передбачає здійснення правосуддя спеціально створеним згідно з законом юрисдикційним органом — судом, який уповноважений на підставі норм кримінального процесуального кодексу України вирішувати питання у межах його компетенції [1]. Заслугує на увагу також наукова праця О.З. Хотинської-Нор, присвячена дослідженню українського контексту права на «суд, встановлений законом» як структурного елементу права на справедливий суд [2].

Разом із тим, урахуовуючи загальнопроцесуальний характер досліджуваних питань, цінними доробками для мети нашого дослідження є також праці науковців-представників цивільної процесуальної галузі. Зокрема, ці наукові роботи ґрунтуються на фундаментальних судострійних засадах, які є релевантними і для сфери кримінального судочинства, а також досліджують практику ЄСПЛ, яка, у свою чергу, є

джерелом також і кримінального процесуального права. Так, А. І. Виноградова у своїй роботі здійснює науковий аналіз окремих положень нової редакції Цивільного процесуального кодексу України крізь призму практики ЄСПЛ, в контексті тлумачення права на «суд, встановлений законом» як невід'ємного елемента права на справедливий суд. Наголошено на зміні акцентів у підходах до визначення цивільної юрисдикції та появи її нових видів. Висловлено власну позицію щодо законодавчого пошуку шляхів попередження «конфлікту» судових юрисдикцій та акцентовано увагу на позитивних тенденціях модернізації цивільного процесуального законодавства [3].

У свою чергу Т. А. Цувіна досліджує еволюційне тлумачення вимоги «суд, встановлений законом» як елемента права на справедливий судовий розгляд, передбаченого п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у практиці Європейського суду з прав людини [4].

Водночас, оскільки забезпечення права на «суд, встановлений законом» є особливо важливим саме у сфері кримінального судочинства, а в умовах воєнного стану права і свободи людини і громадянина можуть бути суттєво обмежені, подальшого наукового осмислення потребують організаційно-процесуальні умови утворення складу суду в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану з урахуванням зазначених особливостей.

Метою статті є розкриття концептуальних підходів до визначення організаційно-процесуальних умов утворення складу суду в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану з урахуванням можливостей обмеження права на справедливий суд у цілому та судовий захист, зокрема.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання процесуальних аспектів утворення «суду, встановленого законом»; 2) праці вітчизняних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині права на справедливий суд у кримінальному провадженні, зокрема щодо права на «суд, встановлений законом»; 3) судової практики Верховного Суду з питань процесуального аспекту утворення «суду, встановленого законом» у кримінальному провадженні.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: теоретичного узагальнення та групування (для характеристики організаційно-процесуальних умов утворення складу суду для розгляду конкретного кримінального провадження, а також для виокремлення основних питань, які характеризують процесуальний аспект утворення «суду, встановленого законом»); формалізації, аналізу та синтезу (для дослідження структури елементів процесуального аспекту утворення «суду, встановленого законом»); емпіричний метод (для узагальнення судової практики); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу. Процесуальний аспект утворення «суду, встановленого законом» відображає організаційно-процесуальні умови утворення складу суду для розгляду конкретного кримінального провадження. Серед таких можна виділити, зокрема, наступні питання: 1) склад суду; 2) підсудність; 3) направлення кримінального провадження з одного суду до іншого; 4) недопустимість повторної участі судді в кримінальному провадженні; 5) процедурні питання забезпечення утворення «суду, встановленого законом». Розглянемо їх детальніше.

1) Склад суду.

Визначення складу суду має свої особливості залежно від стадій кримінального провадження, а також наявності підстав для здійснення кримінального провадження в особливому порядку.

Особливості провадження в суді присяжних.

Відповідно до ст. 31 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК) кримінальне провадження в суді першої інстанції здійснюється суддею одноособово, колегіально судом у складі трьох суддів або судом присяжних у складі двох суддів та трьох присяжних.

В той же час, згідно із висновком Верховного Суду (далі — ВС), за змістом ч. 3 ст. 31, ч. 2 ст. 383, ст. 384 КПК обвинувачений у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі, має право на розгляд кримінального провадження щодо нього в суді першої інстанції судом присяжних, проте таке право не виникає на стадії перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами [5].

Разом із цим в умовах воєнного стану ч. 10 ст. 615 КПК фактично призупинила можливість створення суду присяжних. Так, відповідно до чинної редакції цієї норми кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, крім здійснення кримінального провадження у суді, в якому до моменту введення воєнного стану та набрання чинності цією частиною було визначено склад суду за участю присяжних.

Особливості складу суду в суді першої інстанції.

З урахуванням зупинення можливості створення суду присяжних в умовах воєнного стану, особливої уваги потребує забезпечення права на «суд, встановлений законом», особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого передбачено довічне позбавлення волі.

Так, у справі № 644/5171/20 ВС зазначив, що оскільки особа обвинувачувалася у вчиненні кримінального правопорушення, за вчинення якого передбачено довічне позбавлення волі, а тому відповідно до сталої практики ВС незалежно від стадії вчинення особливо тяжкого злочину та заявленого обвинуваченим клопотання, кримінальне прова-

дження в суді першої інстанції мало здійснюватися колегіально судом у складі трьох суддів [6].

Особливості складу суду в суді апеляційної інстанції.

У справі № 522/12266/22 ВС дійшов висновку, що перевірка та оцінка доводів апеляційної скарги має здійснюватися судом апеляційної інстанції колегіально у складі, визначеному ч. 4 ст. 31 КПК, під час апеляційного розгляду кримінального провадження по суті. Здійснення такої перевірки суддею-доповідачем на стадії вирішення питання про відкриття апеляційного провадження є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону [7].

Особливості складу суду при перегляді судового рішення за нововиявленими обставинами.

У справі № 1–33/04 ВС досліджував питання стосовно повноважень щодо перегляду за нововиявленими обставинами рішення Верховного Суду України, який за КПК 1960 р. виконував функції суду касаційної інстанції стосовно рішення апеляційного суду, постановленого останнім як судом першої інстанції. У цій справі ВС дійшов висновку, що відповідно до вимог п. 21 ч. 1 ст. 3, ч. 3 ст. 33 КПК, ВС наділений повноваженнями щодо перегляду за нововиявленими обставинами рішення Верховного Суду України, який за КПК 1960 р. виконував функції суду касаційної інстанції стосовно рішення апеляційного суду, постановленого останнім, як судом першої інстанції [8].

Особливості складу суду при розгляді справ різної юрисдикції.

У справі № 607/13421/22 ВС дійшов висновку, що КПК імперативно не встановлює заборону розглядати судді апеляційного суду кримінальне провадження та справу про адміністративне правопорушення стосовно однієї й тієї ж особи [9].

Зазначення складу суду у судовому рішенні.

Для забезпечення права на «суд, встановлений законом» важливе значення має правильне зазначення складу суду у судовому рішенні. Наприклад, у справі № 442/7570/17 ВС дійшов висновку, що якщо в резолютивній і мотивувальній частинах ухвали апеляційного суду містяться вказівки на різний склад суду та різні висновки по суті вимог апеляційних скарг учасників провадження, то це є підставою для скасування цього судового рішення [10].

Спеціалізація суддів.

Відповідно до ч. 14 ст. 31 КПК кримінальне провадження щодо розгляду стосовно неповнолітньої особи обвинувального акта, клопотань про звільнення від кримінальної відповідальності, застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, їх продовження, зміну чи припинення, а також кримінальне провадження в апеляційному чи касаційному порядку щодо перегляду прийнятих із зазначених питань судових рішень здійснюються суддею, уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення

кримінального провадження стосовно неповнолітніх. У разі якщо таке кримінальне провадження має здійснюватися судом колегіально, головуючим під час судового розгляду може бути лише суддя, уповноважений згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх.

Особливості визначення такої спеціалізації суддів передбачено ст. 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Разом із цим, в умовах воєнного стану дотримання належної процедури здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх може бути ускладнено з об'єктивних причин неукомплектованістю суддівських кадрів. Тому законодавцем у ч. 13 ст. 615 КПК передбачено, що дія положень ч. 2 ст. 484 та ч. 14 ст. 31 КПК може не застосовуватися в умовах воєнного стану, якщо наявні обставини, що унеможливають участь дізнавача, слідчого, судді, спеціально уповноважених на здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх.

Детально питання щодо спеціалізації суддів у кримінальному провадженні стосовно неповнолітніх ВС досліджував у справі № 572/2696/18. Зокрема, у цій справі ВС вказав, що ч. 14 ст. 31 КПК ставить вимогу бути уповноваженим згідно із Законом України «Про судоустрій і статус суддів» на здійснення кримінального провадження стосовно неповнолітніх лише щодо головуючого судді, а до інших суддів, які входять до складу колегії суддів з розгляду даної категорії справ, такої вимоги КПК не передбачено [11].

У іншій справі № 642/542/20 ВС розглядав належну процедуру оформлення визначення суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх.

Так, у цій справі Суд констатував, що законом не вимагається долучення до матеріалів кримінального провадження рішення зборів суддів щодо визначення суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх [12].

2) Підсудність.

Питання належного визначення підсудності як складової поняття «суд, встановлений законом» є актуальним з одного боку, у зв'язку із необхідністю зміни підсудності через воєнний стан, а з іншого боку, у зв'язку із тим, що порушення правил підсудності є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону та має наслідком скасування судового рішення.

Об'єктивна необхідність зміни підсудності через воєнний стан обумовлена тим, що на початку збройної агресії РФ у лютому-березні 2022 року частина території України була захоплена і суди опинилися в різних ситуаціях: мали місце випадки захоплення приміщення суду; суд працював на окупованих територіях; суд працював у районі активних бойових дій; суд працював на територіях, які знаходилися поблизу районів бойових дій.

У зв'язку із зазначеним мала місце значна кількість випадків зміни територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану, рішення про що приймалося розпорядженням ВС. В подальшому ситуація постійно змінюється у зв'язку зі зміною лінії фронту бойових дій, що напряду впливає на можливість здійснення правосуддя. Так, з весни 2022 року можна спостерігати як відновлення територіальної підсудності судових справ, так і рішення про відтермінування початку відновлення роботи та зміни територіальної підсудності судових справ [13].

З іншого боку питання належного визначення підсудності набуває актуальності у зв'язку із визначенням у КПК окремого переліку підстав для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції. Так, відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 412 КПК судові рішення у будь-якому разі підлягає скасуванню, якщо порушено правила підсудності.

Водночас, ВС було встановлено, що у Суді існують різні правові позиції щодо того, чи є порушення правил територіальної підсудності при розгляді кримінального провадження істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону та підставою для скасування судового рішення відповідно до положень п. 6 ч. 2 ст. 412 КПК. У зв'язку із цим ухвалою ВС від 20.11.2024 року кримінальне провадження передано на розгляд об'єднаної палати Касаційного кримінального суду ВС для забезпечення єдиної правозастосовної практики та формування відповідного висновку про застосування норм права [14].

3) Направлення кримінального провадження з одного суду до іншого.

Питання направлення кримінального провадження з одного суду до іншого розглядалося ВС у справі № 752/7440/18. Зокрема, у цій справі Суд дійшов висновку, що повноваження ВС щодо передачі кримінального провадження з одного суду до іншого поширюються лише на вирішення такого питання в межах юрисдикції різних апеляційних судів, а також у разі направлення провадження з одного суду апеляційної інстанції до іншого. Передача кримінального провадження до Вищого антикорупційного суду, передбачена ст. 34 КПК, вирішується колегією суддів відповідного суду апеляційної інстанції за поданням місцевого суду або за клопотанням сторін чи потерпілого і не потребує вирішення ВС [15].

4) Недопустимість повторної участі судді в кримінальному провадженні.

Однією із важливих умов дотримання права на «суд, встановлений законом» є недопустимість повторної участі судді в одному і тому ж кримінальному провадженні.

Це питання досліджував ВС у декількох справах. Так, у справі № 708/638/19 Суд наголосив, що закон визначає, що будь-яка участь судді у кримінальному провадженні під час досудового розслідування виключає його участь у цьому ж провадженні в суді

першої, апеляційної і касаційної інстанцій, крім прямо передбачених законом виключень. Наведена норма закону не передбачає будь-якого розширеного тлумачення. Той факт, що колегія суддів апеляційного суду скасувала ухвалу слідчого судді виключно з процесуальних підстав, не може вважатися підставою для відступу від вимог закону, який не ставить недопустимість повторної участі судді в залежності від підстав прийняття судового рішення [16].

У іншій справі № 520/15653/16-к ВС зазначив, що розгляд апеляційної скарги прокурора на ухвалу про звільнення особи від призначеного покарання з випробуванням після закінчення іспитового строку не можна визнати повторною участю двох суддів в цьому кримінальному провадженні в розумінні положень ст. 76 КПК, оскільки він здійснювався не під час досудового розслідування і у ході перегляду вказаного рішення місцевого суду не проводився розгляд кримінального провадження по суті [17].

5) Процедурні питання забезпечення утворення «суду, встановленого законом».

Роз'яснення особі права на «суд, встановлений законом».

Однією з фундаментальних складових права на «суд, встановлений законом» є необхідність своєчасного роз'яснення особі цього права.

Як вказав ВС у справі № 541/1717/23 роз'яснення особі її права на розгляд кримінального провадження колегіальним складом суду є додатковою гарантією неупередженого, справедливого судового розгляду та невіддільною складовою права на захист. Недотримання зазначених вимог закону є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону [18].

У іншій справі № 450/2757/22 ВС дійшов висновку, що порушення вимог ч. 4 ст. 315 КПК щодо обов'язку суду під час підготовчого судового засідання роз'яснити обвинуваченому у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років, право заявити клопотання про розгляд кримінального провадження стосовно нього колегіально судом у складі трьох суддів є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону [19].

Роз'ясненню також у певних випадках підлягають окремі процедурні рішення щодо вирішення питань утворення «суду, встановленого законом».

Зокрема, у справі № 753/9237/23 ВС вказав, що, враховуючи, що ухвала про відмову у задоволенні заяви про відвід судді є результатом судового провадження за заявою про відвід та цим судовим рішенням вирішено питання, що становило предмет його розгляду, така ухвала за наявності відповідних підстав підлягала роз'ясненню в порядку ст. 380 КПК, а ухвала суду про роз'яснення судового рішення або відмову у його роз'ясненні могла бути оскаржена в апеляційному порядку [20].

Забезпечення права на «суд, встановлений законом» у випадку заміни судді або зміни територіальної підсудності в умовах воєнного стану.

У справі № 461/5454/14-к ВС досліджував дотримання права на «суд, встановлений законом» у випадку заміни судді та дійшов висновку, що до заміни судді судовий розгляд у цій справі вже тривав 5 років, і за цей час було досліджено значний обсяг доказів, зокрема, допитано 36 свідків та вивчено 59 томів інших доказів. ВС констатував, що немає підстав для сумніву, що суддя, яка прийшла на заміну, дослідила документи, надані сторонами. Крім того, у цій справі сторона обвинувачення в апеляційній та касаційній скаргах не зазначила, які саме докази були неправильно оцінені колегією суддів внаслідок заміни судді [21].

У іншій справі № 953/9892/21 ВС аналізував забезпечення права на «суд, встановлений законом» у випадку зміни територіальної підсудності в умовах воєнного стану. Так, у цій справі Суд дійшов висновку про те, що: (1) постановлення суддею апеляційного суду, який розглядав справу на підставі розпорядження Голови ВС про зміну територіальної підсудності в умовах воєнного стану, ухвали про відмову у відкритті апеляційного провадження, судовий розгляд якого здійснювався в порядку ч. 3 ст. 349 КПК, а апелянт оскаржував фактичні обставини справи після того, як попередній суд до зміни підсудності відкрив апеляційне провадження, не є істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону; (2) питання про відкриття чи відмову у відкритті провадження вирішується суддею одноособово без проведення судового засідання та повідомлення сторін про розгляд цього питання [22].

Забезпечення права на «суд, встановлений законом» під час наради суддів та ухвалення судового рішення.

У справі № 316/1358/17 ВС дійшов висновку, що з урахуванням положень ст. 367 КПК, вчинення процесуальних дій та ухвалення суддями (суддею) під час перебування в нарадчій кімнаті по кримінальному провадженню судових рішень по інших справах, слід вважати порушенням таємниці наради суддів, яке на підставі ч. 1 ст. 412 КПК, може бути визнано істотним порушенням вимог кримінального процесуального закону у разі, коли воно за своїм характером та з огляду на обставини конкретної справи перешкодило або могло перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення, тобто в тих випадках, коли вказане порушення обґрунтовано

ставить під сумнів незалежність і неупередженість суддів (судді) при обговоренні та ухваленні відповідного судового рішення [23].

Забезпечення права на «суд, встановлений законом» при вирішенні питання про поновлення строку на оскарження судового рішення.

У справі № 569/302/21 ВС дійшов висновку, що за правилом, передбаченим ч. 4 ст. 31 КПК, кримінальне провадження в апеляційному порядку здійснюється колегіально судом у складі не менше трьох суддів.

Виходячи з положень п. 4 ч. 3 ст. 399 КПК, питання про поновлення строку на апеляційне оскарження вирішується судом, тобто колегіально у складі трьох суддів, а отже саме таким складом суду вирішується й питання про повернення скарги через відсутність підстав для поновлення зазначеного строку. Натомість оспорювану ухвалу всупереч законодавчим приписам було постановлено одноособово суддею-доповідачем [24].

У іншій справі № 01-57/08 ВС вказав, що вирішення питання про відновлення строку на касаційне оскарження вироку апеляційного суду, постановленого ним як судом першої інстанції в порядку КПК 1960 р., віднесене до компетенції конкретного апеляційного суду, який розглянув справу і постановив такий вирок [25].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз судової практики ВС дозволив встановити низку важливих висновків щодо права на «суд, встановлений законом», у кримінальному провадженні. Серед питань, яким у судовій практиці приділяється найбільша увага, зокрема, питання щодо: складу суду, підсудності, направлення кримінального провадження з одного суду до іншого, недопустимості повторної участі судді в кримінальному провадженні, а також окремі процедурні питання забезпечення утворення «суду, встановленого законом». Особлива увага до цих питань у правозастосуванні має сприяти належному забезпеченню права на «суд, встановлений законом», у кримінальному провадженні.

В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на аналізі наступного розвитку законодавства і з'ясуванні новітніх тенденцій судової практики щодо організаційно-процесуальних умов утворення складу суду для розгляду конкретного кримінального провадження. Це надасть змогу покращити функціонування кримінальних процесуальних інститутів, пов'язаних із утворенням «суду, встановленого законом».

Література

- Сиза Н. П. Реалізація права на «суд, встановлений законом» у кримінальному провадженні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 6. С. 178–182.
- Хотинська-Нор О. З. Право на «суд, встановлений законом» як структурний елемент права на справедливий суд: український контекст. *Адвокат*. 2015. № 1. С. 24–28.
- Виноградова А. І. Право на «суд, встановлений законом» у контексті оновлення цивільного процесуального законодавства України. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 129–135.

4. Цувіна Т.А. «Суд, встановлений законом» як елемент права на справедливий судовий розгляд у цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2019. С. 137–141.
5. Постанова Об'єднаної Палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04.11.2019 у справі № 496/4533/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85582389/> (дата звернення: 01.10.2025).
6. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07.11.2023 у справі № 644/5171/20 (провадження № 51-2483км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114796482> (дата звернення: 01.10.2025).
7. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12.07.2023 у справі № 522/12266/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112227944> (дата звернення: 01.10.2025).
8. Постанова Об'єднаної Палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15.04.2024 у справі № 1-33/04 (провадження № 51-2450км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118520014> (дата звернення: 01.10.2025).
9. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 01.05.2024 у справі № 607/13421/22 (провадження № 51-5168км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118788483> (дата звернення: 01.10.2025).
10. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 13.06.2023 у справі № 442/7570/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111614233> (дата звернення: 01.10.2025).
11. Постанова колегії суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21.06.2022 у справі № 572/2696/18 (провадження № 51-5726км21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104886097> (дата звернення: 01.10.2025).
12. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04.07.2024 у справі № 642/542/20 (провадження № 51-2192км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120244041> (дата звернення: 01.10.2025).
13. Розпорядження про визначення територіальної підсудності справ. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/ (дата звернення: 01.10.2025).
14. Ухвала колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 20.11.2024 у справі № 357/10207/21 (провадження № 51-4924 км 23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123281983> (дата звернення: 01.10.2025).
15. Постанова колегії суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 04.10.2022 у справі № 752/7440/18 (провадження № 51-1815км22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106661447> (дата звернення: 01.10.2025).
16. Постанова колегії суддів Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 11.08.2022 у справі № 708/638/19 (провадження № 51-5267км19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105774931> (дата звернення: 01.10.2025).
17. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 05.12.2023 у справі № 520/15653/16-к (провадження № 51-6175км18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115598827> (дата звернення: 01.10.2025).
18. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 05.06.2024 у справі № 541/1717/23 (провадження № 51-747км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119560050> (дата звернення: 01.10.2025).
19. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 14.11.2024 у справі № 450/2757/22 (провадження № 51-2920км24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123141199> (дата звернення: 01.10.2025).
20. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22.10.2024 у справі № 753/9237/23 (провадження № 51-1842км24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122603327> (дата звернення: 01.10.2025).
21. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 13.06.2023 у справі № 461/5454/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111647922> (дата звернення: 01.10.2025).
22. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 28.02.2023 у справі № 953/9892/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109303238> (дата звернення: 01.10.2025).
23. Постанова Об'єднаної Палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24.02.2020 у справі № 316/1358/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87902046> (дата звернення: 01.10.2025).
24. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22.11.2023 у справі № 569/302/21 (провадження № 51-4305км23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115202116> (дата звернення: 01.10.2025).
25. Ухвала Об'єднаної Палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 11.09.2023 у справі № 01-57/08. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113536398> (дата звернення: 01.10.2025).

References

1. Syza N.P. Realizatsiia prava na “sud, vstanovlenyi zakonom” u kryminalnomu provadzhenni. Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykhologhii, prava. 2023. Vyp. 6. S. 178–182. [in Ukrainian].

2. Khotynska-Nor O.Z. Pravo na “sud, vstanovlenyi zakonom” yak strukturnyi element prava na spravedlyvyi sud: ukraïnskyi kontekst. Advokat. 2015. № 1. S. 24–28. [in Ukrainian].
3. Vynohradova A.I. Pravo na “sud, vstanovlenyi zakonom” u konteksti onovlennia tsyvilnoho protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy. Visnyk kryminalnoho sudochynstva. № 4. 2017. S. 129–135. [in Ukrainian].
4. Tsuvina T.A. “Sud, vstanovlenyi zakonom” yak element prava na spravedlyvyi sudovy rozghliad u tsyvilnomu sudochynstvi. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2019. S. 137–141. [in Ukrainian].
5. Postanova Obiednanoi Palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 04.11.2019 u spravi № 496/4533/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85582389/> [in Ukrainian].
6. Postanova kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 07.11.2023 u spravi № 644/5171/20 (provadzhennia № 51-2483km23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114796482> [in Ukrainian].
7. Postanova kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 12.07.2023 u spravi № 522/12266/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112227944> [in Ukrainian].
8. Postanova Obiednanoi Palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 15.04.2024 u spravi № 1–33/04 (provadzhennia № 51-2450kmo21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118520014> [in Ukrainian].
9. Postanova kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 01.05.2024 u spravi № 607/13421/22 (provadzhennia № 51-5168km23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118788483> [in Ukrainian].
10. Postanova kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 13.06.2023 u spravi № 442/7570/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111614233> [in Ukrainian].
11. Postanova kolehii suddiv Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 21.06.2022 u spravi № 572/2696/18 (provadzhennia № 51-5726km21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104886097> [in Ukrainian].
12. Postanova kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 04.07.2024 u spravi № 642/542/20 (provadzhennia № 51-2192km23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120244041> [in Ukrainian].
13. Rozporiadzhennia pro vyznachennia terytorialnoi pidsudnosti sprav. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/ [in Ukrainian].
14. Ukhvala kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 20.11.2024 u spravi № 357/10207/21 (provadzhennia № 51-4924 km 23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123281983> [in Ukrainian].
15. Postanova kolehii suddiv Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 04.10.2022 u spravi № 752/7440/18 (provadzhennia № 51-1815km22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106661447> [in Ukrainian].
16. Postanova kolehii suddiv Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 11.08.2022 u spravi № 708/638/19 (provadzhennia № 51-5267km19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105774931> [in Ukrainian].
17. Postanova kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 05.12.2023 u spravi № 520/15653/16-k (provadzhennia № 51-6175km18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115598827> [in Ukrainian].
18. Postanova kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 05.06.2024 u spravi № 541/1717/23 (provadzhennia № 51-747km23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119560050> [in Ukrainian].
19. Postanova kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 14.11.2024 u spravi № 450/2757/22 (provadzhennia № 51-2920km24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123141199> [in Ukrainian].
20. Postanova kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 22.10.2024 u spravi № 753/9237/23 (provadzhennia № 51-1842km24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122603327> [in Ukrainian].
21. Postanova kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 13.06.2023 u spravi № 461/5454/14-k. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111647922> [in Ukrainian].
22. Postanova kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 28.02.2023 u spravi № 953/9892/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109303238> [in Ukrainian].
23. Postanova Obiednanoi Palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 24.02.2020 u spravi № 316/1358/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87902046> [in Ukrainian].
24. Postanova kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 22.11.2023 u spravi № 569/302/21 (provadzhennia № 51-4305km23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115202116> [in Ukrainian].
25. Ukhvala Obiednanoi Palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 11.09.2023 u spravi № 01-57/08. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113536398> [in Ukrainian].

УДК 343.5:004.9

Юр'єв Денис Сергійович

*старший викладач кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань
Дніпровський державний університет внутрішніх справ*

Yuryev Denis

*Senior Lecturer of the Department of Criminal Procedure and Strategic Investigations
Dniprovsk State University of Internal Affairs*

ORCID: 0000-0002-7251-9114

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-10-11439

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОГЛЯДУ КОМП'ЮТЕРНИХ ДАНИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЗА ФАКТАМИ РОЗКРАДАНЬ МАЙНА НА ПІДПРИЄМСТВАХ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

PROCEDURAL FEATURES OF COMPUTER DATA EXAMINATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS ON PROPERTY EMBEZZLEMENT AT METALLURGICAL ENTERPRISES

Анотація. Стаття присвячена дослідженню процесуальних особливостей огляду комп'ютерних даних у кримінальних провадженнях, що стосуються розкрадань майна на підприємствах металургійної промисловості. Розглянуто сучасні тенденції економічної злочинності, зокрема зростання її латентності та використання цифрових технологій для приховування протиправної діяльності. Особливу увагу приділено питанням правового регулювання та практичного застосування огляду комп'ютерних систем, електронних документів і цифрових носіїв у процесі досудового розслідування.

Виділено ключові аспекти проведення цієї слідчої дії: забезпечення збереження інформації, дотримання вимог кримінально-процесуального законодавства, участь спеціалістів різного профілю (криміналістів, програмістів, інженерів, експертів з телекомунікацій). Підкреслюється, що ефективне документування електронних доказів можливе лише за умови комплексного підходу та використання сучасних технічних засобів.

Висновки статті підкреслюють необхідність інтеграції традиційних криміналістичних методів із цифровими процедурами, а також залучення мультидисциплінарних команд експертів для підвищення результативності розслідувань. Автор пропонує низку рекомендацій щодо вдосконалення практики огляду комп'ютерних даних, що сприятиме підвищенню ефективності протидії економічним злочинам у металургійній галузі.

Вступ. Сучасні тенденції розвитку металургійної промисловості в Україні супроводжуються не лише масштабними виробничими процесами, але й значними економічними ризиками, серед яких особливе місце посідають злочини, пов'язані з розкраданням майна підприємств. З огляду на високий рівень автоматизації та цифровізації господарської діяльності металургійних компаній, важливим джерелом доказової інформації у кримінальних провадженнях виступають комп'ютерні дані, що відображають рух товарно-матеріальних цінностей, бухгалтерські операції, господарські транзакції та інші фінансово-економічні процеси.

У зв'язку з цим, огляд комп'ютерних даних набуває особливого значення як процесуальна дія, спрямована на виявлення, фіксацію та дослідження електронних доказів. Його проведення має свою специфіку, що зумовлена як технічними характеристиками цифрових носіїв інформації, так і вимогами кримінального процесуального законодавства України. Водночас ефективність такого огляду безпосередньо залежить від належної організації процесуальних дій, використання спеціальних знань у сфері інформаційних технологій та залучення кваліфікованих фахівців різного профілю.

Особливу актуальність вивчення даного питання визначає те, що розкрадання у металургійній промисловості завдають значних збитків економіці держави, створюють передумови для поширення тіньових схем та підривають фінансову безпеку стратегічно важливих підприємств. Саме тому процесуальні особливості огляду комп'ютерних даних потребують комплексного наукового осмислення з метою вдосконалення кримінально-процесуальних механізмів протидії економічній злочинності у зазначеній сфері.

Метою дослідження є комплексне теоретичне та практичне обґрунтування процесуальних особливостей огляду комп'ютерних даних у кримінальних провадженнях за фактами розкрадань майна на підприємствах металургійної промисловості, а також вироблення пропозицій щодо вдосконалення правозастосовної практики з урахуванням сучасних викликів цифровізації економічної діяльності досудового розслідування, зокрема огляд комп'ютерних даних та інші слідчі та негласні слідчі (розшукові) дії, а також документи, що стосуються протидії економічним злочинам у металургійній промисловості. Джерелами емпіричних даних стали матеріали правоохоронних органів, судова практика та результати розслідувань злочинів, пов'язаних із привласненням, розтратою або незаконним заволодінням майном на промислових підприємствах.

Матеріали і методи дослідження. Теоретичну основу дослідження становлять праці вітчизняних та зарубіжних науковців, які спеціалізуються на вивченні економічної злочинності, кримінального процесу, тактики слідчих дій та організації огляду комп'ютерних даних. Особливу увагу приділено науковим роботам, що висвітлюють методологію боротьби з корупцією та розкраданням майна на стратегічно важливих підприємствах, а також питання цифрової безпеки та захисту інформації.

У ході дослідження застосовано такі методи: 1) теоретичного узагальнення та аналізу – для вивчення особливостей організації та проведення огляду комп'ютерних даних у кримінальних провадженнях щодо розкрадань майна; 2) порівняльно-правовий метод – для аналізу міжнародного досвіду організації досудового розслідування економічних злочинів у промисловій сфері; 3) метод групування та класифікації – для систематизації видів злочинних схем та тактичних прийомів, що використовуються службовими особами у металургійних підприємствах; 4) емпіричний метод – для узагальнення практичних даних із реальних розслідувань кримінальних правопорушень; 5) метод моделювання – для розробки практичних рекомендацій щодо впровадження сучасних технологій та підходів у процес досудового розслідування злочинів у промисловій сфері.

Комбінація теоретичних і емпіричних підходів дозволила всебічно оцінити проблематику процесуальних особливостей огляду комп'ютерних даних та сформулювати практичні рекомендації щодо вдосконалення методик виявлення, фіксації та аналізу електронних доказів у кримінальних провадженнях за фактами розкрадань майна на підприємствах металургійної промисловості.

Результати дослідження демонструють, що процесуальні особливості огляду комп'ютерних даних у кримінальних провадженнях за фактами розкрадань майна на підприємствах металургійної промисловості мають багаторівневий характер і передбачають поєднання правових, технічних та організаційних заходів. Аналіз практичних матеріалів та судової практики свідчить, що ефективність виявлення електронних доказів значною мірою залежить від належної кваліфікації залучених спеціалістів, чіткого дотримання процесуальних норм та використання сучасних технологій документування інформації.

Дослідження виявило, що при огляді комп'ютерних систем і мобільних пристроїв, що використовуються у виробничих та адміністративних процесах, найбільш поширеними об'єктами фіксації є: 1) файли бухгалтерського та фінансового обліку, що відображають рух матеріальних цінностей; 2) електронні документи, що містять інформацію про господарські операції та виконані транзакції; 3) дані про внутрішні виробничі процеси та логістику матеріальних ресурсів; 4) сліди цифрової корупційної або шахрайської діяльності, у тому числі зміни, приховані за допомогою програмних або апаратних засобів; 5) комунікації між працівниками та службовцями, що можуть свідчити про змову або незаконне розпорядження майном.

Аналізуючи практику проведення огляду комп'ютерних даних на металургійних підприємствах, встановлено, що у значній кількості випадків особи, причетні до розкрадання майна, використовують комплексні заходи для приховування протиправної діяльності, включаючи шифрування інформації, видалення електронних документів, а також застосування спеціалізованого програмного забезпечення для маскування слів злочину.

Результати також показують, що ефективне проведення огляду комп'ютерних даних неможливе без залучення мультидисциплінарної команди фахівців, серед яких інженери-системотехніки, спеціалісти з мережевих технологій, програмісти, експерти з електрозв'язку та професійні користувачі серверних систем. Такий підхід дозволяє не лише зафіксувати та вилучити електронні докази, а й забезпечити їхню належну юридичну оцінку та використання у кримінальному провадженні.

Перспективи. Подальші дослідження у сфері процесуальних особливостей огляду комп'ютерних даних доцільно зосередити на розробці уніфікованих методик для слідчих і прокурорів, які працюють із цифровими доказами у кримінальних провадженнях про економічні злочини. Перспективним напрямом є створення спеціалізованих програмно-технічних комплексів для фіксації, збереження та аналізу електронної інформації з дотриманням вимог кримінально-процесуального законодавства.

Окремої уваги потребує удосконалення механізмів міжнародного співробітництва у сфері протидії кіберзлочинності та розкрадань у стратегічно важливих галузях, зокрема металургійній промисловості. Перспективним також є формування міждисциплінарних команд експертів (криміналістів, фахівців з інформаційних технологій, бухгалтерського обліку та фінансового аналізу), що дозволить підвищити ефективність і достовірність розслідувань.

Таким чином, перспективи подальших досліджень полягають у вдосконаленні як законодавчої бази, так і практичних методів роботи з електронними доказами, що сприятиме зміцненню правопорядку та зниженню рівня економічної злочинності у промисловому секторі.

Ключові слова: досудове розслідування, економічна злочинність, комп'ютерні дані, електронні докази, кримінальний процес, металургійна промисловість, огляд, розкрадання майна, цифровізація, криміналістика.

Summary. The article is devoted to the study of procedural features of computer data examination in criminal proceedings related to property embezzlement at metallurgical enterprises. The paper analyzes current trends in economic crime, in particular the growing latency of such offenses and the use of digital technologies to conceal illegal activities. Special attention is paid to issues of legal regulation and practical application of computer system examination, electronic documents, and digital media in the course of pre-trial investigation.

Key aspects of this investigative action are highlighted: ensuring data integrity, compliance with the requirements of criminal procedure legislation, and the involvement of specialists from different fields (forensic experts, programmers, engineers, telecommunications specialists). It is emphasized that effective documentation of electronic evidence is possible only with a comprehensive approach and the use of modern technical tools.

The conclusions underline the necessity of integrating traditional forensic methods with digital procedures, as well as engaging multidisciplinary expert teams to improve the effectiveness of investigations. The author proposes a set of recommendations aimed at improving the practice of computer data examination, which will contribute to strengthening the efficiency of combating economic crimes in the metallurgical sector.

Introduction. Modern trends in the development of the metallurgical industry in Ukraine are accompanied not only by large-scale production processes but also by significant economic risks, among which crimes related to the embezzlement of enterprise property occupy a special place. Given the high level of automation and digitalization of economic activities in metallurgical companies, computer data that reflect the movement of material assets, accounting operations, business transactions, and other financial and economic processes serve as an important source of evidentiary information in criminal proceedings.

In this regard, the examination of computer data acquires particular significance as a procedural action aimed at detecting, recording, and studying electronic evidence. Its implementation has its own specifics, determined both by the technical characteristics of digital media and the requirements of the Criminal Procedure Code of Ukraine. At the same time, the effectiveness of such an examination directly depends on the proper organization of procedural actions, the use of specialized knowledge in the field of information technology, and the involvement of qualified experts from various fields.

The special relevance of studying this issue is determined by the fact that embezzlement in the metallurgical industry causes significant damage to the national economy, creates conditions for the spread of shadow schemes, and undermines the financial security of strategically important enterprises. Therefore, the procedural features of computer data examination require comprehensive scientific consideration in order to improve the criminal procedure mechanisms of combating economic crime in this area.

Purpose. The purpose of the study is to provide a comprehensive theoretical and practical justification of the procedural features of computer data examination in criminal proceedings on property embezzlement at metallurgical enterprises, as well as to develop proposals for improving law enforcement practice, taking into account the modern challenges of digitalization of economic activity. Particular attention is paid to pre-trial investigation activities, including the examination of computer data and other investigative and covert investigative (search) actions, as well as documents related to combating economic crimes in the metallurgical industry. The sources of empirical data include materials of law enforcement agencies, judicial practice, and the results of investigations of crimes related to misappropriation, embezzlement, or unlawful appropriation of property at industrial enterprises.

Materials and methods. The theoretical basis of the study consists of the works of domestic and foreign scholars specializing in the study of economic crime, criminal procedure, investigative tactics, and the organization of computer data examination. Special attention is given to research that highlights methodologies for combating corruption and property embezzlement at strategically important enterprises, as well as issues of digital security and information protection.

The study employed the following methods: 1) theoretical generalization and analysis – to examine the organization and conduct of computer data examination in criminal proceedings on property embezzlement; 2) comparative legal method – to analyze international experience in the pre-trial investigation of economic crimes in the industrial sector; 3) grouping and classification method – to systematize types of criminal schemes and tactical approaches used by officials at metallurgical enterprises; 4) empirical method – to summarize practical data from real investigations of criminal offenses; 5) modeling method – to develop practical recommendations for the introduction of modern technologies and approaches into the process of pre-trial investigation of crimes in the industrial sector.

The combination of theoretical and empirical approaches made it possible to comprehensively assess the problem of procedural features of computer data examination and to formulate practical recommendations for improving methods of detection, recording, and analysis of electronic evidence in criminal proceedings concerning property embezzlement at metallurgical enterprises.

The results of the study demonstrate that the procedural specifics of examining computer data in criminal proceedings concerning the theft of property at metallurgical enterprises are multi-layered and require the integration of legal, technical, and organizational measures. An analysis of practical materials and judicial practice indicates that the effectiveness of detecting electronic evidence largely depends on the proper qualification of the specialists involved, strict adherence to procedural norms, and the use of modern information documentation technologies.

The study revealed that, when inspecting computer systems and mobile devices used in production and administrative processes, the most common objects of examination include: 1) accounting and financial records reflecting the movement of material assets; 2) electronic documents containing information about business transactions and completed operations; 3) data on internal production processes and material resource logistics; 4) traces of digital corruption or fraudulent activity, including

alterations concealed through software or hardware tools; and 5) communications between employees and officials that may indicate collusion or illegal disposition of property.

Analysis of the practice of examining computer data at metallurgical enterprises has shown that, in a significant number of cases, individuals involved in property theft employ complex measures to conceal unlawful activity, including information encryption, deletion of electronic documents, and the use of specialized software to mask traces of the crime.

The results further indicate that the effective examination of computer data is impossible without the involvement of a multidisciplinary team of specialists, including systems engineers, network technology experts, programmers, telecommunications experts, and professional server administrators. This approach not only enables the recording and seizure of electronic evidence but also ensures its proper legal assessment and admissible use in criminal proceedings.

Discussion. Further research on the procedural specifics of examining computer data should focus on developing standardized methodologies for investigators and prosecutors working with digital evidence in criminal proceedings related to economic crimes. A promising direction involves the creation of specialized software-technical systems for recording, preserving, and analyzing electronic information in compliance with the requirements of criminal procedural law.

Particular attention should be given to improving mechanisms for international cooperation in combating cybercrime and theft in strategically important sectors, including the metallurgical industry. Another prospective area is the formation of interdisciplinary expert teams (forensic specialists, information technology professionals, accounting, and financial analysis experts), which would enhance the efficiency and reliability of investigations.

Thus, the prospects for further research lie in the improvement of both the legislative framework and practical methods for handling electronic evidence, contributing to the strengthening of law and order and the reduction of economic crime in the industrial sector.

Key words: pre-trial investigation, economic crime, computer data, electronic evidence, criminal proceedings, metallurgical industry, examination, property theft, digitalization, forensic science

Постановка проблеми. Сучасна металургійна промисловість України є стратегічною галуззю, що визначає рівень економічної безпеки держави. Разом із тим, вона перебуває під значним впливом економічної злочинності, яка проявляється у формах привласнення, розтрата чи незаконного заволодіння майном підприємств. Статистичні дані свідчать про зростання кількості кримінальних правопорушень у цій сфері та низьку ефективність їх досудового розслідування.

Особливістю сучасних економічних злочинів є їхня висока латентність та активне використання інформаційних технологій для приховування протиправної діяльності. У зв'язку з цим, значна частина доказової інформації щодо розкрадань зосереджена у комп'ютерних системах: бухгалтерських програмах, ERP-системах, внутрішній електронній кореспонденції, логах доступу, файлах фінансово-господарських операцій.

Наявні процесуальні механізми огляду комп'ютерних даних не завжди забезпечують належний рівень фіксації та збереження електронних доказів, що ускладнює їх подальше використання у кримінальному провадженні. Проблемним залишається й питання участі спеціалістів: залучення лише криміналіста часто є недостатнім для якісного дослідження цифрових носіїв, що вимагає формування мультидисциплінарних команд (програмістів, системних інженерів, експертів із телекомунікацій).

Таким чином, виникає науково-практична проблема: як удосконалити процесуальні особливості огляду комп'ютерних даних у кримінальних провадженнях щодо розкрадань майна у металургійній промисловості з метою підвищення результативності розслідувань та забезпечення належної доказової бази?

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанню процесуальних особливостей огляду комп'ютерних даних у кримінальному провадженні за фактами розкрадань майна на підприємствах металургійної промисловості приділяли увагу такі дослідження та науковці: Грицишен Д. О., Супрунова І. В., Лисак С. П. [2] (соціально-теоретичні підходи до економічної злочинності й її впливу на безпеку держави); Копча В. В., Копча Н. В. [3] (методика криміналістичної техніки й тактики слідчих дій); Павлова Н. В., Вареник Д. С., Бингар Я. Ю. [4] (криміналістична характеристика економічних злочинів, зокрема цифрові ризики в обліку); Кулик С. С. [5] (дисертаційні напрацювання щодо розслідування привласнення і розтрата майна); власні дослідження автора статті — Юр'єв Д. С. [6] (організація й тактика слідчих дій при розкраданнях у металургійній галузі); Цимбал П. В., Лисеюк А. М. [7] (публічно-правова охорона інформаційної безпеки); практично-методичні розробки щодо участі спеціаліста в огляді місця події — Нечеснюк М. В., Білоус І. В., Полтавський А. О. та ін. [8]; а також норма процесуального регулювання, що визначає порядок огляду комп'ютерних даних — Кримінальний процесуальний кодекс України [9]. Ряд публікацій (включаючи аналітичні джерела та статистику Офісу Генпрокурора [1]) підкреслюють зростаючу латентність економічних правопорушень і роль електронних масивів як ключового джерела доказів у справах про розкрадання майна.

Однак залишаються недостатньо дослідженими питання практичного застосування процесуальних механізмів огляду комп'ютерних даних у кримінальних провадженнях, зокрема проблеми забезпечення

збереження електронної інформації, участі мультидисциплінарних команд спеціалістів, а також інтеграції традиційних криміналістичних методів із цифровими технологіями. Саме ці аспекти потребують подальшого наукового осмислення та вдосконалення законодавчої і слідчої практики.

Метою статті є аналіз процесуальних особливостей огляду комп'ютерних даних у кримінальних провадженнях за фактами розкрадань майна на підприємствах металургійної промисловості, а також вироблення практичних рекомендацій щодо вдосконалення методів виявлення, фіксації та дослідження електронних доказів. Реалізація цієї мети передбачає узагальнення наукових підходів, вивчення сучасної судової та слідчої практики, а також формування пропозицій щодо підвищення ефективності досудового розслідування економічних злочинів із використанням цифрових технологій.

Матеріали і методи. Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці українських та зарубіжних авторів, присвячені питанням економічної злочинності, кримінального процесу, криміналістики та цифрової безпеки. Емпіричну базу сформовано з матеріалів правоохоронних органів, статистичних даних Офісу Генерального прокурора та результатів судової практики щодо розкрадань майна на підприємствах металургійної промисловості.

У ході дослідження застосовано методи теоретичного узагальнення та аналізу для визначення особливостей організації та проведення огляду комп'ютерних даних, а також порівняльно-правовий метод для зіставлення національного та міжнародного досвіду розслідування економічних злочинів у промисловій сфері. Для систематизації видів злочинних схем і тактичних прийомів використовувався метод групування та класифікації, а узагальнення фактичних матеріалів кримінальних проваджень здійснювалося на основі емпіричного підходу. Крім того, застосовувався метод моделювання, що дозволив сформулювати практичні рекомендації щодо вдосконалення процесуальних дій із використанням сучасних технічних засобів.

Поєднання теоретичних і емпіричних підходів дало змогу сформулювати цілісне уявлення про процесуальні особливості огляду комп'ютерних даних та визначити напрями вдосконалення кримінально-процесуальної практики у сфері розслідування розкрадань майна на підприємствах металургійної промисловості.

Виклад основного матеріалу. Економічна злочинність розглядається як продовження процесів криміналізації економічних відносин, що відображає складний комплекс суспільно небезпечних посягань, пов'язаних із функціонуванням власності, грошових та товарно-матеріальних ресурсів, господарської діяльності, валютних операцій тощо. Статистичні показники останніх років свідчать про стаке зростання кількості злочинів у сфері економічної діяльності, що

зумовлює значні втрати для національної економіки та посилює її подальшу криміналізацію. Подібні тенденції негативно позначаються на здатності держави протидіяти протиправним проявам у господарському секторі, зокрема у стратегічно важливій сфері металургійної промисловості.

У сучасних умовах економічна злочинність набуває нових форм, що обумовлено трансформацією суспільно-економічних відносин та реформуванням господарського комплексу. З'являються нові групи суспільно небезпечних діянь, які реалізуються через складні незаконні механізми, корупційні схеми та організаційне прикриття, що значно ускладнює їх виявлення та документування. Високий рівень латентності зазначених правопорушень призводить до того, що значна їх частина не фіксується у статистичній звітності, а отже, залишається поза увагою правоохоронних органів. Це, своєю чергою, знижує ефективність розслідування і унеможливорює належне формування доказової бази.

Особливої актуальності ці проблеми набувають у сфері розслідування злочинів, передбачених ст. 191 КК України, що пов'язані з привласненням, розтратою чи заволодінням майном шляхом зловживання службовим становищем. Офіційна статистика Офісу Генерального прокурора свідчить про стійку тенденцію до низького рівня ефективності досудового розслідування таких злочинів. Так, у 2020 році було обліковано 11160 кримінальних правопорушень, з яких повідомлено про підозру у 5676 випадках (50,8%), закрито — 1402 провадження (24,7%); у 2021 році — 10531 правопорушення, підозру повідомлено у 5946 випадках (56,5%), закрито — 1264 провадження (21,3%); у 2022 році — 6284 правопорушення, з яких підозру отримали 3017 осіб (48,0%), закрито — 541 провадження (17,9%); у 2023 році — 9222 правопорушення, підозру повідомлено у 4171 випадку (45,2%), закрито — 696 (7,5%) [1].

З огляду на зазначене, очевидним є зростання потреби у вдосконаленні методів фіксації та дослідження доказової інформації, зокрема комп'ютерних даних, які відображають рух товарно-матеріальних цінностей, фінансово-бухгалтерську звітність та інші відомості, що мають значення для розслідування розкрадань майна на підприємствах металургійної промисловості. Саме процесуальні особливості огляду таких даних потребують ґрунтового аналізу, оскільки вони безпосередньо впливають на якість та результативність кримінального провадження.

Злочини у сфері економічної діяльності слід розглядати як прояв криміналізації економічних відносин, що має багатогранну природу та витікає з низки взаємопов'язаних факторів. Дослідження причин поширення економічної злочинності вказує на комплекс чинників, серед яких слід виділити: інституційну слабкість правової системи, недостатній контроль з боку органів державної влади, відсутність ефективних антикорупційних механізмів

та повільні темпи реформ. Додатковими детермінантами є соціально-економічні проблеми — зокрема високий рівень безробіття та значна нерівність у розподілі доходів, які можуть мотивувати окремих суб'єктів до вчинення економічних правопорушень. [2, с. 148–149].

Сучасна економічна злочинність характеризується модернізацією методів протиправної діяльності внаслідок широкого впровадження інформаційних і комунікаційних технологій. Так, у банківській сфері одним із поширених способів реалізації злочинних намірів є використання комп'ютерних технологій для підробки документів, здійснення фіктивних транзакцій та шахрайських дій із електронними платіжними засобами шляхом несанкціонованого втручання в банківські інформаційні системи або застосування шкідливого програмного забезпечення. [3, с. 184]. Аналогічні цифрові ризики проявляються й у господарській діяльності підприємств через маніпулювання обліковими даними, приховування реальних доходів, заниження прибутків, використання офшорних схем та подання свідомо неправдивої звітності, іноді за посередництвом мережі фіктивних підприємств. [4, с. 745].

Висока латентність економічних правопорушень значною мірою пояснює невідповідність офіційної статистики їх реальному поширенню: значна частина таких злочинів не потрапляє у поле зору правоохоронних органів, не ініціюються та не здійснюються їх належні досудові розслідування. Це зумовлює занижені показники статистичної звітності й відзеркалює насамперед рівень активності відповідних відомств у виявленні даного типу кримінальних проявів, а не їх дійсну частоту.

Особлива увага в контексті розслідування привласнення, розтрата або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем належить питанню якості досудового розслідування: офіційні дані свідчать про тенденцію до низької ефективності розслідувань за ст. 191 КК України. Так, за даними Офісу Генерального прокурора у 2020–2023 роках фіксуються суттєві обсяги облікових кримінальних правопорушень із помітною часткою проваджень, що закриваються або не супроводжуються повідомленням про підозру, що обумовлює необхідність удосконалення процесуальних та криміналістичних підходів у цій сфері. [1].

У межах досліджуваної тематики для ефективного розслідування розкрадань на підприємствах металургійної промисловості має значення специфіка виробничих процесів та особливості бухгалтерського й складського обліку на таких об'єктах. Практичною метою огляду місця події є, зокрема: перевірка стану приміщень з огляду на природні ризики втрати майна; верифікація заяв про сторонні крадіжки; встановлення дотримання технологічних регламентів виробництва; фіксація змін у стані приміщень чи територій, що могли виникнути внаслідок госпо-

дарських операцій, під час яких вчинено злочин (будівництво, ремонтні роботи, сільськогосподарські заходи тощо). [5, с. 125]. До типових об'єктів огляду належать виробничі цехи, склади матеріальних цінностей, місця виконання робіт, а також службові кабінети посадових осіб і робочі місця співробітників бухгалтерії та юридичної служби, де часто виявляються матеріальні докази підробки документів та інших протиправних дій.

З огляду на цифровізацію облікових процесів, значна частина доказової інформації щодо розкрадань на металургійних підприємствах міститься в електронних масивах: це дані систем управління ресурсами підприємства (ERP), електронні накладні, журнали операцій, бухгалтерські файли, внутрішня кореспонденція, логи доступу та трансакційні записи. Виробничі приміщення можуть також містити незадокументоване обладнання для виготовлення необлікованої продукції або засоби, що сприяють незаконній економії сировини та фальсифікації продукції, — усі ці факти мають відображатися в комплексному огляді місця події, у тому числі шляхом належної фіксації й первинного дослідження комп'ютерних даних.

Таким чином, процесуальні особливості огляду комп'ютерних даних у кримінальному провадженні, спрямованому на розкриття розкрадань на підприємствах металургійної галузі, передбачають інтеграцію традиційних криміналістичних методів з цифровими процедурами: своєчасною ідентифікацією електронних джерел інформації, залученням фахівців-експертів при необхідності, застосуванням технічних засобів для збереження цілісності даних та належною процесуальною фіксацією виявлених відомостей із дотриманням вимог кримінально-процесуального законодавства.

Слід акцентувати, що у значній кількості випадків кримінальні правопорушення у сфері діяльності підприємств металургійної промисловості здійснюються особами, які мають достатній рівень обізнаності з методиками та формами проведення негласних слідчих (розшукових) дій. З метою уникнення кримінальної відповідальності такі особи впроваджують комплекс заходів, спрямованих на приховування протиправної діяльності. Серед них варто виокремити: додаткове укріплення конструкцій офісних приміщень (наприклад, бетонування підлоги чи стін), використання систем відеоспостереження та охоронної сигналізації як на зовнішньому периметрі, так і всередині будівель, застосування інтернет-месенджерів для конспіративного зв'язку, систематичну зміну місця проживання, використання декількох транспортних засобів, регулярну заміну SIM-карток, а також застосування мобільних телефонів із нульовим IMEI [6, с. 160].

У процесі огляду службового кабінету посадової особи або під час огляду (обшуку) її житла чи іншого володіння виникає необхідність дослідження комп'ю-

терної техніки, у тому числі змісту електронних файлів, що містять інформацію про рух товарно-матеріальних цінностей, бухгалтерські проводки, звітні дані щодо господарських операцій та інші документи фінансово-господарського характеру.

Відповідно до ч. 2 ст. 237 КПК України, огляд комп'ютерних даних здійснюється слідчим або прокурором шляхом фіксації у протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для відтворення та сприйняття їх змісту. Це може відбуватися шляхом використання електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, фіксації екрана тощо, або ж у паперовій формі [9].

Положення ч. 6 ст. 236 КПК України визначають, що слідчий, який проводить обшук у житлі чи іншому володінні особи, має право отримати доступ (здійснити фактичний огляд) до комп'ютерних систем чи їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку, якщо є підстави вважати, що інформація, яка на них зберігається, має значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні за ст. 191 КК України. У такому разі слідчий самостійно або із залученням спеціаліста здійснює пошук, виявлення та фіксацію відповідних комп'ютерних даних безпосередньо на місці проведення обшуку. Особи, які володіють спеціальними знаннями щодо змісту комп'ютерних даних чи особливостей функціонування інформаційних систем, мають право надати відповідні пояснення слідчому чи прокурору, які вносяться до протоколу обшуку [9].

Водночас слід враховувати, що захист інформації охоплює забезпечення безпеки інформаційних масивів, технологій, засобів та каналів зв'язку [7, с. 23]. Саме тому проведення огляду комп'ютерних даних потребує залучення спеціаліста, який володіє компетенцією у сфері відповідних комп'ютерних чи операційних систем. Ним може бути працівник експертної установи, у тому числі відомчого підпорядкування, або представник закладу вищої освіти з належною підготовкою у галузі інформаційних технологій. При цьому недопустимим є залучення у ролі спеціаліста працівників інженерно-технічних підрозділів того підприємства, де вчинено кримінальне правопорушення, у зв'язку з чим проводиться відповідний огляд [8, с. 97].

У сучасних умовах цифровізації господарської діяльності підприємств металургійної промисловості комп'ютерні системи виступають ключовим джерелом доказової інформації у кримінальних провадженнях, пов'язаних із розкраданням майна. Саме тому огляд комп'ютерних даних як процесуальна дія потребує особливого підходу, що враховує як правові, так і технічні аспекти їх функціонування та використання.

Ми вважаємо, що під час проведення досудового розслідування залучення лише спеціаліста-криміналіста є недостатнім. Ефективність і повнота огляду значною мірою зумовлюється участю фахів-

ців різного профілю, які володіють спеціальними знаннями у сфері комп'ютерних та інформаційно-телекомунікаційних технологій. Зокрема, до складу такої фахової групи доцільно включати:

- інженера-системотехніка з обслуговування та ремонту комп'ютерної техніки, який має можливість кваліфіковано здійснити огляд апаратної частини комп'ютерних систем, виявити сліди несанкціонованих втручань та оцінити стан з'єднувальної арматури;
- технічного спеціаліста у галузі мережевих технологій, компетенція якого охоплює аналіз та діагностику мережевих пристроїв, що використовуються у системах електронно-обчислювальної техніки та електрозв'язку, зокрема маршрутизаторів, комутаторів та інших елементів інфраструктури;
- технічного спеціаліста із засобів електрозв'язку відповідного типу, завданням якого є виявлення, дослідження та документування обладнання електрозв'язку, що забезпечує передачу комп'ютерних даних і може використовуватися як канал для протиправної діяльності;
- професійного користувача електронно-обчислювальних машин та серверних систем, який може надати допомогу у пошуку, відкритті та первинному аналізі електронних документів, що зберігаються у пам'яті комп'ютерних систем та серверів підприємства, у тому числі з урахуванням специфіки внутрішніх інформаційних баз;
- технічного спеціаліста реєстраційного відділу або іншого співробітника податкової інспекції, участь якого є доцільною під час огляду та вилучення електронних документів, що містяться у фіскальній пам'яті комп'ютерної техніки та мають доказове значення у частині підтвердження господарських операцій;
- інженера-програміста, здатного здійснити огляд програмного забезпечення комп'ютерних систем та периферійних пристроїв, визначити принципи їх функціонування, виявити цифрові сліди злочинної діяльності у середовищі машинної інформації, а також провести ідентифікацію та вилучення електронних документів.

Таким чином, процесуальні особливості огляду комп'ютерних даних у кримінальних провадженнях щодо розкрадань майна на підприємствах металургійної галузі зумовлюють необхідність комплексного підходу із залученням мультидисциплінарної команди спеціалістів. Це забезпечує належне документування електронних доказів, дотримання вимог кримінального процесуального законодавства та підвищує рівень достовірності отриманої інформації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження засвідчило, що огляд комп'ютерних даних у кримінальних провадженнях за фактами розкрадань майна на підприємствах металургійної промисловості має складний і багаторівневий характер, що поєднує правові, технічні

та організаційні аспекти. Ефективність цієї процесуальної дії безпосередньо залежить від залучення кваліфікованих спеціалістів різного профілю, використання сучасних технічних засобів та дотримання вимог кримінального процесуального законодавства. Особливого значення набуває комплексний підхід, який поєднує традиційні криміналістичні методи з цифровими процедурами, що забезпечує належну фіксацію й збереження електронних доказів.

Встановлено, що однією з головних проблем у цій сфері є висока латентність економічних злочинів, а також активне використання правопорушниками спеціалізованого програмного забезпечення для приховування протиправної діяльності. Це зумовлює необхідність формування міждисциплінарних команд експертів та розробки уніфікованих методик

для слідчих і прокурорів, які працюють із цифровими доказами.

Перспективи подальших досліджень полягають у вдосконаленні законодавчої бази та практичних методів огляду комп'ютерних даних, створенні спеціалізованих програмно-технічних комплексів для збереження й аналізу електронної інформації, а також у розвитку міжнародного співробітництва у сфері протидії кіберзлочинності та економічним правопорушенням у стратегічно важливих галузях. Важливим напрямом є також формування мультидисциплінарних команд фахівців, що дозволить підвищити якість і достовірність досудових розслідувань, а відтак сприятиме зміцненню правопорядку та зниженню рівня економічної злочинності у промисловому секторі.

Література

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за період 2020–2023 років: статистика Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 01.10.2025).
2. Грицишен Д. О., Супрунова І. В., Лисак С. П. Економічна злочинність як суспільне явище та загроза державній безпеці. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 21. С. 140–151.
3. Копча В. В., Копча Н. В. Криміналістична техніка, тактика і методика: навчальний посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 286 с.
4. Павлова Н. В., Вареник Д. С., Бингар Я. Ю. Криміналістична характеристика злочинів у сфері економіки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 743–748.
5. Кулик С. С. Розслідування привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 154 с.
6. Юр'єв Д. С. Організація і тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій щодо розкрадань на підприємствах металургійної промисловості, що вчиняються службовими особами. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія «Юридичні науки». 2024. Вип. № 5 (75). С. 158–168.
7. Цимбал П. В., Лисеюк А. М. Поняття та сутність публічно-правової охорони інформаційної безпеки. *Європейський правничий часопис*. 2023. Вип. 1. С. 21–26.
8. Участь спеціаліста в огляді місця події: довідник / [М. В. Нечеснюк, І. В. Білоус, А. О. Полтавський та ін.]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 130 с.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. N 4651-VI (4651–17) від 13.04.2012, ВВР, 2013, N 9–10, N 11–12, N 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.05.2024).

References

1. Ofis Heneralnoho prokurora (2025). Pro zareiestrovani kryminalni pravoporushennia ta rezultaty yikh dosudovoho rozsliduvannya za period 2020–2023 rokiv [On registered criminal offenses and the results of their pre-trial investigation for the period 2020–2023]. Retrieved from: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> [in Ukrainian].
2. Hrytsyshen, D. O., Suprunova, I. V., & Lysak, S. P. (2020). Ekonomichna zlochynnist yak suspilne yavyshe ta zahroza derzhavnoi bezpetsi [Economic crime as a social phenomenon and a threat to state security]. *Investysii: praktyka ta dosvid*, 21, 140–151 [in Ukrainian].
3. Kopcha, V. V., & Kopcha, N. V. (2022). Kryminalistychna tekhnika, taktyka i metodyka: navchalnyi posibnyk [Forensic technology, tactics and methodology: textbook]. Odesa: Vydavnychiy dim "Helvetyka". 286 p. [in Ukrainian].
4. Pavlova, N. V., Varenyk, D. S., & Bynhar, Ya. Yu. (2025). Kryminalistychna kharakterystyka zlochyniv u sferi ekonomiky [Forensic characteristics of crimes in the field of economy]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 1, 743–748 [in Ukrainian].
5. Kulyk, S. S. (2015). Rozsliduvannya pryvlasnennia, roztraty maina abo zavolodinnia nym shliakhom zlovzhyvannia sluzhbovym stanovyshchem [Investigation of embezzlement, misappropriation of property or taking possession of it through abuse of office]. Candidate's thesis. Kyiv. 154 p. [in Ukrainian].
6. Yurieiev, D. S. (2024). Orhanizatsiia i taktyka provedennia okremykh slidchykh (rozshukovykh) dii shchodo rozkradan na pidpriemstvakh metalurhiinoi promyslovosti, shcho vchyniautsia sluzhbovymy osobamy [Organization and tactics of

certain investigative actions regarding embezzlement at metallurgical enterprises committed by officials]. Mizhnarodnyi naukovi zhurnal «Internauka». Seriya «Iurydychni nauky», 5(75), 158–168 [in Ukrainian].

7. Tsymbal, P. V., & Lyseiuk, A. M. (2023). Poniattia ta sutnist publichno-pravovoi okhorony informatsiinoi bezpeky [The concept and essence of public-legal protection of information security]. Yevropeiskyi pravnychi chasopys, 1, 21–26 [in Ukrainian].

8. Nechesniuk, M. V., Bilous, I. V., Poltavskyi, A. O., et al. (2017). Uchast spetsialista v ohliadi mistsia podii: dovidnyk [Participation of a specialist in the inspection of the crime scene: handbook]. Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. 130 p. [in Ukrainian].

9. Verkhovna Rada Ukrainy (2012). Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy № 4651-VI (4651–17) [Criminal Procedure Code of Ukraine No. 4651-VI (4651–17)]. Vidomosti Verkhovnoi Rady, 9–10, 11–12, 13, st. 88. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].

Khvoinytska-Pereima Khrystyna

PhD in Philosophy,

Associate Professor of the Department of Philosophy

Lviv Polytechnic National University

Хвойницька-Переїма Христина Михайлівна

кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії

Національний університет «Львівська політехніка»

ORCID: 0000-0001-5348-9338

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-10-11467

THE NATURAL LAW TRADITION IN SCANDINAVIAN PHILOSOPHY AND JURISPRUDENCE

ТРАДИЦІЯ ПРИРОДНОГО ПРАВА В СКАНДИНАВСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ТА ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Summary. Introduction. This article examines the development and interpretation of natural law within the context of Scandinavian philosophy and jurisprudence. Unlike the dominant continental and Anglo-Saxon traditions, Scandinavian thought exhibits a distinct skepticism toward metaphysical and theological foundations of law. Nevertheless, certain Scandinavian thinkers – particularly in Denmark, Sweden, and Norway – have engaged critically with natural law, reinterpreting it in light of realism, pragmatism, and humanistic ethics. This study explores how the Scandinavian philosophical milieu, shaped by empirical rationalism and legal realism, has transformed the classical notion of natural law into an ethical-legal construct grounded in human reason and social experience rather than divine or metaphysical order.

The purpose of writing this scientific work was the need for a more detailed study of this topic for a better understanding and more detailed study.

The methodological basis of the study was general scientific methods of scientific cognition. In particular, the dialectical method, methods of analysis and synthesis were used. The comparative method, the method of idealization and formalization were also used.

Results. In Scandinavia the analytic disposition of legal theory and the empirical ambitions of the philosophy, theory and sociology of law have long been in dialogue. Vilhelm Aubert (Norway), Thomas Brudholm (Denmark), and Stig Strömholm (Sweden) represent three faces of that dialogue: Aubert as the formative sociologist of law who brought empirical methods into legal scholarship; Brudholm as a moral philosopher who has developed a careful, normative account of emotions and moral agency after atrocity; and Strömholm as a legal theorist and jurist whose work interrogates legal reasoning, judicial decision-making, and the sources of law. Taken together, their writings help us see how normative inquiry, empirical description, and moral psychology can co-here in a philosophy of law attentive to social reality. The Scandinavian approach to natural law reveals a complex intellectual trajectory: from early rational natural law inspired by Grotius and Pufendorf, through the Enlightenment's moral rationalism, to the twentieth century's realist critique, and finally toward a humanistic reinterpretation in contemporary legal ethics. What distinguishes the Nordic tradition is its persistent effort to harmonize rationality, empiricism, and moral concern without resorting to metaphysical absolutism. The "natural law of Scandinavia" thus embodies a distinctive synthesis – an ethical empiricism that grounds justice in the lived realities of human reason and community, rather than in transcendent ideals.

Key words: natural law, positive law, legal realism, pragmatism, living law, ethical empiricism.

Анотація. Вступ. У даній статті розглядається розвиток та інтерпретація природного права в контексті скандинавської філософії та юриспруденції. На відміну від домінуючих континентальних та англосаксонських традицій, скандинавська думка демонструє виразний скептицизм щодо метафізичних та теологічних основ права. Тим не менш, деякі скандинавські мислителі, зокрема в Данії, Швеції та Норвегії, критично розглядали природне право, переосмислюючи

його у світлі реалізму, прагматизму та гуманістичної етики. Це дослідження розглядає, як скандинавське філософське середовище, сформоване емпіричним раціоналізмом та правовим реалізмом, перетворило класичне поняття природного права на етико-правовий конструкт, що ґрунтується на людському розумі та соціальному досвіді, а не на божественному чи метафізичному порядку.

Метою написання даної наукової праці постала потреба більш детального дослідження даної теми, для кращого її розуміння та більш детального вивчення.

Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові методи наукового пізнання. Зокрема, застосовано діалектичний метод, методи аналізу і синтезу. Також використано порівняльний метод, метод ідеалізації та формалізації.

Результати. У Скандинавії аналітична диспозиція юридичної теорії та емпіричні амбіції філософії, теорії та соціології права вже давно перебувають у діалозі. Вільгельм Оберт (Норвегія), Томас Брудгольм (Данія) та Стіг Стрьомгольм (Швеція) представляють три обличчя цього діалогу: Оберт як соціолог права, який привніс емпіричні методи в юридичну науку; Брудгольм як філософ-мораліст, який розробив ретельний, нормативний аналіз емоцій та моральної активності після злочину; та Стрьомгольм як теоретик права та юрист, чії роботи досліджують правові міркування, прийняття судових рішень та джерела права. Разом їхні праці допомагають нам побачити, як нормативне дослідження, емпіричний опис та моральна психологія можуть співіснувати у філософії права, уважній до соціальної реальності. Скандинавський підхід до природного права демонструє складну інтелектуальну траєкторію: від раннього раціонального природного права, натхненного Гроцієм та Пуфендорфом, через моральний раціоналізм епохи Просвітництва до реалістичної критики ХХ століття і, нарешті, до гуманістичного переосмислення в сучасній правовій етиці. Нордичну традицію відрізняє наполегливе прагнення гармонізувати раціональність, емпіризм та моральні інтереси, не вдаючись до метафізичного абсолютизму. «Природне право Скандинавії» таким чином втілює особливий синтез – етичний емпіризм, який ґрунтує справедливість на життєвих реаліях людського розуму та спільноти, а не на трансцендентних ідеалах.

Ключові слова: природне право, позитивне право, правовий реалізм, прагматизм, живе право, етичний емпіризм.

Statement. Natural law is traditionally considered the basis, a certain foundation on which positive law is built in the form of laws and regulatory legal acts of a particular state. The question arose of how natural law manifests itself in the Scandinavian philosophy of law and jurisprudence, what forms it takes in the course of its development and historical transformations.

Analysis of recent research. In Ukraine, there is certainly a galaxy of talented scientists who have repeatedly addressed the topic of law of the Scandinavian countries, in particular: Kuznetsov V. I., Hryshchuk V. K., Tsymbalyuk M. M., Kuzmenko V. V., Melnyk M. O. and a number of others. However, there is a need for a more detailed study of this topic, for a better understanding of it, which was **the purpose** of writing this scientific work.

The methodological basis of the study was the general scientific methods of scientific cognition. In particular, the dialectical method, methods of analysis and synthesis were applied. The comparative method, the method of idealization and formalization were also used.

Presentation of the main material. The natural law tradition, grounded in the idea that law derives from universal principles of justice inherent in human nature or reason, has occupied a central place in Western legal thought from antiquity to modernity. However, in the Nordic countries — Denmark, Sweden, Norway, Finland, and Iceland — the doctrine of natural law underwent significant transformation. The Scandinavian context, influenced by Lutheran theology, Enlightenment rationalism, and later positivist empiricism, fostered a unique intellectual environment in which the metaphysical underpinnings of natural law were critically examined. Rather than being dis-

missed entirely, natural law in Scandinavia evolved into a more human-centered and pragmatic doctrine.

The early modern period introduced natural law theory to Scandinavia primarily through the works of Hugo Grotius and Samuel Pufendorf, whose ideas found resonance in the universities of Copenhagen and Uppsala. Pufendorf's appointment as professor at the University of Lund in 1670 marked a decisive moment for natural law in the North. His *De jure naturae et gentium* emphasized the rational basis of law and morality independent of theological revelation. This secularization of natural law harmonized with the Protestant emphasis on individual conscience and reason, laying the foundation for a rational ethics that influenced Nordic political and legal thought well into the eighteenth century [12].

During the eighteenth century, Scandinavian intellectual life absorbed Enlightenment ideals, and natural law came to be understood as an instrument of rational legislation and moral education. Thinkers such as Anders Chydenius in Finland (then part of Sweden) advanced a version of natural law that grounded human rights and economic freedom in natural reason. Chydenius's *Den Nationnale Winsten* (1765) prefigured liberal economic and political theories by linking natural rights to individual freedom and societal welfare [3]. In Denmark, Ludvig Holberg and Henrik Stampe promoted a rational and moral conception of natural law compatible with utilitarian and civic humanist values. Thus, the Enlightenment era witnessed a "secular natural law," centered not on divine command but on human rationality and social harmony.

The twentieth century brought a profound shift with the emergence of Scandinavian Legal Realism,

spearheaded by Axel Hägerström, Karl Olivecrona, and Alf Ross.

Hägerström's philosophy arose from a deep dissatisfaction with the idealist and theological currents dominating nineteenth-century Scandinavian thought. Influenced by Kant, Nietzsche, and later the logical positivists, Hägerström sought to demonstrate that metaphysical and normative statements lack objective reference.

In his view, all claims about “value,” “good,” or “justice” are non-cognitive — they do not describe facts about the world but merely express emotional attitudes. This position, later termed *value nihilism* or *ethical non-cognitivism*, entails that moral and legal norms cannot be true or false. They are, rather, expressions of approval or disapproval shaped by social conditioning [7].

Thus, when one says “this law is unjust,” one does not report a fact but expresses an emotional reaction. Hägerström's project was not moral relativism but epistemological clarification — he sought to demonstrate that the objectivity ascribed to moral and legal values is an illusion sustained by language and tradition.

Hägerström's redefinition of law follows from his critique of value judgments. Since legal norms cannot be grounded in objective morality, law must be understood empirically — as a set of social facts. In his major work *Inquiries into the Nature of Law and Morals* (published posthumously in 1953), he argued that law is not an expression of reason or divine will, but a social construct supported by the collective beliefs and attitudes of individuals [6].

Legal obligations, for Hägerström, are not metaphysical entities but psychological phenomena rooted in shared feelings of obligation and authority. When a citizen obeys the law, they do not act because of some transcendent duty; they act because social conditioning and institutional pressure have made obedience seem natural or necessary [6].

Hence, Hägerström anticipated a sociological and psychological understanding of law long before such perspectives became common in legal theory. His approach viewed law as a function of social cohesion, maintained through collective acceptance rather than rational justification.

Hägerström's philosophy was equally critical of natural law and legal positivism. Against natural law theorists, he rejected the notion of an objective moral order inherent in human nature or divine reason. For him, the idea of a “just law” is an emotional projection, not a rational truth.

At the same time, he found traditional legal positivism — as formulated by John Austin or Hans Kelsen — sufficiently radical. While positivism correctly separates law from morality, it still relies on the concept of *binding authority* or *validity*, which Hägerström considered a residual metaphysical fiction. For him, the authority of law is not an abstract norm but

a psychological fact: the belief of the community in the legitimacy of legal institutions.

Thus, Hägerström went beyond positivism by eliminating all traces of normativity from legal theory. Law is real not because it is “valid,” but because it exists as a social phenomenon within human consciousness and practice.

Hägerström's students and intellectual heirs — Karl Olivecrona, Vilhelm Lundstedt, and Alf Ross — transformed his philosophical insights into a comprehensive movement known as *Scandinavian Legal Realism*.

Olivecrona, in *Law as Fact* (1939), extended Hägerström's view by emphasizing the psychological function of legal language. Lundstedt developed a *social welfare jurisprudence*, arguing that law should be evaluated in terms of its practical effects rather than moral ideals. Ross, in *On Law and Justice* (1953), refined Hägerström's ideas using logical analysis and linguistic philosophy, proposing that legal statements predict judicial behavior rather than describe moral truths [11].

Through these thinkers, Hägerström's philosophy evolved into a pragmatic legal science — one focused on describing how law operates in society rather than prescribing how it ought to be. His legacy thus redefined the purpose of jurisprudence itself: from the pursuit of moral truth to the analysis of legal reality.

In the postwar and contemporary period, Scandinavian jurisprudence has witnessed a subtle revival of natural law under the guise of human rights discourse and ethical universalism. Jurists and philosophers such as Vilhelm Aubert, Thomas Brudholm, and Stig Strömholm have sought to reconcile the empirical legacy of realism with moral objectivity. This synthesis takes the form of a secular humanism that acknowledges universal human dignity as a normative foundation for law. While these approaches avoid metaphysical speculation, they implicitly reintroduce the core idea of natural law: that law must reflect fundamental human values transcending mere legislative will.

Vilhelm Aubert (1922–1988) is widely regarded as Norway's first major sociologist of law and one of the formative figures in postwar Nordic legal sociology. He helped institutionalize sociological approaches to law in Norway and beyond, emphasizing the social functions of legal rules, the preventive and organizational aspects of sanctions, and the methodological need to couple doctrinal study with empirical inquiry. Aubert's program argued that understanding law requires attention to how legal norms operate in social practice — how law is perceived, how institutions instantiate rules, and how legal expectations are formed within communities. His edited collections and monographs helped to translate continental social theory into tools for empirical legal research and to promote an empirically informed, policy-relevant jurisprudence [1].

Philosophically, Aubert resisted a purely normative or metaphysical account of law. He saw legal norms

as social phenomena whose normative force depends on institutional practices, socialization, and the expectations of actors. This placed him in constructive tension with the Scandinavian realists (who emphasized psychological and linguistic bases of law) and with doctrinal positivists (who emphasized legal validity independently of social practice). Aubert's distinctive contribution is methodological: by insisting on empirically grounded theory, he made normative questions — equality, fairness, legitimacy — amenable to sociological investigation without abandoning their moral importance. His major works and edited volumes (including readable English selections) have served as standard introductions for generations of students in law and sociology [1].

Thomas Brudholm's philosophical oeuvre addresses the moral psychology of victims and societies after mass atrocity. He is best known for *Resentment's Virtue* (2008), where he challenges the dominant assumption that forgiveness is always the superior response to wrongdoing. Drawing on Jean Améry and on experiences of transitional justice, Brudholm argues that negative moral emotions such as resentment can have moral legitimacy: under certain conditions they constitute a morally intelligible and even morally necessary protest against injustice. Brudholm's work investigates when insisting on resentment and refusing to forgive might preserve the moral autonomy and dignity of victims, and when calls for reconciliation unjustly instrumentalize victims for political or communal peace [2].

Brudholm's method blends conceptual analysis with careful appeal to historical cases (Holocaust testimony, truth commissions) and to the aesthetics and narratives of moral life. Rather than offering a simple normative rule, his position is a posture of moral-epistemic humility: emotions must be parsed according to their objects, histories, and social functions [2]. For transitional justice theory and practice, this yields a striking conclusion — reconciliation policies should not automatically privilege forgiveness over other legitimate moral responses; policymakers must attend to victims' needs, agency, and reasons for resistance. Brudholm's later edited volumes and articles extend this framework to hate, moral disgust, and the ethical limits of political forgiveness.

Stig Strömholm (b. 1931) is a prominent Swedish jurist and scholar whose work spans doctrinal analysis, the philosophy of law, and reflections on judicial practice and legal education. As a scholar and university leader he was centrally involved in debates about legal sources, methods of legal interpretation, and the place of values in judicial reasoning. Strömholm's writings on *rättskällor* (sources of law), *allmän rättslära* (general jurisprudence), and the reasoning of judges bring philosophical clarity to questions about how law binds, how judges justify decisions, and how law relates to extra-legal values [15].

Philosophically, Strömholm occupies a middle ground: skeptical of metaphysical claims to absolute legal foundations, he nonetheless insists that the integrity of legal deliberation requires explicit engagement with moral and institutional values. His work on judicial decision-making is empirical in orientation (it recognizes the reality of judicial psychology and institutional practice) but normative in ambition: courts must justify their rulings in ways that render legal authority intelligible to the community. This balanced concern for both the “how” and the “why” of judging makes Strömholm a natural interlocutor for both Aubert's sociology of law and Brudholm's ethics of moral responses [15].

Taken together, Aubert, Brudholm, and Strömholm form a triad that maps key concerns of contemporary Scandinavian legal thought: (1) the empirical-methodological insistence that law is socially embedded (Aubert); (2) the moral-psychological sensitivity to victims, emotions, and moral responses after severe wrongdoing (Brudholm); and (3) the doctrinal and institutional analysis of legal reasoning and the sources of law (Strömholm). Each thinker thus complements the others: Aubert supplies tools and methods for empirical description; Brudholm provides a moral grammar for assessing blame, resentment, and forgiveness; and Strömholm articulates standards of legal justification that bind law to democratic legitimacy [16, p. 596].

Philosophically, they share a modest epistemology: skepticism about metaphysical foundations, a preference for clarity in conceptual analysis, and a respect for contextually informed judgment. Normatively, however, they converge on the conviction that law should be assessed not only by rules but by its social functions and ethical effects — an orientation that preserves both analytic rigor and humane concern.

When compared to continental European traditions, the Scandinavian conception of natural law appears both critical and reconstructive. Continental natural law, particularly in the German and Thomistic traditions, often emphasized ontological and theological universals — a moral law embedded in the structure of reality or divine reason. The Scandinavian response was to demystify such concepts, translating them into the language of empirical reason and social ethics.

This pragmatic reinterpretation aligns the Scandinavian approach more closely with American pragmatism (notably John Dewey) than with the metaphysical rationalism of classical European thought. Both traditions reject transcendental justifications of law and instead focus on its instrumental and experiential dimensions. Nevertheless, unlike the purely instrumental legal positivism of certain Anglo-American schools, Scandinavian thinkers retained a commitment to humanistic values as indispensable to legal reasoning.

Thus, the Scandinavian tradition stands as a bridge between moral realism and legal empiricism: it affirms the necessity of ethics in law but insists that such

ethics arise from human experience, social context, and rational discourse rather than divine or natural order [16, p. 595].

In the twenty-first century, the Scandinavian re-interpretation of natural law continues to exert influence in discussions on human rights, bioethics, environmental law, and social justice. As global legal discourse increasingly grapples with issues of universality versus cultural relativism, the Nordic model offers a compelling paradigm: a universalism grounded not in metaphysics but in shared human experience.

Contemporary Scandinavian thinkers, including Thomas Brudholm, Håkan Hydén, and Ola Wiklund, have expanded this framework to address ethical responsibility, collective memory, and restorative justice. Their works demonstrate that while natural law in its classical sense may have lost authority, its ethical impulse endures in modern democratic societies.

By anchoring justice in rational empathy, human rights, and the common good, Scandinavian jurisprudence provides a secular moral compass that reconciles objectivity with pluralism. In this sense, the natural law of Scandinavia functions as an ethical realism — an ongoing effort to articulate the moral foundations of law within the bounds of empirical reason and humanistic values.

Conclusion. The trajectory of natural law in Scandinavian philosophy reflects a profound transformation from metaphysical universalism to ethical empiricism. From Pufendorf's rational natural law to Hägerström's legal realism, and from Ross's pragmatic jurisprudence to contemporary humanistic ethics, the Scandinavian tradition demonstrates a remarkable adaptability and philosophical depth.

Axel Hägerström's philosophy of law represents a turning point in modern jurisprudence. By rejecting metaphysical foundations, he transformed legal theory into a scientific inquiry into human behavior and institutions. His critique of value judgments and legal author-

ity dismantled centuries of moral absolutism, opening the way for an empirical and pragmatic study of law.

Though often misunderstood as a radical nihilist, Hägerström's thought reflects a deep concern for intellectual honesty and rational clarity. His influence endures not only in Scandinavian Legal Realism but also in contemporary debates on the nature of normativity, the sociology of law, and the philosophy of values. Ultimately, Hägerström's work reminds us that the law, stripped of metaphysical illusion, remains a profoundly human endeavor — rooted in belief, emotion, and the shared realities of social life.

Vilhelm Aubert, Thomas Brudholm, and Stig Strömholm are distinct thinkers whose projects collectively illustrate a Scandinavian way of doing legal philosophy: empirically informed, philosophically sober, and ethically serious. Aubert reminds us that law is a social fact requiring social science methods; Brudholm insists that moral emotions must be understood in their particularity and sometimes respected as morally appropriate responses; and Strömholm emphasizes that legal practice must be intelligible and justifiable. Their combined oeuvre furnishes philosophers, jurists, and policymakers with conceptual tools to approach law as a human institution that is at once practical, normative, and responsive to history.

What emerges is not a denial of natural law but its reconstruction: a natural law without metaphysics, grounded in human dignity, rational discourse, and social cooperation. This "Nordic naturalism" integrates empirical insight with moral aspiration, embodying a legal philosophy both realistic and humane.

Ultimately, the Scandinavian approach challenges us to reconsider what it means for law to be "natural" in the modern world. It suggests that the true foundation of law lies not in transcendent universals, but in the shared moral capacities of human beings — the capacity to reason, to empathize, and to live together in justice.

References

1. Aubert, V. (1969). *The Sociology of Law*. Penguin Books. URL: <https://2024.sci-hub.se/4198/0862289ffcc758a6b9cb-c1df0a9b3eaa/perssonblegva1970.pdf> (access date: 14.09.2025).
2. Brudholm, T. (2008). *Resentment's Virtue: Jean Améry and the Refusal to Forgive*. Philadelphia: Temple University Press. URL: <https://archive.org/details/resentmentsvirtu0000brud> (access date: 14.09.2025).
3. Chydenius, A. (1765). *Den Nationnale Winsten*. Stockholm: Kongl. Tryckeriet. URL: https://sv.wikisource.org/wiki/Den_nationnale_winsten (access date: 14.09.2025).
4. Cotterrell, Roger. (1984). *The Sociology of Law: An Introduction*. London: Butterworths. URL: <https://scispace.com/pdf/the-sociology-of-law-an-introduction-124lyz2wx6.pdf> (access date: 20.09.2025).
5. Grotius, H. (1625). *De Jure Belli ac Pacis*. Paris: Nicolas Buon. URL: <http://ia801303.us.archive.org/31/items/hugonisgrottiide21grot/hugonisgrottiide21grot.pdf> (access date: 12.09.2025).
6. Hägerström, A. (1953). *Inquiries into the Nature of Law and Morals*. Uppsala: Almqvist & Wiksell. URL: <https://staf-forini.com/docs/Hagerstrom1953InquiriesNatureLaw.pdf> (access date: 21.09.2025).
7. Hägerström, Axel. *Social Philosophy*. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1939.
8. Holberg, L. (1737). *Introduktion til Naturens og Folkerettens Kundskab*. Copenhagen: Gyldendal.

-
9. Lundstedt, V. (1956) *Legal Thinking Revised*. Stockholm: Almqvist & Wiksell. URL: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=13131&context=journal_articles (access date: 18.09.2025).
 10. Mindus, P. (2014). *A Real Mind: The Life and Work of Axel Hägerström*. Dordrecht: Springer. URL: <http://www.bardwell-press.co.uk/pdf/Axel-Hagerstrom.pdf> (access date: 14.09.2025).
 11. Olivecrona, K. (1939). *Law as Fact*. London: Stevens & Sons. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.275271> (access date: 17.09.2025).
 12. Pufendorf, S. (1672). *De Jure Naturae et Gentium*. Lund: Adami Junghans. URL: https://archive.org/details/bub_gb_Ol-xbKCeeMC (access date: 14.09.2025).
 13. Ross, A. (1953). *On Law and Justice*. London: Stevens & Sons. URL: <https://www.scribd.com/document/465622995/Ross-On-Law-and-Justice> (access date: 15.09.2025).
 14. Stampe, H. (1848). *Om den naturlige Ret*. Copenhagen: Schultz.
 15. Strömholm, S. (1996). *Right and Reason: Studies in Scandinavian Jurisprudence*. Stockholm: Norstedts.
 16. Zamboni, M. (2010) *Legal Realisms and the Dilemma of the Relationship of Contemporary Law and Politics*. Stockholm Institute for Scandianvian Law. URL: <https://scandinavianlaw.se/pdf/48-34.pdf> (access date: 14.09.2025).

Старчук Євген Валерійович
аспірант кафедри права
ПВНЗ «Європейський університет»
Starchuk Yevhen
Postgraduate Student of the
PHEI "European University"
ORCID: 0009-0000-3022-9349

DOI: 10.25313/2520-2308-2025-10-11531

ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ОРГАНУ ІЗ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В УКРАЇНІ

PROSPECTS FOR ESTABLISHING A NATIONAL PERSONAL DATA PROTECTION AUTHORITY IN UKRAINE

Анотація. Вступ. У сучасному цифровому середовищі, де обробка персональних даних стала невід'ємною частиною державного управління, бізнесу та повсякденного життя громадян, питання їх захисту набуває особливої актуальності. В умовах війни, стрімкої цифровізації державних послуг, розвитку електронних реєстрів та мобільних додатків, обсяг і чутливість персональних даних, які збираються та обробляються, зростають у геометричній прогресії. Це створює нові ризики витоку, зловживань, несанкціонованого доступу та порушення приватності, які потребують системного та ефективного регулювання.

Мета. Метою статті є аналіз правових передумов та обґрунтування необхідності створення Національної комісії з питань захисту персональних даних в Україні як спеціалізованого органу, здатного забезпечити ефективне регулювання та контроль у сфері цифрових прав, як аналога національних органів захисту даних, які діють в країнах ЄС.

Матеріали і методи. У процесі дослідження використано нормативно-правові акти України, положення Загального регламенту ЄС про захист даних (GDPR), Конвенції Ради Європи 108, а також аналітичні висновки профільних інституцій. Методологічну основу становлять загальнонаукові методи – аналіз, синтез, індукція, дедукція – та спеціально-юридичні методи: формально-юридичний, порівняльно-правовий, системний аналіз. Застосовано емпіричне дослідження практики функціонування органів захисту персональних даних у країнах ЄС, США та Канаді з метою виявлення оптимальної моделі для України.

Результати. У результаті дослідження встановлено, що чинна модель захисту персональних даних в Україні, представлена інститутом Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, є недостатньо ефективною через обмеженість повноважень та ресурсів. Аналіз законопроекту № 6177 свідчить про намір створити спеціалізований орган – Національну комісію з питань захисту персональних даних, який матиме розширені контрольні, регуляторні та санкційні функції. Виявлено, що запропонована модель відповідає європейським стандартам, зокрема вимогам GDPR та Конвенції 108, і має потенціал забезпечити системний та незалежний нагляд у сфері цифрових прав. Разом з тим, окремі положення законопроекту викликають занепокоєння щодо можливих корупційних ризиків, що потребує додаткового нормативного уточнення.

Перспективи. Створення Національної комісії з питань захисту персональних даних відкриває широкі можливості для формування ефективної системи цифрового регулювання в Україні. Комісія може стати дієвим інструментом захисту прав громадян у цифровому середовищі, сприяти прозорості обробки персональних даних, підвищенню довіри до державних та приватних інституцій. Водночас, для мінімізації ризиків зловживань необхідне чітке нормативне врегулювання процедур контролю, санкцій та забезпечення незалежності органу.

Ключові слова: персональні дані, цифрові права, Національна комісія, GDPR, захист інформації, законопроект № 6177, державний контроль, євроінтеграція, приватність, регуляторний орган.

Summary. Introduction. In the modern digital environment, where the processing of personal data has become an integral part of public administration, business, and everyday life, the issue of data protection is gaining particular relevance. In the context of war, rapid digitalization of public services, development of electronic registries and mobile applications, the volume and sensitivity of personal data being collected and processed are growing exponentially. This creates new risks of data leakage, abuse, unauthorized access, and privacy violations, which require systematic and effective regulation.

Purpose. The purpose of this article is to analyze the legal prerequisites and justify the need to establish a National Personal Data Protection Commission in Ukraine as a specialized body capable of ensuring effective regulation and oversight in the field of digital rights, similar to national data protection authorities operating in EU countries.

Materials and Methods. The study uses Ukrainian legal acts, provisions of the EU General Data Protection Regulation (GDPR), the Council of Europe Convention 108, as well as analytical conclusions of relevant institutions. The methodological basis includes general scientific methods – analysis, synthesis, induction, deduction – and special legal methods: formal legal, comparative legal, and system analysis. Empirical research of the functioning of data protection authorities in the EU, USA, and Canada was conducted to identify the optimal model for Ukraine.

Results. The study found that the current model of personal data protection in Ukraine, represented by the institution of the Parliamentary Commissioner for Human Rights, is insufficiently effective due to limited powers and resources. Analysis of draft law No. 6177 indicates the intention to create a specialized body – the National Personal Data Protection Commission – with expanded control, regulatory, and sanctioning functions. The proposed model aligns with European standards, particularly the GDPR and Convention 108, and has the potential to ensure systematic and independent oversight in the field of digital rights. However, certain provisions of the draft law raise concerns about potential corruption risks, which require further regulatory clarification.

Discussion. The establishment of the National Personal Data Protection Commission opens up broad opportunities for forming an effective digital regulation system in Ukraine. The Commission could become a powerful tool for protecting citizens' rights in the digital environment, promoting transparency in personal data processing, and increasing trust in public and private institutions. At the same time, to minimize risks of abuse, clear regulatory procedures for oversight, sanctions, and ensuring the independence of the body are necessary.

Key words: personal data, digital rights, National Commission, GDPR, data protection, draft law No. 6177, state oversight, European integration, privacy, regulatory authority.

Постановка проблеми. Після набуття чинності Загального регламенту ЄС про захист даних (GDPR) [1] у травні 2018 року, кожна держава-член Європейського Союзу зобов'язана створити незалежний орган, відповідальний за моніторинг дотримання положень Регламенту (ст. 51 GDPR). На сьогодні, у більшості європейських країн національні органи захисту персональних даних функціонують вже багато років, забезпечуючи ефективний контроль, накладення санкцій, сертифікацію, перевірки та розслідування порушень.

В Україні ж спеціалізований орган — Державна служба з питань захисту персональних даних — існував лише три роки, після чого його функції були передані Уповноваженому Верховної Ради з прав людини. Однак, така модель не забезпечує належного рівня захисту, оскільки інститут Уповноваженого не має достатніх ресурсів, повноважень та інструментів для системного контролю, і створений для вирішення зовсім інших завдань.

Важливою проблемою є вирішення питань контролю за цивільним обігом інформації у вигляді персональних даних (баз чи окремих даних фізичних осіб), яка на сьогодні залишається поза увагою профільних органів.

У зв'язку з цим актуальним є дослідження правової природи, функцій та повноважень національних органів захисту персональних даних, а також обґрунтування необхідності створення в Україні незалежного адміністративного органу, здатного

забезпечити належний рівень захисту персональних даних відповідно до європейських стандартів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Окремі аспекти правового забезпечення захисту персональних даних досліджувалися низкою українських вчених. Так, О. Тимошенко розглядає правове забезпечення захисту персональних даних в Україні, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини [2]. Р. Пристай досліджує специфіку захисту персональних даних в соціальних мережах [3]. А. Гачкевич вивчає питання нагляду національних органів за обробкою персональних даних системи штучного інтелекту [4]. Також питання захисту персональних даних досліджували К. Мельник [5], Тейлор Г., Школьник Є.

Мета статті. Метою статті є аналіз правових передумов та обґрунтування необхідності створення Національної комісії з питань захисту персональних даних в Україні як спеціалізованого органу, здатного забезпечити ефективне регулювання та контроль у сфері цифрових прав, як аналога національних органів захисту даних, які діють в країнах ЄС.

Виклад основного матеріалу. Питання створення в Україні національного органу з захисту персональних даних стало актуальним у контексті євроінтеграційних процесів, зростання цифрових викликів і необхідності гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (2014) [6], зокрема її ст. 14–15, зобов'язує

Україну привести законодавство у сфері захисту даних у відповідність до європейського. Ключовим елементом такої гармонізації є створення незалежного наглядового органу, подібного до національних органів захисту даних (Data Protection Authorities, DPAs) країн ЄС, які відповідають за моніторинг і виконання норм GDPR. Крім того, отримання Україною статусу кандидата на вступ до ЄС у 2022 році посилює необхідність інституційних реформ у цій сфері, зокрема через вимоги до імплементації європейських стандартів захисту даних.

Одним із основних стимулів для запровадження окремого органу є недостатня ефективність чинної системи нагляду за захистом персональних даних в Україні. Наразі ці функції виконує Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (Омбудсман) відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» [7]. Однак ця інституція не відповідає стандартам незалежності, визначеним GDPR (ст. 52), оскільки поєднує широкий спектр повноважень із захисту прав людини, що ускладнює спеціалізований нагляд за обробкою даних. Крім того, Омбудсман має обмежені ресурси, експертизу та повноваження, зокрема щодо накладання штрафів чи проведення розслідувань, які є стандартною практикою для DPAs в ЄС. Політична залежність, пов'язана з призначенням Омбудсмана парламентом, також викликає сумніви щодо відповідності європейським вимогам.

Зростання цифрових технологій і кіберзагроз стало ще одним фактором, що актуалізує потребу в спеціалізованому органі. Розвиток цифрових сервісів, таких як платформа «Дія», використання штучного інтелекту, хмарних технологій і обробка великих масивів даних (Big Data) підвищують ризики порушення прав на приватність. Кібератаки, спрямовані на персональні дані, стали регулярними, що вимагає швидкого реагування та координації з міжнародними партнерами. Окремий орган із захисту даних міг би ефективно виконувати функції розслідування, сертифікації та співпраці з Європейською радою із захисту даних (EDPB), зокрема в контексті транскордонної передачі даних, яка є критичною для співпраці з компаніями ЄС.

Суспільний запит на захист приватності також відіграє важливу роль у формуванні дискусії щодо створення нового органу. Громадяни України дедалі частіше стикаються з порушеннями у сфері обробки персональних даних державними органами, медичними установами чи приватними компаніями. Водночас чинне законодавство не передбачає ефективних механізмів захисту, таких як значні штрафи, передбачені GDPR (до 20 млн. євро або 4% річного обороту компанії, ст. 83). Створення спеціалізованого органу дозволило б запровадити такі інструменти, а також забезпечити розгляд скарг громадян і судовий захист їхніх прав. Досвід країн ЄС, де діють незалежні DPAs (наприклад, Garante в Італії, CNIL у Франції), демонструє ефективність такої моделі.

Міжнародний досвід і рекомендації також впливають на необхідність реформування системи захисту даних в Україні. Рішення Суду ЄС у справах C-518/07 (Комісія проти Німеччини, 2010) [8] та C-614/10 (Комісія проти Австрії, 2012) [9] підкреслили важливість незалежності наглядових органів, що стало орієнтиром для України. Рада Європи, зокрема через модернізовану Конвенцію 108 [10], рекомендує створення спеціалізованих інституцій для забезпечення захисту даних. Програми підтримки ЄС, такі як EU4Digital і проєкти Twinning, також стимулюють Україну до створення окремого органу для координації з європейськими партнерами та виконання міжнародних зобов'язань.

Саме тому в Україні було розроблено законопроект № 6177 [11], який передбачає створення Національної комісії з питань захисту персональних даних та доступу до публічної інформації. Цей орган має стати центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, наділеним широкими повноваженнями: від нормативного регулювання до контролю, перевірок, розгляду скарг та накладення санкцій. Комісія матиме право видавати рішення, що прирівнюються до виконавчих документів, здійснювати планові та позапланові перевірки, а також надавати методичну допомогу суб'єктам, які обробляють персональні дані.

Майбутня Комісія буде адміністративно-наглядовим органом, здатним забезпечити постійний моніторинг та регулювання у сфері захисту даних.

У більшості країн Європи вже діють незалежні органи — Data Protection Authorities (DPA), які забезпечують ефективний захист цифрових прав громадян. Аналогічні структури існують у США, Канаді, Великій Британії, Франції, Німеччині та інших країнах.

Європейський Союз

Національні органи захисту даних (Data Protection Authorities, DPA) — діють у кожній країні-члені ЄС.

Європейський наглядовий орган із захисту даних (EDPS) — контролює інституції ЄС.

США

Федеральна торгова комісія (FTC) — виконує частину функцій у сфері захисту приватності.

Канада

Office of the Privacy Commissioner of Canada — регулює захист персональних даних відповідно до закону PIPEDA (Personal Information Protection and Electronic Documents Act).

Створення Національної комісії дозволить Україні не лише виконати міжнародні зобов'язання, а й забезпечити реальний захист персональних даних своїх громадян на рівні, що відповідає сучасним викликам.

Комісія наділяється широкими повноваженнями, які охоплюють контрольні, регуляторні, консультативні та санкційні функції. Вона має право здійс-

нювати виїзні та безвиїзні, планові та позапланові перевірки суб'єктів контролю щодо дотримання законодавства про захист персональних даних та доступ до публічної інформації.

За результатами перевірок Комісія має право приймати обов'язкові для виконання рішення про запобігання та/або усунення порушень, а також притягати до відповідальності суб'єктів контролю, включаючи посадових осіб. Її рішення мають статус виконавчих документів, що підлягають примусовому виконанню без додаткового судового розгляду.

Окрім контрольних функцій, Комісія здійснює нормативну діяльність, зокрема погоджує проекти нормативно-правових актів, які стосуються сфери її компетенції, та надає консультативні висновки Верховній Раді України щодо законопроектів у сфері захисту персональних даних і доступу до інформації.

Також до її повноважень належать: надання роз'яснень, консультацій та методичних рекомендацій, моніторинг дотримання законодавства (п. 8 ч. 4 ст. 4), міжнародне співробітництво (п. 10 ч. 4 ст. 4), розробка рекомендацій програм навчання та підвищення кваліфікації, а також затвердження типового порядку здійснення відеоспостереження.

Ці повноваження забезпечують Комісії можливість діяти як незалежному регулятору, здатному ефективно реагувати на порушення, формувати політику у сфері захисту персональних даних та забезпечувати її реалізацію на практиці.

Процедура проведення перевірок Національною комісією з питань захисту персональних даних та доступу до публічної інформації, згідно з законопроектом № 6177, має низку особливостей, які суттєво відрізняються від загальних правил державного нагляду.

Згідно з частиною 7 статті 46 законопроекту, інспектори Комісії мають право проводити перевірки без спеціального рішення або направлення. Для початку перевірки достатньо пред'явити службове посвідчення інспектора або уповноваженого працівника Комісії. Після цього керівник групи, яка здійснює перевірку, складає довідку про початок перевірки, форма якої затверджується Комісією. Ця довідка надається суб'єкту контролю при першій комунікації.

Згода суб'єкта контролю на перевірку не є обов'язковою, як і присутність його керівника або уповноваженої особи, за винятком випадків, коли перевірка проводиться за місцем фактичного провадження діяльності, якщо це місце є житлом.

Частина 3 статті 46 передбачає, що інформація про дату проведення планової перевірки не підлягає

завчасному оприлюдненню, що створює умови для раптового контролю.

Тривалість перевірки встановлюється до 180 днів з моменту її початку (ч. 10 ст. 46), і може бути продовжена на розсуд Комісії, якщо суб'єкт контролю не співпрацює (ч. 11 ст. 46).

У разі відмови суб'єкта контролю або його посадових осіб допустити інспекторів до перевірки, передбачено накладення штрафу згідно з ч. 2 ст. 44. Розмір штрафу для юридичних осіб становить від 0,5% до 1% річного обороту, але не менше 3000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян.

Ці положення свідчать про високий рівень дискреції, наданий Комісії, що викликає занепокоєння щодо можливих корупційних ризиків [12]. Зокрема, відсутність чітких критеріїв для визначення строків перевірки та розміру санкцій може створити умови для зловживань.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У ході дослідження встановлено, що чинна модель захисту персональних даних в Україні є недостатньо ефективною та не відповідає сучасним викликам цифрового середовища. Передача відповідних повноважень Уповноваженому Верховної Ради з прав людини не забезпечує належного рівня контролю, оперативного реагування та санкційного впливу. Аналіз законопроекту № 6177 свідчить про прагнення держави створити спеціалізований орган — Національну комісію з питань захисту персональних даних, яка має потенціал стати ефективним регулятором у сфері цифрових прав.

Запропонована модель відповідає європейським стандартам, зокрема GDPR та Конвенції 108, і може сприяти гармонізації українського законодавства з правом ЄС. Водночас, окремі положення законопроекту (в сфері проведення перевірок та накладення санкцій), потребують додаткового нормативного уточнення для запобігання корупційним ризикам та забезпечення прозорості діяльності Комісії.

Перспективи подальших досліджень полягають у:

- аналізі практики функціонування аналогічних органів у країнах ЄС;
- дослідженні механізмів контролю за обробкою персональних даних у соціальних мережах;
- розробці моделей взаємодії Національної комісії з іншими державними органами та громадянським суспільством;
- оцінці ефективності санкційних механізмів у сфері цифрових прав;
- вивченні правових аспектів захисту персональних даних у контексті використання штучного інтелекту.

Література

1. Регламент (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб щодо обробки персональних даних і про вільний рух таких даних, а також про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент захисту даних).
2. Тимошенко О. А. Захист персональних даних в цивільних правовідносинах: вітчизняне правове забезпечення криз призму практики Європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 4. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/09/29.pdf> (дата звернення: 27.10.2025).
3. Пристай Р. Національні органи захисту даних в Європейському Союзі: роль і практика в сфері захисту персональних даних в соціальних мережах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 2, № 82. С. 245–252. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.2.39>.
4. Гачкевич А. Нагляд національних органів ЄС із захисту даних за обробкою персональних даних системами штучного інтелекту (на прикладі ChatGPT). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Т. 2, № 4. С. 154–160. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.24>.
5. Мельник К. С. Теоретичні та організаційно-правові засади захисту персональних даних в контексті євроінтеграції України: монографія. Київ : ТОВ «ПанТот», 2016. 126 с.
6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 року. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Ст. 2125. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 27.10.2025).
7. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 435. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 27.10.2025).
8. Рішення Суду Європейського Союзу у справі C-518/07, Європейська Комісія проти Федеративної Республіки Німеччина, від 9 березня 2010 року. *European Court Reports* 2010, I-01885. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-518/07> (дата звернення: 27.10.2025).
9. Рішення Суду Європейського Союзу у справі C-614/10, Європейська Комісія проти Республіки Австрія, від 16 жовтня 2012 року. *European Court Reports* 2012, I-0000. URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-614/10> (дата звернення: 27.10.2025).
10. Конвенція Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (ETS № 108) від 28 січня 1981 року. Офіційний вісник України. 2010. № 87. Ст. 2946. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text (дата звернення: 27.10.2025).
11. Про Національну комісію з питань захисту персональних даних та доступу до публічної інформації : Проект Закону України від 18 жовтня 2021 р. № 6177. URL: <https://itdata.rada.gov.ua/bills/text/72992?lang=uk> (дата звернення: 27.10.2025).
12. Висновок щодо законопроекту № 6177 «Про Національну комісію з питань захисту персональних даних та доступу до публічної інформації». *Інститут законодавчих ідей*. Київ : ІЗІ, 2021. URL: <https://rge9.izi.institute/conclusion/pro-natsionalnu-komisiyu-z-pytan-zahystu-personalnyh-danyh-ta-dostupu-do-publichnoyi-informatsiyi/> (дата звернення: 27.10.2025).

References

1. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation).
2. Tymoshenko, O. A. (2023). *Zakhyst personal'nykh danykh v tsyvil'nykh pravovidnosynakh: vitchyzniane pravove zabezpechennia kriz' pryzmu praktyky Yevropeis'koho sudu z prav liudyny* [Protection of personal data in civil legal relations: national legal framework through the lens of ECtHR practice]. *Aktual'ni problemy pravoznavstva*, (4). Retrieved from <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/09/29.pdf>
3. Prystai, R. (2024). *Natsional'ni orhany zakhystu danykh v Yevropeis'komu Soiuzi: rol' i praktyka v sferi zakhystu personal'nykh danykh v sotsial'nykh merezhakh* [National data protection authorities in the EU: role and practice in the field of personal data protection in social networks]. *Naukovyi visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Pravo*, 2(82), 245–252. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.2.39>
4. Hachkevych, A. (2024). *Nahlad natsional'nykh orhaniv YeS iz zakhystu danykh za obrobkoiu personal'nykh danykh systemamy shtuchnoho intelektu (na prykladi ChatGPT)* [Supervision by EU national data protection authorities over personal data processing by AI systems (case of ChatGPT)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya: Pravo*, 2(4), 154–160. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.2.24>
5. Mel'nyk, K. S. (2016). *Teoretychni ta orhanizatsiino-pravovi zasady zakhystu personal'nykh danykh v konteksti yevroin-tehratsii Ukrainy* [Theoretical and organizational-legal foundations of personal data protection in the context of Ukraine's European integration]. Kyiv: TOV "PanTot".
6. Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part, signed on 27 June 2014. *Ofitsiyniy visnyk Ukrainy*, 2014, No. 75, Art. 2125. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

7. Zakon Ukrainy “Pro zakhyst personal’nykh danykh” vid 1 chervnia 2010 r. No. 2297-VI [Law of Ukraine “On Personal Data Protection” of June 1, 2010, No. 2297-VI]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2010, No. 34, Art. 435. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>

8. Judgment of the Court of Justice of the European Union in Case C-518/07, European Commission v. Federal Republic of Germany, March 9, 2010. *European Court Reports*, 2010, I-01885. <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-518/07>

9. Judgment of the Court of Justice of the European Union in Case C-614/10, European Commission v. Republic of Austria, October 16, 2012. *European Court Reports*, 2012, I-0000. <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-614/10>

10. Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data (ETS No. 108), Council of Europe, January 28, 1981. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 2010, No. 87, Art. 2946. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text

11. Draft Law of Ukraine “On the National Commission for Personal Data Protection and Access to Public Information” of October 18, 2021, No. 6177. <https://itdata.rada.gov.ua/bills/text/72992?lang=uk>

12. Conclusion on Draft Law No. 6177 “On the National Commission for Personal Data Protection and Access to Public Information”. Institute of Legislative Ideas. Kyiv: IZI, 2021. <https://rge9.izi.institute/conclusion/pro-natsionalnu-komisiyu-z-pytan-zahystu-personalnih-danyh-ta-dostupu-do-publichnoyi-informatsiyi/>

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 10 (92)

Головний редактор — *Курило В. І.*

Київ 2025

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.10.2025. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура NewCenturySchoolbook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 17,44. Тираж 100. Замовлення № 225.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20, м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.